UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIÁLNÍ GEOGRAFIE A REGIONÁLNÍHO ROZVOJE

TOMÁŠ CHORVÁT

POROVNANIE POSTSOCIALISTICKEJ TRANSFORMÁCIE PRIESTOROVÝCH ŠTRUKTÚR ČESKÝCH BUDĚJOVÍC A BANSKEJ BYSTRICE

DIZERTAČNÁ PRÁCA

Dizertační práce byla uznána dle Rigorózního řádu UK a PřF jako práce rigorózní
dne 4.10.2006

UNIVERZITA KARLOVA v Praze
Přírodovědecká fakulta
Studijní oddělení
Albertov 6, 128 43 Praha 2
IČO: 00216208, DIČ: CZ 00216208
UK 89

ŠKOLITEL: DOC. RNDR. LUDĚK SÝKORA PHD

PRAHA 2005

Poďakovanie

- *Za odborné vedenie, inšpiráciu a neutíchajúcu podporu ďakujem školiteľovi a vedúcemu dizertačnej práce* ***Doc. RNDr. Luďkovi Sýkorovi, PhD.***

ďalej sa chcem poďakovať:

- *kolektívu materskej katedry Sociálnej geografie Prírodovedeckej fakulty UK v Prahe,*
- *pracovníkom Katedier geografie PF JČU v Č. Budějoviciach a FPV UMB v B. Bystrici, najmä* ***Doc. RNDr. Janovi Kubešovi, RNDr. Michalovi Vančurovi, Mgr. Miroslavovi Daňkovi a Marii Černé,***
- *za mnohostrannú a rozsiahlu pomoc pri získavaní štatistických podkladov* ***Ing. Janovi Honnerovi*** *(KR ČSÚ Č. Budějovice) a* ***RNDr. Vladimírovi Trebichavskému*** *(KS SŠÚ B. Bystrica),*
- *za pomoc pri vytváraní GIS a štatistických podkladov -* ***Mgr. Janovi Kurandovi, RNDr. Borisovi Burcinovi, RNDr. Petrovi Boschkovi, Mgr. Přemyslovi Štychovi, Mgr. Rudolfovi Štikovi, Mgr. Petrovi Jurčákovi*** *(všetci UK Praha),* ***Bc. Štefanovi Voskárovi*** *(ÚHA B. Bystrica),* ***Ing. Martinovi Zemanovi*** *(SAŽP B. Bystrica),*
- *za pomoc pri získavania informácii z oblasti územného plánovania - pracovníkom ÚHA B. Bystrica a pracovníkom oddelenia územného plánovania a architektúry ÚM Č. Budějovice a* ***Ing. arch. Ladislavovi Kmeťovi,***
- *za pomoc pri získavania informácii v oblasti sociálnej problematiky p.* ***Evě Matějkové*** *(ÚM Č. Budějovice) a pracovníkom azylových zariadení pre bezdomovcov v Č. Budějoviciach;* ***Ivanovi Šedibovi*** *(SČK B. Bystrica),* ***Mgr. Karolovi Langsteinovi*** *(MsÚ B. Bystrica) a pracovníkom azylových zariadení pre bezdomovcov v B. Bystrici,*
- *za pomoc pri získavania informácii v oblasti maloobchodu -* ***RNDr. Tomášovi Drtinovi*** *(Incoma Praha),* ***Ing. Dagmar Baumrukové*** *(ÚM Č. Budějovice),*
- *za pomoc pri získavania informácii v oblasti bytovej výstavby -* ***Ing. Jiřímu Čížkovi*** *a* ***Ing. Janovi Návarovi, Pavle Jedličkové, Ladislavovi Wolfovi, Ing. Pavlovi Panochovi a Ing. Patrikovi Starčevskému*** *(ÚM Č. Budějovice), kolektívu pod vedením* ***Ing. Pavla Vaníka*** *(OÚ B. Bystrica),*
- *za ústretovosť primátorovi B. Bystrice* ***Ing. Jánovi Králikovi*** *a primátorovi Č. Budějovíc* ***Doc. RNDr. Miroslavovi Tetrovi, Csc,***
- *kolegom postgraduálnym študentom za spoluprácu a pomoc - predovšetkým* ***Mgr. Pavle Šelepovej,***
- *za využitie kartografických podkladov spracovávaných v rámci grantu GAČR č. 205 01 1420 - "Využití ploch Česka v období transformace (1990 - 2000)" a všeobecnú podporu nositeľovi tohto grantu* ***Doc. RNDr. Ivanovi Bičíkovi, CSc,***
- ***Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových*** *za poskytnutie ubytovania na Hlávkově koleji a finančnú podporu,*
- *za konzultácie z histórie Č. Budějovíc* ***Karlu Pletzerovi,***
- *za konzultácie v oblasti regionálneho rozvoja* ***Vilémovi Čekajlemu*** *(RERA Č. Budějovice),*
- *ochotným pracovníkom oslovených firiem a inštitúcií*
- ***Zuzke Sudorovej, Michalovi Filadelfimu, Mirkovi Ďurošovi a Akine Belohorskej***
- ***mojej rodine za podporu a pomoc***

Časti tejto dizertačnej práce sú založené na nasledujúcich publikovaných prácach autora:

- **Chorvát, T.** (2003a): Bezdomovci v Banskej Bystrici a v Českých Budějoviciach v 90-tych rokoch 20. storočia z pohľadu urbánneho geografa. Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace. č.11, s. 52-67.

- **Chorvát, T.** (2003b): Bytová výstava v Banskej Bystrici a okolí v 90. rokoch 20. storočia. Geografie – Sborník České geografické společnosti 108, č. 3, str. 202-215.

- **Chorvát, T.** (2003c): Several methodological notes to the research of changes in internal spatial structure of post-socialist cities. In: Kowalczyk, A. (ed): Theoretical and Methodological Aspects of Geographical Space at the Turn of Century, Warszava, Uniwersytet Warszawski. s. 371 - 374

Prehlásenie
Predkladanú dizertačnú prácu som vypracoval samostatne s využitím uvedenej literatúry.

OBSAH:

Úvod **1**

I. ČASŤ. TEORETICKO - METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ **4**

1.1. Socialistické mesto ***4***

1.1.1. Teoretické východiská skúmania socialistického mesta 4

1.1.2. Špecifický charakter urbanizácie a industrializácie v socialistických krajinách ... 6

1.1.3. Priestorový model socialistického mesta 9

1.2. Postsocialistické mesto ***12***

1.2.1. Teoretické východiská skúmania postsocialistického mesta 12

1.2.2. Postsocialistická transformácia 14

1.2.2.1. Systémové vládne opatrenia 15

1.2.2.2. Procesy priestorových zmien 17

1.2.3. Skúmanie zmien v priestorových štruktúrach postsocialistického mesta 19

1.2.4. Definovanie a zatriedenie transformačných procesov 21

1.3. Metodický postup ***23***

1.4. Komparácia ako metóda skúmania - výber miest pre komparáciu ***24***

II. ČASŤ. ANALÝZA POSTSOCIALISTICKEJ TRANSFORMÁCIE VNÚTORNÝCH PRIESTOROVÝCH ŠTRUKTÚR V ČESKÝCH BUDĚJOVICIACH A V BANSKEJ BYSTRICI **26**

2.1. Stručný vývoj skúmaných miest ***26***

2.2. Analýza východiskového stavu priestorových štruktúr v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach na začiatku transformačného obdobia ***29***

2.2.1. Vyčlenenie, analýza a porovnanie morfogenetických zón 29

2.2.2. Vyčlenenie, analýza a porovnanie funkčných areálov 33

2. 3. Komparácia podobností a špecifík vo fyzickej a sociálnej priestorovej štruktúre Č. Budějovíc a B. Bystrice za pomoci metód multivariantnej štatistiky ***35***

2.3.1. Fyzická priestorová štruktúra 35

2.3.2. Sociálna priestorová štruktúra 36

a) socioekonomický status 36

b) rodinný status 39

c) kultúrny status 41

2. 4. Zhrnutie ***44***

III. ČASŤ POROVNANIE VYBRANÝCH OBLASTÍ POSTSOCIALISTICKEJ TRANSFORMÁCIE A ICH DOPADOV NA ZMENY V PRIESTOROVÝCH ŠTRUKTÚRACH SKÚMANÝCH MIEST **45**

3.1. Prípadová štúdia 1 - Maloobchod ***45***

3.1.1. Rozmiestnenie maloobchodu v skúmaných mestách 46

3.1.1.1. Historické jadro - centrum mesta 46

3.1.1.2. Vnútorné mesto 47

3.1.1.3. Socialistické sídliská 47

3.1.1.4. Tradičné štvrte rodinných domov a víl 48

3.1.1.5. Okrajové, pôvodne vidiecke oblasti mesta 49

3.1.2. Veľkoplošné predajne v skúmaných mestách 51

3.1.3. Vývoj počtu subjektov maloobchodu v transformačnom období 52

3.1.4. Veľkoplošné predajne a zmeny vo funkčnom usporiadaní skúmaných miest 53

3.1.5. Zmeny v maloobchode a nákupné správanie zákazníkov 54

3.1.6. Záver prípadovej štúdie 56

3.2. Prípadová štúdia 2 – Bytová výstavba ... *57*
3.2.1. Bytová výstavba v bytových domoch ... 57
3.2.2. Bytová výstavba v rodinných domoch ... 59
3.2.3. Bytová výstavba v bytových a rodinných domoch po roku 1998 ... 59
3.2.4. Porovnanie situácie v bytovej výstavbe v skúmaných mestách po roku 1999 ... 61
3.2.5. Záver prípadovej štúdie ... 62
3.3. Prípadová štúdia 3 – Rezidenčná suburbanizácia ... *64*
3.3.1. Charakteristika zázemí skúmaných miest z pohľadu ich predpokladov pre rezidenčnú suburbanizáciu ... 66
3.3.2. Kvantitatívna analýza dát za obce v zázemí B. Bystrice a Č. Budějovíc ... 67
3.3.3. Typológia obcí v zázemí B. Bystrice a Č. Budějovíc podľa ich využitia pre rezidenčnú suburbanizáciu ... 68
3.3.3.1. Obce v zázemí Č. Budějovíc ... 68
3.3.3.2. Obce v zázemí B. Bystrice ... 71
3.3.4. Porovnanie rezidenčnej suburbanizácie v zázemí B. Bystrice a Č. Budějovíc ... 74
3.3.5. Postsocialistická rezidenčná suburbanizácia a jej vplyv na zmeny vo vnútorných priestorových štruktúrach skúmaných miest a sídiel v ich zázemí ... 78
3.3.6. Záver prípadovej štúdie ... 79
3.4. Prípadová štúdia 4 - Bezdomovci v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach ... *81*
3.4.1. Úvodné metodické poznámky ... 82
3.4.2. Analýza problematiky bezdomovectva v B. Bystrici ... 82
3.4.3. Analýza problematiky bezdomovectva v Č. Budějoviciach – porovnanie situácie v skúmaných mestách ... 85
3.4.4. Analýza bezdomovectva vs. sociálno - priestorová situácia ... 88
3.4.5. Záver prípadovej štúdie ... 90
IV. ZÁVEREČNÁ ČASŤ ... **92**
4.1. Zmeny v priestorových štruktúrach v skúmaných mestách v transformačnom období - zovšeobecnenie ... *92*
4.2. Záver práce ... *96*
Literatúra: ... *101*
Podklady: ... *105*

ZOZNAM TABULIEK V TEXTE:

Tabuľka č. 1: Zatriedenie transformačných procesov ... **22**
Tabuľka č. 2: Najvýznamnejšie disproporcie v rámci morfogenetických zón ... **32**
Tabuľka č. 3: Porovnanie počtu subjektov pôsobiacich v oblasti maloobchodu ... **52**
Tabuľka č. 4: Porovnanie 10 UO s najvyšším počtom rómskeho obyvateľstva ... **87**

ZOZNAM MAPOVÝCH ZOBRAZENÍ V PRÍLOHE:

List 1: Morfogenetické zóny. Vyčlenenie morfogenetických zón v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach podľa urbanistických obvodov

Funkčné zóny. Rozčlenenie urbanistických obvodov B. Bystrice a Č. Budějovíc podľa príslušnosti k vyčleneným funkčným areálom

List 2: Morfologická vs. funkčná štruktúra. Morfologická x funkčná priestorová štruktúra B. Bystrice a Č. Budějovíc

Fyzická priestorová štruktúra. Rozčlenenie urbanistických obvodov B. Bystrice a Č. Budějovíc do zhlukov podľa charakteristík fyzickej priestorovej štruktúry

List 3: Socioekonomický status. Rozčlenenie urbanistických obvodov B. Bystrice a Č. Budějovíc do zhlukov podľa charakteristík socioekonomického statusu

Rodinný status. Rozčlenenie urbanistických obvodov B. Bystrice a Č. Budějovíc do zhlukov podľa charakteristík rodinného statusu

List 4: Kultúrny status. Rozčlenenie urbanistických obvodov B. Bystrice a Č. Budějovíc do zhlukov podľa charakteristík kultúrneho statusu

Semikomplexná analýza fyzickej a sociálnej štruktúry. Semikomplexná analýza fyzickej a sociálnej štruktúry B. Bystrice a Č. Budějovíc - rozdelenie UO do zhlukov

List 5: Oblasti koncentrácie obchodných zariadení

Nová rezidenčná výstavba

List 6: Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Banskej Bystrice a Českých Budějovíc

ZOZNAM TABULIEK, GRAFOV A TEXTOV V PRÍLOHE:

Nachádza sa na začiatku samostatne zviazeného zväzku Prílohy

Fotografiu Českých Budějovíc poskytol Úrad mesta České Budějovice.
Fotografiu Banskej Bystrice poskytol Michal Filadelfi.

Úvod

Postsocialistické krajiny od začiatku 90-tych rokov 20. storočia prechádzajú celospoločenskou transformáciou, ktorá sa dotýka všetkých stránok života. Jednu z oblastí, v ktorej sa výsledky transformačných pohybov markantne prejavujú, predstavuje oblasť transformácie vnútorných priestorových štruktúr miest.

Mestá sú územia, kde sa na malej ploche koncentruje množstvo ľudských činností, ktoré rozmanitým spôsobom formujú a pretvárajú pôvodné prírodné prostredie. Výsledkom tejto intenzívnej premeny je významne diferencované mestské prostredie a to tak po fyzickej ako aj funkčnej, sociálnej stránke. Postsocialistická transformácia dodala tejto diferenciácii nový rozmer a otvorila bývalé socialistické mestá množstvu rozmanitých vplyvov.

Postsocialistické mestá prechádzajú dynamickou transformáciou. Mestské štruktúry socialistického mesta, ktoré boli významne ovplyvnené centrálnym spôsobom plánovania, sa transformujú do inovovanej podoby. Táto smeruje k mestu kapitalistickému, ktorého fungovanie a výzor je výsledkom pôsobenia najmä síl trhového mechanizmu.

V prípade postsocialistického mesta sa teda jedná o formu dočasnú, ale o to zaujímavejšiu. Pri jeho transformácii prebieha množstvo procesov v zrýchlenej podobe, ktoré v klasickom kapitalistickom meste prebiehali desiatky rokov. To výskumníkom umožňuje v relatívne krátkom časovom rozpätí sledovať, vysvetľovať a porovnávať širokú paletu dynamicky sa vyvíjajúcich procesov, ktoré významne menia tvár a fungovanie postsocialistických miest.

Pre adekvátne uchopenie problematiky transformácie postsocialistického mesta je potrebné venovať pozornosť základným rysom a mechanizmom, ktoré formovali výzor, fungovanie a priestorovú štruktúru v rámci socialistického mesta. Vytvorili totiž východiskový stav, s ktorým postsocialistické mestá vstupovali do transformácie. Práve odlišnosti medzi týmto stavom a priestorovou i principiálnou realitou na ktorej sú vytvorené kapitalistické mestá, podmienili transformáciu postsocialistického mesta. Preto sme jednu teoretickú kapitolu v práci venovali práve socialistickému mestu, aby sme mohli lepšie osvetliť prečo, ako a kde sa transformácia postsocialistického mesta prejavovala.

Skúmanie transformačných zmien vnútornej priestorovej štruktúry postsocialistického mesta je oblasťou, ktorá umožňuje zhodnotiť dopad celospoločenských transformačných procesov a ich odraz v jednotlivých priestorových štruktúrach mesta. „Štúdium postkomunistických miest by malo smerovať k poznaniu kde a ako dochádza k najvýznamnejším zmenám fyzických, funkčných a sociálnych charakteristík priestorovej štruktúry miest“ (Sýkora 2001).[1]

Výsledky takto orientovaných bádaní dostávajú nový rozmer, keď sa v rámci skúmania porovnávajú zmeny vo vnútorných priestorových štruktúrach viacerých postsocialistických miest. Komparatívne skúmanie umožňuje zvýrazniť spoločné prvky a upozorniť na špecifiká transformácie mestských priestorových štruktúr, charakteristické pre jednotlivé mestá.

Využili sme ponúkajúcu sa príležitosť na takéto skúmanie a do komparácie sme vybrali po jednom meste za Českú a Slovenskú republiku. Podobné východiskové podmienky, ktoré mestám v oboch dnes samostatných republikách vtlačilo 41 ročné pôsobenie v spoločnom socialistickom štáte, umožňujú porovnávanie v širokom rozsahu. Toto konštatovanie platí aj napriek problémom, ktoré porovnanie českých a slovenských miest prináša v oblasti ich nerovnomerného stupňa vývinu počas kapitalizmu, ako aj napriek odlišnostiam, ktoré vznikli po rozdelení spoločného štátu.

Uvedené východiská stáli v popredí pri výbere témy, cieľov a zamerania práce. Jej hlavným cieľom bolo posúdiť a porovnať podobnosti a špecifiká postsocialistickej transformácie v priestorových štruktúrach v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach.

[1] L. Sýkora vo svojich prácach používa termín postkomunistické mesto, ktorý je analogický nami používanému termínu postsocialistické mesto.

Vo všeobecnej rovine sme vychádzali z teoretických východísk výskumu socialistických a transformácie postsocialistických miest. V konkrétnej rovine sme v práci analyzovali a hodnotili spoločné a odlišné trendy v rámci zmien vnútorných priestorových štruktúr, ktoré boli vyvolané pôsobením rámcovo obdobných transformačných procesov.

K analýze transformačných zmien v priestorových štruktúrach skúmaných miest sme pristúpili po načrtnutí týchto východiskových hypotéz a výskumných otázok:

Východiskové hypotézy:

1. Vývoj českých a slovenských miest v socialistickej perióde všeobecne smeroval ku konvergencii, k zmenšovaniu rozdielov, ktoré vznikli dôsledkom historického vývoja v predchádzajúcich obdobiach. Na základe analýzy zmien vo vnútorných priestorových štruktúrach v skúmaných mestách bude možné bližšie preskúmať a posúdiť smerovanie ich vývoja a rámcovo aj českých a slovenských miest v transformačnom období.
2.. Intraurbánne štruktúry miest v Českej a Slovenskej republike prechádzajú od 90-tych rokov intenzívnou transformáciou charakterizovanou progresívnymi i regresívnymi procesmi na morfologickej úrovni (napr. revitalizácia / recesia), funkčnej úrovni (napr. komercionalizácia / derezidencionalizácia) a sociálno-demografickej úrovni (napr. statusová progresia / statusová regresia), prípadne náznakmi komplexnejších procesov ako gentrifikácia a suburbanizácia. Existuje predpoklad, že intenzita transformačných procesov je v prípade českých miest vyššia a procesy sú tu rozvinutejšie ako u porovnateľných miest na Slovensku.

Výskumné otázky:

1. Aké podobnosti a odlišnosti v zmenách vnútorných priestorových štruktúr v skúmaných mestách je možné v súvislosti s pôsobením transformačných procesov identifikovať?
2. Je možné na základe výskumu zmien vo vnútorných priestorových štruktúrach miest v transformačnom období usudzovať o zmene vzájomnej orientácie v ich vývoji?
3. Aký vplyv mali transformačné zmeny na priblíženie resp. odlíšenie obrazu skúmaných miest?

o o o o

V prvej časti práce sa budeme venovať teoreticko - metodickým východiskám skúmania. Preberáme v nej základné teoretické otázky spojené so socialistickými a postsocialistickými mestami a ich priestorovým usporiadaním, ako aj otázky týkajúce sa metodiky komparatívneho skúmania zmien vnútorných priestorových štruktúr postsocialistických miest. Túto časť práce uzatvára konkretizovaný metodický postup skúmania a kapitoly, v ktorých sa zaoberáme komparáciou ako výskumnou metódou a výberom porovnávaných miest.

V druhej časti práce analyzujeme východiskový stav vnútorných priestorových štruktúr, s ktorým skúmané mestá vstupovali do transformačného obdobia. Prostredníctvom priestorovej analýzy porovnávame zastúpenie jednotlivých morfogenetických zón a funkčných areálov v rámci skúmaných miest. Na základe vybraných metód multivariantnej štatistiky (komponentná a zhluková analýza) hodnotíme podobnosti a špecifiká jednotlivých statusov obyvateľstva v rámci sociálno - priestorovej štruktúry v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach.

V tretej, praktickej časti práce, ktorá je tvorená prípadovými štúdiami, sa zameriavame na analýzu a porovnanie ukazovateľov reprezentujúcich transformačné zmeny v skúmaných mestách v týchto oblastiach:

1. v oblasti transformácie maloobchodu
2. v oblasti bytovej výstavby
3. v oblasti rezidenčnej suburbanizácie v zázemí skúmaných miest
4. v oblasti najnižšej časti sociálneho spektra

V záverečnej časti práce zistené skutočnosti zovšeobecňujeme v osobitnej kapitole. Tu sa v širšom kontexte venujeme porovnaniu zmien v jednotlivých zónach mesta v transformačnom období a identifikujeme oblasti, v ktorých dochádzalo k najvýznamnejším zmenám. Všímame si intenzitu tu prebiehajúcich procesov a porovnávame význam, aký mali pre vývoj v jednotlivých zónach v rámci skúmaných miest.

V druhej kapitole v rámci záverečnej časti práce najskôr zhodnotíme pozíciu skúmaných miest v rámci postsocialistickej transformácie. Následne uvedieme zistené skutočnosti z analytickej časti práce do súvisu s konštatovaniami z úvodu, prepojíme ich s teoretickými východiskami a zhodnotíme (porovnáme) s tézami, výskumnými otázkami a cieľmi práce.

V našej práci sa zaoberáme transformačným obdobím. To začalo politickými zmenami v závere roku 1989 a stále prebieha. Venujeme sa celému tomuto obdobiu, ale v rámci jednotlivých skúmaných oblastí sa musíme prispôsobiť takému časovému rámcu, za ktoré sú k dispozícii relevantné dáta. Za horné ohraničenie skúmaného obdobia, ku ktorému sú dovedené všetky základné údaje bol zvolený rok 2001. Aby sme vytvorili predstavu o smerovaní transformácie aj v nasledujúcom období, individuálne načrtávame vývoj v konkrétnych oblastiach aj v ďalších rokoch.

Z dôvodu absencie základného výskumu prakticky vo všetkých skúmaných oblastiach sme boli nútení zvoliť takú štruktúru práce, ktorá postihne tak teoretické východiská, základný výskum ako aj zhrnutia, závery a syntézy v jednom celku. Preto sme k analytickej časti práce pristúpili tak, že východiská a analýzy danej problematiky preberáme v textoch prípadových štúdií a podrobnosti k nim sme umiestnili do textových príloh. Následne syntetizujeme a porovnávame čiastkové závery o dopadoch zmien v danej oblasti na priestorové štruktúry skúmaných miest.

Takáto vrstevnatá štruktúra práce má za cieľ prehľadne a pritom vyčerpávajúco previesť čitateľa zvolenou témou. Postupným zužovaním na začiatku veľmi širokej problematiky sa snažíme dospieť k záverom o charaktere a špecifikách transformácie priestorových štruktúr v skúmaných mestách.

I. časť. Teoreticko - metodologické východiská

1.1. Socialistické mesto

1.1.1. Teoretické východiská skúmania socialistického mesta

Aby bolo možné v plnej miere posúdiť a porovnať vývoj v postsocialistických mestách je potrebné v teoretickej rovine preskúmať východiská a princípy ich socialistických predchodcov. Súvislostiam vzniku a fungovania socialistického mesta sa budeme venovať kvôli potrebe poukázať na špecifiká a deformácie, ktoré sa podpísali na jeho výzore, fungovaní i na jeho mestskej spoločnosti.

Socialistické mesto nebolo novým typom mesta, ktoré by sa zásadne líšilo od mesta kapitalistického. Rovnako ani nepredstavovalo čistý produkt socialistickej spoločnosti a ideológie. Obidva, tak socialistický ako aj kapitalistický typ miest boli vytvárané na rovnakých základoch, ktoré boli však modifikované konkrétnou ekonomickou a ideologickou nadstavbou.

Pod spoločnými základmi oboch typov miest rozumieme rovnaké mestotvorné činitele a princípy, ktoré vo všeobecnosti ovplyvňujú vznik a rast miest (Dziewoński 1967, Enyedi 1996). Od základných funkcií miest, ktoré boli mestám vtláčané počas ich historického vývoja, sa odvíjalo aj ich ekonomické fungovanie a priestorové usporiadanie.

V praxi sa kapitalistické a socialistické mestá z hľadiska ich priestorovej štruktúry líšili v rozsahu jednotlivých štvrtí, intenzitou procesov, ktoré v nich prebiehali, ale zásadné priestorové diferencie medzi uvedenými typmi miest nie sú výrazné. Ako konštatuje D. M. Smith: „Mestá vo Východnej Európe a Sovietskom zväze nie sú fundamentálne odlišné od miest vyspelého kapitalistického sveta, najmä od miest v Západnej Európe. (Tieto mestá) zdieľajú veľa rovnakého historického a fyzického odkazu a sú subjektami rovnakého tlaku modernej priemyselnej spoločnosti“ (Smith 1989, s. 2). G. Enyedi poznamenáva, že napriek oneskoreniu vývoja urbánneho systému v skúmaných krajinách ako celku, priestorové formy rozvoja ich miest v hlavných rysoch nasledujú západoeurópsky model (Enyedi 1998).

Odlišná ekonomická a ideologická nadstavba v mestách socialistického typu sa prejavila vo viacerých oblastiach. Hlavným a zásadným rozdielom oproti kapitalistickému mestu bolo potlačenie dominantnej alokatívnej funkcie trhu a jej nahradenie direktívnym centralizovaným plánovaním.

Socialistické mesto je špecifickým typom mesta, ktoré sa vyvinulo v politicko-ekonomických podmienkach centrálne plánovaných ekonomík krajín Sovietskeho bloku. Len malé percento socialistických miest vzniklo priamo počas socialistického obdobia. Všetky ostatné mestá si priniesli väčšie, či menšie dedičstvo fyzickej štruktúry kapitalistického či stredovekého mesta a podľa toho ich aj môžeme diferencovať.

Ďalším znakom, ktorý diferencuje socialistické mestá podľa špecifík miestneho vývoja je príslušnosť k tomu - ktorému štátu (regiónu) bývalého Východného bloku. V tejto kapitole sa budeme venovať stredoeurópskemu socialistickému mestu (medzi ne sú zaraďované mestá z bývalého Československa, Poľska a Maďarska), ale v teoretickej rovine budú vysvetlené rysy spoločné pre väčšinu socialistických miest.

Vznik špecifickej formy socialistického mesta ovplyvnilo pôsobenie troch navzájom sa dopĺňajúcich a previazaných faktorov.

- **Faktor vplyvu komunistickej ideológie na spoločnosť a výstavbu miest**
- **Faktor vplyvu špecifických ekonomických podmienok a mechanizmov, ktoré v socialistickom štáte fungovali**
- **Faktor vplyvu špecifických regionálnych podmienok všeobecného rozvoja a kultúrnych tradícií v danom geopolitickom priestore**

Vplyv komunistickej ideológie na vznik, fungovanie a rozvoj socialistických miest predstavuje východiskový a dominantný faktor. Za dominantný ho označujeme preto, lebo komunistická ideológia v krajinách Sovietskeho bloku zásadným spôsobom ovplyvnila smerovanie a fungovanie celej spoločnosti a teda aj rozvoj i výzor miest.

Ideologické vplyvy sa odvíjali od totalitného komunistického politického systému, ktorý v rukách skupiny ľudí koncentroval politickú, hospodársku a ideologickú moc v štáte. Cez ovládnutie politiky (systém jednej politickej strany), hospodárstva a ekonomiky (znárodnenie, centrálne plánovanie, redistribúcia) pristúpilo vedenie komunistickej strany a vlády k pokusu o ovládnutie spoločnosti.

Ako nástroj na presadenie komunistických myšlienok slúžili oficiálna ideológia a propaganda. Tieto prestupovali celým politickým, hospodárskym a verejným spoločenským životom. Preto aj postavenie miest, prístupy k ich plánovaniu, rozvoju a spravovaniu boli ovplyvnené ideologickými vplyvmi (resp. záujmami vládnúcej triedy vydávanými za ideovo-politické rozhodnutia).

Konkrétny prejav pôsobenia ideologických vplyvov na fungovanie ekonomiky a formovanie socialistického mesta predstavuje faktor **špecifických ekonomických procesov a mechanizmov**, ktoré v socialistickej spoločnosti pôsobili. Medzi hlavné ekonomické procesy a mechanizmy zaraďujeme:

- Znárodnenie - nielen veľkých podnikov, bánk a veľkostatkov, ale aj významnejšieho súkromného vlastníctva, vrátane znárodnenia pôdy i väčších domov.
- Centrálne direktívne riadenie hospodárstva prostredníctvom plánovania až po úroveň jednotlivých podnikov.
- Nahradenie prirodzených regulačných trhových mechanizmov nepružným a ideologicky ovplyvneným centralizovaným plánovaním, ktoré nemohlo splniť požiadavky efektívneho rozvoja.
- Redistribučný systém ziskov a strát - rozsiahle dotovanie neefektívnych podnikov a výrob, presun veľkej časti finančných zdrojov do oblasti zbrojnej výroby a fungovania štátneho aparátu, na úkor efektívnych odvetví a rozvoja celej spoločnosti.

V rámci uplatňovania týchto mechanizmov sa komunistický režim viac, či menej násilným spôsobom (napr. znárodňovanie, vynucovanie vstupu do roľníckych družstiev, menová reforma) vysporiadal s pozostatkami kapitalistickej ekonomiky. Týmito krokmi si komunistický režim vytvoril podmienky pre absolútne ovládnutie ekonomiky štátu a jej prispôsobenie svojím potrebám.

Takto vznikol hospodársky systém, ktorý sa nemohol dlhšiu dobu udržať. Zákonitým dôsledkom vzniknutej situácie boli hospodárske problémy, vyčerpávanie zdrojov, či fungovanie na úkor ďalších generácii. Napriek pokusom o spoločensko-ekonomickú reformu celkový vývoj smeroval ku kolapsu takéhoto systému.

Uvedené hospodárske pomery našli odrazili v mnohých oblastiach fungovania miest. Z priestorového hľadiska mala najväčší dopad neexistencia trhu s pozemkami a prakticky rovnaká cena pôdy na celom území mesta. Prestal teda pôsobiť činiteľ (polohová renta), ktorého fungovanie zásadným spôsobom ovplyvňuje priestorovú diferenciáciu v kapitalistickom meste. Absencia tohto činiteľa umožnila a umocnila direktívne priestorové plánovanie v socialistických mestách.

Posledný faktor predstavuje **geograficko-politicko-kultúrny rámec**, v ktorom proces formovania stredoeurópskeho socialistického mesta prebiehal. V literatúre sa stretávame s pokusmi charakterizovať celý tento priestor spoločnými charakteristikami (ako preindustrializovaný a podurbanizovaný priestor so zachovaním výrazných rozdielov medzi mestom a vidiekom, s relatívne rovnostárskou distribúciou tovaru, služieb a bývania, s relatívne rovnomerným rozdelením miest podľa ich veľkostného poradia, Weclawowicz 1992). Tieto charakteristiky sú však príliš generalizujúce a zastrešujú v rámci jednej kategórie územia s rozličným stupňom vývoja.

Geograficko-politicko-kultúrny rámec je možné všeobecne charakterizovať nasledovne: Poľský, slovenský a maďarský priestor môžeme charakterizovať podurbanizovanosťou, agrárnosťou, slabšou

politickou vyvinutosťou a slabšou kultúrnou napojenosťou na západnú Európu. Z tohto pohľadu by tu boli relatívne vhodné podmienky pre prijatie socializmu (resp. podvolenie sa sovietskemu tlaku). No na druhej strane aby bolo možné ustanoviť komunistický režim v týchto krajinách museli jeho proponenti prevalcovať a zničiť tradičné, konzervatívne teda pravicovejšie politicko-spoločenské zameranie predsocialistických spoločností.

V českých, a najmä v tradične hospodársky vyspelých regiónoch bola situácia dosť odlišná. Tieto regióny mali vysoký stupeň urbanizovanosti a pokrytia priemyslom. Boli kultúrno-politicky vyspelé a napojené na tradičné hodnoty západnej Európy. V Čechách a na Morave najmä z hospodárskeho hľadiska neboli najvhodnejšie podmienky na prijatie socializmu sovietskeho typu. Na druhej strane problémy s udomácnením tohto systému boli v Čechách a na Morave ďaleko menšie ako napríklad na Slovensku.

V súvislosti s geografickým rámcom sa je potrebné zmieniť o pozícii urbánnej siete pojednávaných krajín v celoeurópskej urbánnej sieti, resp. o jej pozícii voči systému miest v Západnej Európe. V súlade s Weclawowiczom (1992) môžeme o ich postavení povedať, že v modernej ére patrili k semiperiférii Strednej Európy (resp. k semiperiférii semiperiférie Európy) vo vzťahu k centrám nachádzajúcim sa v Západnej Európe. Pozícia najmä samotného Česka však bola bližšie k európskym jadrovým urbanizačným oblastiam (v zmysle vyspelosti urbánneho systému), zatiaľ čo najmä východné oblasti Slovenska, Poľska a Maďarska patrili k semiperiférii a blížili sa k periférii európskeho urbánneho systému.

Z uvedených konštatovaní vyplýva, že rozdielne hospodársko-spoločenské pomery, aj keď mali významný vplyv na lokálnu podobu v akej sa predsocialistické mestá vytvorili, nemali vplyv na prevzatie komunistickej ideológie a mali len minimálny vplyv na vznik a charakter formy socialistického mesta v jednotlivých krajinách.

1.1.2. Špecifický charakter urbanizácie a industrializácie v socialistických krajinách

Špecifický charakter urbanizácie a industrializácie v socialistických krajinách zásadným spôsobom ilustruje vplyv uvedených troch faktorov na socialistickú spoločnosť a jej urbánny systém. Špecifický charakter urbanizácie a industrializácie sa najvýraznejšie prejavil v štátoch ako Poľsko, Maďarsko a Slovensko. V rozsiahlych oblastiach týchto štátov bola urbanizácia a industrializácia zreteľne oneskorené oproti vývoju v Západnej Európe, respektíve sa tu vyskytovali výrazné regionálne disproporcie v intenzite spomínaných procesov.

Najmä v zaostalejších (východných) regiónoch týchto krajín došlo k výraznejšiemu rozvoju urbanizácie až v súvislosti so socialistickou industrializáciou. Takmer absolútne preferovanie priemyslu v socialistických mestách spôsobilo, že minimálne v prvej (extenzívnej) fáze socialistickej urbanizácie boli urbánny a priemyselný rozvoj identickými. Rast alebo úpadok miest v tomto období do veľkej miery záviseli na industriálnych funkciách mesta (Chorvát 1999).

Špecifiká socialistickej urbanizácie a industrializácie je možné zhrnúť do týchto bodov:

1. Časový a fázový posun. Socialistická industrializácia a urbanizácia boli oproti obdobným procesom v západnej Európe časovo a fázovo posunuté, oneskorené (Enyedi 1998). Tento posun sa zväčšoval v smere od západu na východ so vzdialenosťou od ohnísk vývoja, čo súviselo s geograficko-politicko-kultúrnou polohou skúmaných krajín.
2. Plánovitosť, riadenosť, živelnosť a ideologický podtón. Socialistická industrializácia a urbanizácia boli procesmi na jednej strane živelnými a na strane druhej prísne podriadenými urbanizačným a industrializačným plánom a koncepciám. Živelnými boli tieto procesy jednak preto, že „koncepty modelov sídelných systémov, zostali dosť nejednoznačné aj viac rokov po vzniku socialistických režimov“ (Musil 2001, s. 280). Živelnými boli aj preto, že urbanizačné a industrializačné koncepcie a plány boli pre ich častú nereálnosť len ťažko splniteľné a tak nezriedka dochádzalo k improvizácii pri ich napĺňaní.

V pozadí spomínaných koncepcií a plánov bol ideologický podtón, aj keď nie vždy celkom presne vyjadrený. Zakladatelia socialistickej doktríny totiž nikdy úplne jasne nevyjadrili svoje názory na priestorovú organizáciu novej spoločnosti (Musil 2001). To viedlo k tomu, že najmä do 60-tych rokov často dochádzalo k umelému prenášaniu sovietskych vzorov do priestorových a industrializačných koncepcií ostatných socialistických štátov. Neskôr v snahe prispôsobiť všeobecné modely podmienkam jednotlivých krajín boli do prepracovaných „národných" urbanizačných koncepcií zapracúvané odlišnosti a špecifické prvky.

Socialistická industrializácia a urbanizácia bývajú okrem už spomenutých prívlastkov charakterizované aj pojmami ako:

- *kvantitatívna* - v zmysle snahy o dosiahnutie čo najväčšieho pokroku v zvyšovaní percentuálne vyjadreného stupňa urbanizovanosti krajiny,[2]
- *riadená* (napr. Gajdoš - Pašiak 1995) alebo *vynútená, vnútená* (forced, imposed, napr. Weclawowicz 1992) *urbanizácia* - v zmysle direktívnej a plošnej aplikácie urbanizačných postupov,
- *neúplná urbanizácia* (Gajdoš - Pašiak 1995) - v zmysle technickej neúplnosti (nedostatočná výstavba najmä sociálnej infraštruktúry v novopostavených mestských štvrtiach) a sociálnej neúplnosti (štátny paternalizmus socialistickej urbanizácie znemožňoval uskutočňovať podstatné sociálne zmeny spojené s rozvojom občianskej samosprávy a formovaním občianskej spoločnosti, ako to bolo v procese urbanizácie v demokratických krajinách).

Socialistická industrializácia a urbanizácia boli prostriedkami priameho presadenia sa komunistickej ideológie v oblasti formovania urbánneho systému. Urbanizácia sa podriaďovala záujmom socialistického štátu a jej realizácia nadobudla charakter *riadenej urbanizácie* (Gajdoš 1999). Socialistický štát si pre riadenie a ovládnutie tejto sféry vytvoril viacero predpokladov. Týmito boli:

- odstránenie svojbytnosti sídiel a prevzatie ich rozhodovacích právomocí i rozvojových zámerov štátom
- vytvorenie hierarchickej štruktúry sídiel so stupnicou priorít a privilégií / zákazov a obmedzení
- redukovanie mnohorozmernosti urbanizačného procesu na plánovanú koncentráciu obyvateľstva do malého počtu vybraných miest
- hypertrofia centralizácie funkcií a činností do vybraných miest
- centralizácia územnej správy
- direktívne plánovanie územného a urbanistického rozvoja miest a regiónov

(upravené podľa Gajdoš - Pašiak, 1995)

o o o o

Prostredníctvom industrializačného procesu, ktorý rozvinul urbanizáciu boli značné masy (najmä) vidieckeho obyvateľstva pritiahnuté do miest ako pracovné sily. Pre toto množstvo nových obyvateľov bolo potrebné postaviť okrem výrobných závodov aj veľké množstvo bytov a infraštruktúrnej vybavenosti.

Preto najmä v priemyselných oblastiach vznikali úplne nové socialistické mestá alebo vybrané relatívne malé mestá so staršími koreňmi začali dynamicky rásť. Nový obraz, ktoré tieto sídla nadobúdali, bol zásadne odlišný od toho, ktorý pochádzal z predsocialistickej éry. Súbor miest, ktorým bolo umožnené dynamicky rásť bol však pomerne úzky, v súlade s plánovanou podporou socialistického štátu pre vybrané mestá (v rámci politiky zmenšovania regionálnych rozdielov i mimo nej) a zároveň s väčším či menším zanedbávaním miest ostatných.

Sídla boli hierarchicky organizované podľa toho, aký stupeň administratívneho riadenia bol v nich umiestnený. Získavali finančné zdroje zo štátneho rozpočtu v závislosti na pozícii v tejto hierarchii.

[2] Kontrast ku kvantitatívnej urbanizácii tvorí urbanizácia kvalitatívna, ktorá má priniesť premyslené využitie a rast mestského priestoru po stránke fyzickej, funkčnej, ako aj po stránke ekológie životného prostredia i ekológie ľudského bytia (podľa Radváni 1989)

Výška finančných zdrojov zo štátneho rozpočtu nezávisela od aktuálnej situácie, ani od úspešnosti, či neúspešnosti v riadení sídla, ale len od schopnosti jeho predstaviteľov mesta vybojovať si tieto prostriedky v procese redistribúcie na úrovni, na ktorej sa sídlo v ich hierarchii nachádzalo (Enyedi 1998).

Urbanizácia v socialistických krajinách, a spôsob akým prebiehala, niesla viacero známok kvantitatívneho procesu. To sa odrazilo aj v novej sociálnej štruktúre miest v zmysle mestskosti resp. vidieckosti novoprišlého obyvateľstva do miest. Toto obyvateľstvo si prinieslo pôvodné kultúrne návyky (hmotnú a nehmotnú kultúru) z pôvodného (vidieckeho) prostredia, zásluhou ktorých sa správalo v mestskom prostredí odlišne od pôvodného obyvateľstva. Takéto obyvateľstvo nemalo pocit spolunáležitosti s mestským fyzickým a sociálnym prostredím, čo sa odrazilo aj na istej ľahostajnosti k jeho (socialistickým) premenám, ktoré významne pozmenili pôvodný fyzický, funkčný i sociálny obraz mesta.

Proces masového príchodu vidieckeho obyvateľstva do miest sa označuje ako ruralizácia prostredia miest. Tento proces sa dial jednak prisťahovaním sa vidieckeho obyvateľstva zväčša na sídliská alebo pričleňovaním okolitých vidieckych obcí. Prisťahovanie sa obyvateľov z vidieka do mesta malo za následok ruralizáciu sociálneho prostredia príslušných štvrtí, ako aj slabý pocit identifikácie sa s novým prostredím.

Pričleňovanie vidieckych obcí prinieslo ruralizáciu fyzického, funkčného i sociálneho prostredia okrajových častí miest. No bol to vlastne proces exportu mestského prostredia za jeho faktické hranice aj keď šlo o proces administratívne direktívny. Pokiaľ však pričlenené obce neboli významnejšie zasiahnuté novou priemyselnou alebo sídliskovou výstavbou vo významnej miere si zachovali pôvodný charakter.

o o o o

Na záver tejto kapitoly môžeme spolu s M. Harloe (Harloe, 1996) zhrnúť: Na charakter urbanizačného procesu a podobu socialistického mesta ako takého mali vplyv tieto hlavné črty systému štátneho socializmu:

- Monopol štátneho vlastníctva výrobných prostriedkov a väčšiny prostriedkov kolektívnej spotreby
- Centrálne plánovanie ako náhrada za trhovú distribúciu investícií, príjmov, spotreby tovaru a služieb.
- Politická dominancia komunistickej strany, realizovaná prostredníctvom centralizovaného štátneho aparátu, so snahou kontrolovať a zasahovať do všetkých oblasti sociálneho, ekonomického a politického života.
- Vytvorenie špecifickej triednej štruktúry. Vyznačovala sa elimináciou buržoázie ako sociálnej kategórie a vytvorením nových tried - len veľmi málo diferencovanej širokej „masy pracujúcich" a novej politickej, vojenskej, priemyselnej a intelektuálnej elity, viac či menej prepojenej s komunistickou stranou a štátom. (upravené podľa Chorvát 1999).

1.1.3. Priestorový model socialistického mesta

Ako sa uvedené procesy formujúce socialistické mesto odrazili v jeho vnútornej priestorovej štruktúre? Základný, dosiaľ v plnej miere nenahradený model východoeurópskeho socialistického mesta predstavil. F. E. Hamilton (French-Hamilton, 1979).[3]

Vo svojom modeli vyčlenil 7 zón:

1. historické jadro
2. vnútorné mesto
3. prechodná zóna socialistickej transformácie / obnovy
4. rezidenčná zóna socialistického bývania z 50-tych rokov
5. integrované socialistické sídliská a rezidenčné okrsky z 60. 70. a 80. rokov
6. izolačné pásy
7. industriálne zóny

\+ zóna mimo samotného mesta - okolitá voľná krajina vrátane turistických komplexov

Rozsah a význam týchto zón sa líši od mesta k mestu. Prakticky v každom meste je možné nájsť v ich rozložení koncentricko-zonálne pravidelnosti. Koncentricko-zonálne usporiadanie týchto zón má tendenciu prekryť sektorové alebo klinovité rozmiestenie funkčných zón spojených s miestnymi kvalitami, historickými tradíciami a hlavnými dopravnými tepnami. Základným je ale rozdelenie na vnútorné, diferencovanejšie predsocialistické mesto a na vonkajšie, uniformnejšie mestské oblasti vystavané najmä v socialistickom období (Smith 1989).

Každá z týchto oblastí prešla v socialistickom období špecifickým vývojom. Historické jadrá socialistických miest (s výnimkou novovystavaných miest) pochádzajú zo stredoveku alebo novoveku. Napriek prieťahom s ich obnovou a pamiatkovým stratám boli v socialistickom období postupne rekonštruované a viaceré z nich vyhlásené za mestské pamiatkové rezervácie.

Často sa však aj v tesnej blízkosti historického centra alebo priamo v ňom diali necitlivé zásahy. Po asanáciách dochádzalo k nahrádzaniu pôvodnej architektúry novou, z urbanistického hľadiska nevhodnou zástavbou. Významnými zásahmi utrpeli najmä menšie mestá, pretože takýmto spôsobom historické jadrá neraz úplne stratili svoj pôvodný ráz. Pre socialistické mestá bolo špecifické umiestňovanie obyvateľstva nižšieho sociálneho statusu aj do pamiatkovo chránených objektov v centre mesta. To nielenže brzdilo sanáciu historického jadra, ale významne napomohlo jeho devastácii.

Vnútorné mesto - oblasti služieb, bývania a priemyslovej výroby z kapitalistického obdobia. Tieto oblasti obklopujúce historické jadro sú pozostatkom kapitalistického mesta. Ich plošný rozsah a vyvinutosť sa v jednotlivých socialistických mestách líšili podľa stupňa industrializácie a urbanizácie, v ktorom sa daný región v kapitalistickom období nachádzal. Rozloha oblastí vnútorného mesta klesala podľa lokalizácie miest od západu na východ v smere od priemyselnejších k zaostalejším, agrárnym oblastiam. Práve oblasti pochádzajúce spred roku 1940 predstavujú prvok, v ktorom sa východoeurópske mestá najviac diferencujú (Hamilton 1979).

Oblasť vnútorného mesta pochádzajúceho z kapitalistického obdobia prechádzala v socialistickej perióde viacerými zmenami. Veľké, z pohľadu socialistických plánovačov nadrozmerné byty boli rozdeľované na menšie. Obchodné, výrobné a nadrozmerné bytové priestory prešli zo súkromných rúk do rúk štátu. V priemyselných štvrtiach väčšinou výroba pokračovala a s ňou rástlo aj zaťaženie životného prostredia škodlivinami. Robotnícke štvrte zostali väčšinou zachované, ale úroveň bývania v nich zostávala veľmi nízka a nezriedka sa i zhoršovala. Dlhodobé zanedbávanie týchto oblastí

[3] Priestorový model socialistického mesta F. E. Hamiltona bol dlhú dobu takmer jediným známym všeobecný modelom. Inú podobu modelovania socialistického mesta vo svojej práci predstavil Szelenyi (1983). Podobne ako Hamilton rozdelil socialistické mesto do, v jeho prípade šiestich, zón. Jeho model však slúžil predovšetkým ako východisko pre analýzy situácie v oblasti bývania, jeho rozmiestnenia a vzťahu bývanie x obyvateľstvo s cieľom poukázať na existenciu nerovností v socialistických mestách.

viedlo k úpadku vnútorného mesta a k pokračujúcej diferenciácii medzi nimi a novými, preferovanými socialistickými rezidenčnými oblasťami (Kozak 1974, citované v Hamilton 1979).

Zóna socialistickej obnovy. Do tejto zóny patria oblasti, bezprostredne nadväzujúce na vnútorne mesto vytvorené počas kapitalizmu. Keďže jeho okrajové oblasti sa nachádzali často v zlom stave alebo jednoducho prekážali zámerom socialistickým plánovačov, dochádzalo tu k výrazným premenám, ktorým často predchádzala asanácia pôvodnej zástavby.

Typickým prvkom presadzovaným v tejto zóne začiatkom 50-tych rokov boli obytné okrsky s architektúrou sovietskeho vzoru. Ich vonkajší výzor, situovanie a široké ulice nahradili pôvodnú, často stiesnenú zástavbu. Námestia týchto okrskov sa mali stať novými (doplnkovými) centrami miest so širšou ponukou nákupných možností. Iným prvkom vyskytujúcim sa v tejto zóne bolo prebudovanie a nahradenie starších priemyselných a prímestských areálov zástavbou expandujúceho socialistického priemyslu (Hamilton 1979).

Rezidenčná zóna socialistického bývania z päťdesiatych rokov. Zatiaľ čo v prechodnej zóne šlo vo veľkej miere o nahrádzanie staršej zástavby novšou, približne od druhej polovice 50-tych rokov sa začali budovať nové rezidenčné okrsky na dovtedy väčšinou stavebne nevyužívanej pôde. Na týchto plochách sa uplatňoval socialistický prístup k plánovaniu a stavbe rezidenčných oblastí, ale ešte v podobe, ktorá nadväzovala na predchádzajúce stavebné formy.

V rámci rezidenčných okrskov patricich do tejto zóny bol ponechaný aj priestor pre mestskú zeleň a základnú infraštruktúru. Zároveň urbanistické usporiadanie týchto nových oblastí malo smerovať k uspokojenie potrieb nových centier mesta, čo sa odrážalo na výzore novopostavených budov, úradov a kultúrnych zariadení.

Integrované socialistické sídliská a rezidenčné okrsky z 60, 70 a 80-tych rokov. S rastúcim tempom sťahovania sa obyvateľstva do miest rástla aj potreba novej bytovej výstavby. Túto bolo možné zabezpečiť len na rozsiahlejších voľných plochách a to predovšetkým na sídliskách. V rámci socialistických sídlisk je možné vypozorovať charakteristické rysy v ich výstavbe podľa obdobia, v ktorom boli stavané. Pre sídliskovú výstavbu z 50-tych a 60-tych rokov je charakteristická zástavba do päť poschodí a tehla ako stavebný materiál. Jednotlivé budovy mali buď jednoduchší charakter ktorý však esteticky vyhovoval, alebo boli usporiadané do pravidelných blokov so zahrnutím základných obslužných zariadení infraštruktúry a s ponechaním dostatočného priestoru pre zeleň a ihriská.

Sedemdesiate a osemdesiate roky vo výstavbe sídlisk prinášajú regres v smere estetickosti ich vzhľadu, hustoty zástavby, dostatku zelene a infraštruktúrnej vybavenosti. Tento regres bol okrem prechodu na masovú, unifikovanú panelovú výstavbu, spôsobený plánovaným i dodatočným zahusťovaním, intenzifikáciou zástavby. Dochádzalo k navyšovaniu počtu podlaží oproti pôvodným plánom, čo znamenalo ďalšie zmenšenie rozlohy voľných plôch na obyvateľa. V rámci intenzifikácie výstavby a snahy o čo najrýchlejšie odovzdanie nových bytov bolo zanedbávané dokončievanie terénnych úprav. Rovnako výstavba infraštruktúry za bytovou výstavbou často výrazne zaostávala.

To, že nové husto zaľudnené panelové sídliská boli stavané na okrajoch miest malo za následok, že hustota obyvateľstva tu dosahovala maximálne celomestské hodnoty. Okraje socialistických miest tak tvorili ostrú hranicu resp. kontrast s okolitým vidieckym prostredím s redším osídlením.

Izolačné pásy. Tieto oblasti na jednej strane významne korešpondujú so zvyškami pôvodného prírodného prostredia, ktoré socialistické mestá obklopovalo. Na druhej strane šlo o plánované, dodatočne upravené územia, ktoré mali jednak poskytnúť možnosti pre každodennú a koncom týždňovú rekreáciu obyvateľov mesta, jednak mali odizolovať mesto samotné od veľkých priemyselných zón. Zaujímavú úlohu v socialistických mestách zohralo rozšírené budovanie a využívanie kolónií záhradkárskych osád, ktoré nachádzame najmä v tejto zóne.

Industriálne zóny. V súlade s charakterom socialistickej industrializácie väčšine miest pribudli nové industriálne zóny budované najmä v pôvodnom vidieckom zázemí mesta alebo v nadväznosti na

staršie priemyselné areály. Rozsah a umiestnenie týchto areálov opätovne záviseli od konkrétnych fyzicko-geografických podmienok. Vo viacerých prípadoch (nielen strategického záujmu štátu) však boli priemyselné komplexy budované aj na kvalitnej poľnohospodárskej pôde, ako aj v kotlinových polohách s výrazne negatívnymi vplyvmi na životné prostredie. Závody boli umiestňované s veľkými nevyužitými priestorovými rezervami. To fragmentovalo, rozvoľňovalo príslušné oblasti mesta a komplikovalo ich ďalšie využitie.

Zóna mimo mesta. Konkrétna podoba tejto zóny bola výrazne determinovaná miestnymi prírodnými pomermi a charakterom zázemia mesta. Zázemia socialistických miest takto slúžili pre prímestskú poľnohospodársku výrobu, ako lokality pre vysunutú priemyselnú výrobu, či ako bydlisko pre dochádzajúce pracovné sily do mesta. Veľký význam malo využitie zázemia mesta na rekreačné účely.

Už z takto načrtnutého modelu priestorového usporiadania socialistického mesta je zrejmá heterogenita, ktorá sa prejavovala najmä tam kde dochádzalo ku konfliktu princípov socialistického a predsocialistického mesta. Novo budované oblasti sa dostávali do kontaktu / konfliktu so staršou zástavbou (priestorovou štruktúrou) čo výrazne narúšalo celkovú kompozíciu pôvodného prostredia. Priestorová problematika socialistického mesta je úzko spojená s jeho plánovaním ako mesta založeného na priemyselnej výrobe, čomu boli podriaďované ďalšie funkcie.

Naznačené tendencie v socialistickej výstavbe mestského prostredia s vysokým podielom nevyužitej a zdevastovanej pôdy viedli k znehodnocovaniu starších štvrtí miest. Ignorovanie hodnôt krajiny vyústilo do vzniku extenzívne využívaných prázdnych priestorov (Weclawowicz 1998). Mnohé mestá administratívnym pričleňovaním okolitých obcí plošne významne narástli, ale išlo o výrazne kvantitatívny rast. Medzi kompaktným mestom a pričlenenými oblasťami, ktoré si často podržali svoj vidiecky ráz, vznikali hluché priestory. Tieto sa často nepodarilo kvalitne využiť ani po desiatkach rokov od ich pripojenia k mestu.

Na uvedených všeobecných princípoch sa vyvíjalo socialistické mesto. Počas jeho existencie sa vyprofilovali oblasti, v ktorých dochádzalo k rozporom medzi ich pôvodným využitím a skutočným využívaním v socialistickom období (napr. výrobné prevádzky v centrách miest). Situácia po páde komunistického režimu a po zastavení pôsobenia politických a ekonomických faktorov ktoré takéto disproporcie umožňovali, naplno odhalila nedostatky, ktoré sa v socialistickom meste vyskytovali.

1.2. Postsocialistické mesto

1.2.1. Teoretické východiská skúmania postsocialistického mesta

Postsocialistické mesto nie je možné považovať za novú, zásadne odlišnú formu od už známych mestských foriem (kapitalistické a socialistické mesto, mesto Tretieho sveta). Je to spôsobené tým, že postsocialistické mestá predstavujú len určitý prechodný a dočasný stav, v ktorom sa bývalé socialistické mestá nachádzajú na ceste k mestu kapitalistického typu. V tomto prechodnom období dochádza k prispôsobovaniu priestorových štruktúr novým, postsocialistickým pomerom. Ide o obdobie, v ktorom nové spoločensko-ekonomické podmienky pôsobia na premeny (transformáciu) tých funkcií a následne tých častí miest, ktoré s nimi nie sú v súlade (podľa Sýkora 2001).

Postsocialistickými nazývame mestá a krajiny z bývalého socialistického bloku, v ktorých po páde komunistických režimov došlo k potrebe nahradiť socialistické politické, spoločenské a ekonomické princípy ich fungovania. Tieto boli nahradené princípmi novými, charakteristickými pre demokratické spoločnosti, založenými na trhovom ekonomickom modeli. Na základe zmeny princípov následne v tranzitívnych spoločnostiach dochádza k postupnej transformácii, prispôsobovaniu a nahradzovaniu existujúcich mechanizmov i štruktúr. Mestá, ako miesta najväčšej koncentrácie ľudských aktivít a riadenia spoločnosti, sú medzi prvými v ktorých sa transformačné premeny prejavujú a to v najintenzívnejšej podobe.

Priestorový rámec zahŕňajúci postsocialistické spoločnosti a mestá s rámcovo podobnými podmienkami je opätovne tvorený oblasťou východnej strednej Európy. Presnejšie ide o postsocialistické mestá v Českej republike, na Slovensku, v Maďarsku a v Poľsku. V prípade týchto štátov nám podmienky, priebeh a predbežné výsledky transformácie najlepšie umožňujú porovnanie a následné zovšeobecňovanie jej charakteristických rysov.

Premeny v postsocialistických mestách boli vyvolané predovšetkým na základe zmien spoločenských princípov ovplyvňujúcich ich vývoj. Hlavnú úlohu pritom zohralo nahradenie centrálne plánovanej alokácie zdrojov trhovým systémom (Sýkora 2001). Proces transformácie stredoeurópskych postsocialistických spoločností sa začal spustením politických a ekonomických reforiem i otvorením sa vonkajším, medzinárodným (globálnym) vplyvom po páde komunistických režimov začiatkom 90-tych rokov 20. storočia.

Transformácia postsocialistických miest bude pokračovať dovtedy, dokiaľ nedôjde k odstráneniu disproporcií vzniknutých v rámci socialistického obdobia. Celý proces smeruje k dosiahnutiu stavu rovnováhy medzi silami trhu, transformovanej miestnej politiky i ekonomiky a medzinárodnými vplyvmi v rámci globálneho systému, ktorý je postavený na kapitalistických základoch.

Postsocialistické mestá sú priamymi pokračovateľmi svojich socialistických predchodcov. Postsocialistické mestá niesli a nesú obdobné znaky a to zásluhou veľmi podobných mechanizmov a procesov ktorými boli v socialistickom období formované. Preto aj ich oblasti, ktoré podliehajú transformácii, ako aj transformačné mechanizmy a procesy sú si v týchto mestách podobné. Len rámcovo sú si však podobné podmienky, v ktorých transformácia v jednotlivých (stredoeurópskych) postsocialistických štátoch prebieha, to ako sa k nej pristupovalo a to, ako ďaleko sa v transformácii postúpilo.

Doteraz bolo vytvorených niekoľko priestorových modelov postsocialistického mesta (napr. modely Sailer-Fliege 1999 alebo Zborowski 2001). Nie je ich však možné priamo porovnávať s Hamiltonovým priestorovým modelom socialistického mesta (Hamilton 1979). Súvisí to s tým, že model postsocialistického mesta by ani tak nemal byť statickým priestorovým modelom fyzického prostredia (ako Hamiltonov model), ale skôr dynamickým modelom priestorového rozmiestnenia zmien a procesov v mestských štruktúrach.

Dôležité je, aby geografický model postkomunistického mesta obsahoval nielen popis zmien v priestorovej štruktúre, t.j. výsledky transformácie, ale zároveň aj rozbor procesov, prostredníctvom ktorých k zmenám došlo (Sýkora 2001). Štúdium postsocialistických miest by sa teda malo zame-

riavať na charakterizovanie zmien v priestorovej štruktúre mesta. Pri ich analýze je potrebné, aby bol dôraz kladený na vývojový aspekt, teda na procesy zmien, nielen na popis východiskových a výsledných priestorových štruktúr (tamže).

Pri transformácii postsocialistického mesta dochádza ku konfrontácii nových princípov a mechanizmov vytvárania priestorovej štruktúry s existujúcou štruktúrou mesta pochádzajúcou zo socialistického obdobia. Transformácia postsocialistickej spoločnosti a teda aj priestorovej štruktúry mesta je výsledkom vzájomného pôsobenia týchto vplyvov, podmienok a procesov:

1. Východiskovej lokálnej situácie - spoločenskej a ekonomickej, rovnako ako priestorovej.
2. Inštitucionálnej transformácie - tá je predstavovaná vládou riadenou transformáciou. Miest sa najviac dotkli privatizácia, majetkové reštitúcie, liberalizácia cien a deregulácia nájomného.
3. Globálnej a spontánnej transformácie - tá je predstavovaná predovšetkým vplyvom ekonomickej globalizácie nielen na ekonomické, ale aj sociálne, kultúrne a spoločenské premeny napr. internacionalizácia, ekonomická reštrukturalizácia, sociálna polarizácia. V dôsledku uvedených vplyvov dochádza k procesom priestorovej zmeny v jednotlivých štruktúrach a oblastiach mesta.

L. Sýkora označuje utváranie priestorovej štruktúry postsocialistických miest pomocou nových princípov a mechanizmov za dvojitú transformáciu, ktorú považuje za kľúčovú charakteristiku postsocialistických miest (Sýkora, 2000b). „Prvou" transformáciou je miestna postsocialistická transformácia, ktorá sa uskutočňuje v rámci „druhej", globálnej transformácie.

Uvedené typy transformácie (inštitucionálnu a spontánnu, či postsocialistickú a globálnu) nie je možné od seba oddeľovať, pretože sa prelínajú, nadväzujú na seba a vzájomne sa ovplyvňujú. Transformácia postsocialistických spoločností a miest je teda výsledkom ich vzájomného spolupôsobenia, odrazom pôsobenia globálnych a regionálnych vplyvov v miestnych podmienkach.

Vo všeobecnej rovine môžeme východiskovú situáciu transformácie v stredoeurópskych postsocialistických krajinách charakterizovať takto: Postsocialistické krajiny i mestá východnej strednej Európy mali pri vstupe do transformačného obdobia veľmi podobné východiskové podmienky. V politickej oblasti sa museli vyrovnávať s rozpadom Sovietskeho bloku (zánikom Varšavskej zmluvy), so zmenou z totalitného na pluralitný, demokratický politický systém a s decentralizáciou riadenia.

V ekonomickej oblasti zohralo úlohu rozpustenie RVHP (strata východných trhov), prechod od centrálne - plánovanej k trhovo orientovanej ekonomike, privatizácia, potreba reštrukturalizácie ekonomiky (sektorový posun, terciarizácia), uvoľnenie tokov kapitálu a tovaru (medzinárodný obchod) a reintegrácia do svetového hospodárstva. Procesy v týchto oblastiach doplnené o transformáciu trhu práce a transformáciu na poli bývania viedli k „novému mestskému poriadku" (new urban order), v rámci ktorého sa pomocou trhových nástrojov postupne transformuje socialistické na postsocialistické mesto (upravené podľa Kovács 1999).

Uvedené procesy boli na jednej strane riadené, usmerňované a inštitucionálne zastrešené, jednak vyvolali spontánne reakcie. Výsledkom tejto prvotnej transformácie bolo vytvorenie podmienok pre pôsobenie nových aktérov na spoločensko - ekonomickom trhu (drobní a strední podnikatelia, firmy, korporácie, záujmové skupiny). V takto vytvorenom rámci začalo prebiehať množstvo spontánnych transformačných procesov, ktoré začali pretvárať a formovať ekonomické, sociálne a kultúrne prostredie spoločnosti.

o o o o

Politicko-ekonomické zmeny a ich dopady, ktoré transformácia postsocialistických spoločností prináša, sú zrejmé a relatívne jednoducho kvantifikovateľné. Menej viditeľné, ale nie menej dôležité sú zmeny, ktoré prebiehajú v myslení a správaní sa aktérov transformácie.

V postsocialistických spoločnostiach priamo úmerne s intenzitou a hĺbkou transformácie dochádza k prelínaniu, k premenám a nahradzovaniu prejavov správania sa spojených s industriálnou moderni-

tou (ktorej znaky niesli aj socialistické spoločnosti), prejavmi typickými pre novú, postindustriálnu modernitu (ku ktorej smerujú postsocialistické spoločnosti) (Beck 1999, cit. In.: Wiegandt 2000).

Prejavy spoločensko - ekonomických zmien v postsocialistických mestách sa odrazili aj na vnútornom živote a postojoch ľudí k svojmu okoliu. Hlavným motívom celého posunu v modernite, presnejšie posunu od socialistickej k postsocialistickej spoločnosti sú zmeny v nazeraní na svet a zmeny v hierarchii hodnôt, spôsobené spoločensko-ekonomicko-kultúrnymi premenami, ktoré prinieslo transformačné obdobie.

Odraz takejto transformácia v oblasti hodnotovej orientácie a myslenia ľudí je veľmi rozsiahly. Týka sa tak osobného, spoločenského ako aj pracovného života. Ovplyvňuje správanie sa bežných ľudí i podnikateľských subjektov. Smeruje (podnecuje) k tomu, aby sa aj mestá začali správať flexibilnejšie a podnikateľsky. Odraz transformačných zmien, ktoré zasiahli nielen priestorové štruktúry, ale aj myslenie obyvateľov miest na príkladoch prípadových štúdii ilustrujeme v tretej časti našej práce.

1.2.2. Postsocialistická transformácia

Postsocialistická transformácia predstavuje príklad celospoločenských premien, ktorých dynamika a radikálnosť sa líši od jedného postsocialistického štátu k druhému. Pri charakterizovaní jej hlavných rysov budeme vychádzať z charakteru transformácie v Čechách a na Slovensku ale tak, aby boli všeobecne použiteľné na situáciu vo väčšine transformujúcich sa postsocialistických krajín. Preto sa na tomto mieste budeme venovať len hlavným všeobecným trendom, ktoré prebiehali v transformujúcich sa postsocialistických krajinách najmä stredoeurópskeho priestoru.

Za najdôležitejšie východiskové elementy transformačného procesu (vonkajšie podmienky, v ktorých transformačné procesy prebiehali) v postsocialistických mestách v súlade s G. Enyedim považujeme:

1. Systémové vládne opatrenia
2. Procesy priestorovej zmeny
3. Integráciu sídelného systému na základe pravidiel trhovej orientácie
4. Transformáciu mestského hospodárstva
5. Vytvorenie miestnych vlád, reálnej mestskej samosprávy
6. Znovuobnovenie funkcie pozemkovej (polohovej renty) ako diferenciačného faktoru - rozvíjanie trhu s nehnuteľnosťami

(upravené a doplnené podľa Enyedi 1998, s.17)

Transformačné premeny postsocialistického mesta pozostávajú z množstva parciálnych i komplexnejších procesov. Časť z nich bola reakciou na priame rozhodnutia vlády a parlamentu, týkajúce sa systémových zmien väčšinou v ekonomickej oblasti. Tieto bývajú označované ako systémová transformácia (Sýkora, 1996). Iné procesy sú do veľkej miery spontánnou odpoveďou spoločenských a priestorových štruktúr na meniace sa spoločenské, ekonomické a kultúrne pomery.

Práve podľa charakteru dominantných procesov môžeme prechodné obdobie orientačne rozdeliť do dvoch časových období. V prvom období, ktoré trvalo približne od začiatku do polovice 90-tych rokov 20. storočia, dominantnú úlohu zohrali štátom riadené transformácie a to predovšetkým v rámci ekonomickej reformy (cenová liberalizácia, veľká a malá privatizácia, otvorenie zahraničného obchodu a s tým súvisiace zavedenie konvertibilnej meny, majetkové reštitúcie). Okrem systémových opatrení v prvom období transformácie došlo i k uplatneniu ďalších nástrojov, ktoré mali významný vplyv na spoločnosť (napr. mzdová deregulácia).

Naštartovanie druhého obdobia, ktoré stále od polovice 90-tych rokov 20. storočia prebieha, bolo umožnené ukončením základných a zásadných zmien v systémovej oblasti a viac či menej úspešným vytýčením spoločensko - ekonomických pravidiel fungovania štátu. Druhé obdobie je charakteristic-

ké presunom transformačnej aktivity v smere od systémových zmien ku rozhodnutiam jednotlivých aktérov (jednotlivci, firmy, miestne vlády) v rámci novo ustanovených pravidiel.

Hlavným cieľom systémových opatrení vlády bolo transformovať pôvodné socialistické, centrálne plánované ekonomické prostredie, na prostredie založené na trhových princípoch. Predpokladom pre takúto zmenu bolo zrovnoprávnenie súkromného družstevného a štátneho vlastníctva, uvoľnenie (liberalizácia) domáceho a zahraničného trhu a riadená privatizácia. Ďalej bolo potrebné zrušiť (obmedziť) redistribúciu a subvencovanie prostredníctvom štátu a tým znížiť príliš veľký vplyv štátu na chod hospodárstva. Všetky systémové opatrenia boli motivované snahou vytvoriť predpoklady a inštitucionálny rámec pre správanie sa spoločenských i ekonomických subjektov (Sýkora, 1996).

1.2.2.1. Systémové vládne opatrenia

Systémové vládne opatrenia sa týkali týchto troch základných oblastí:

1. Obmedzenia úlohy štátu v procese rozhodovania a alokácie zdrojov
2. Riadenej privatizácie
3. Liberalizácie cien

Ad.1) V podstate išlo prenesenie rozhodovacích právomocí z centralizovaných štátnych inštitúcií na nižšie úrovne rozhodovania a najmä na súkromný sektor. Konkrétne v oblasti rozhodovania o chode miest, išlo napríklad o zrušenie právomoci bývalých národných výborov o lokalizácií obchodu a služieb, o prenesenie právomocí v oblasti správy bytov v rámci miestnych bytových podnikov a o diverzifikáciu riadenia a prevádzkovania verejnej dopravy.

Ad.2) Zámerom privatizácie bolo kontrolované prenesenie časti majetku štátu do rúk súkromných investorov, za účelom zadresnenia vlastníctva a tým zefektívnenia jeho správy. Pod privatizáciu zahŕňame tieto procesy (upravené podľa Sýkora 1996):

a) malá privatizácia
b) veľká privatizácia
c) reštitúcie
d) transformácia majetku obcí (miest)
e) transformácia bytových družstiev

Malá privatizácia bola uskutočňovaná väčšinou formou priameho aukčného predaja menších samostatných jednotiek maloobchodu a služieb do súkromných rúk.[4] Malá privatizácia predstavovala prvý privatizačný program, pomocou ktorého došlo k rýchlemu presunu vlastníckych práv a práv prenájmu zo štátu na súkromné osoby, čo umožnilo okamžite rozbehnúť drobné súkromné podnikanie (Sýkora, 1996).

Veľká privatizácia sa týkala zmeny čisto štátneho vlastníctva veľkej časti stredných a veľkých podnikov. Veľká privatizácia začala neskôr a trvala dlhšie ako malá privatizácia. Bolo to spôsobené potrebou pripraviť, reštrukturalizovať pôvodné socialistické podniky, cez akciové spoločnosti do podoby, v ktorej je ich privatizácia možná. Vo veľkej privatizácii boli použité jednak štandardné metódy privatizácie (priamy predaj určenému vlastníkovi, verejná súťaž, bezodplatný prevod na obce), jednak metóda kupónovej privatizácie (Popjaková, 1998).

Ako prvé boli sprivatizované subjekty, ktoré boli neboli zaťažené ekonomickými, ekologickými, majetkovo-právnymi záväzkami, či strategickými záujmami. Na druhej strane priemyselné giganty i menšie podniky, ktoré si vyžadovali náročnú reštrukturalizáciu boli väčšinou sprivatizované neskôr. Často boli následne po privatizácii privedené k úpadku a vytunelované. V takzvaných strategických podnikoch (telekomunikácie, energetické a rozvodné závody, banky ...) si štát po dlhú dobu (vo väčšine prípadov až do konca 90-tych rokov 20. storočia) ponechával majoritný podiel a k ich privatizácii sa snažil pristupovať obozretne.

[4] Vo väčšine prípadov malej privatizácie šlo len o predaj užívacích práv na vymedzenú dobu.

Zatiaľ čo v malej privatizácii hral prím domáci kapitál, v rámci privatizácie veľkej, resp. v jej následných etapách, hral dôležitú úlohu vstup zahraničného kapitálu. Úroveň vplyvu procesu privatizácie veľkých štátnych subjektov na mestá závisela na rozsahu a úspešnosti privatizácie subjektov pôsobiacich na území mesta. Úspešné subjekty priniesli mestám pozitíva napr. v podobe podielu na daniach, v stabilite pracovných miest, v rozvojových programoch, v prilákaní ďalších investorov a pod. Neúspešné subjekty so sebou priniesli problémy s nezamestnanosťou, upadajúcim či zdevastovaným územím a prípadné poškodenie obrazu mesta v očiach investorov.

Reštitúcie predstavujú proces navrátenia majetku (reprivatizácie) jeho vlastníkom (ich potomkom), ktorý im bol odňatý v rámci znárodnenia po nástupe komunistického režimu k moci. Pre mestá reštitúcie znamenali presun resp. vysporiadanie majetku (nájomné domy, drobné prevádzkárne, pôda) zo štátneho vlastníctva do súkromných rúk. Rozsah a významnosť reštitúcií sa líšili od mesta k mestu. Reštitúciami v mestách bolo najvýznamnejšie zasiahnuté mestské centrum. Následný odpredaj alebo komerčný prenájom väčšiny zreštituovaných objektov v centre mesta významne prispel k jeho revitalizácii a komercionalizácii. Reštitúcie, malá a veľká privatizácia patria medzi základné systémové opatrenia transformácie (Sýkora, 1996).

Transformácia majetku mesta a transformácia bytových družstiev. Podmienky pre vznik týchto procesov boli vytvorené legislatívnymi zmenami. V prípade transformácie majetku miest došlo k rozsiahlym prevodom majetku (predovšetkým bytov a domov) z vlastníctva štátu do vlastníctva obcí. Mestá takto získali majetok, ktorého správa významne zaťažovala ich rozpočet. Preto sa ho snažili sprivatizovať, zbaviť sa finančnej záťaže a týmto spôsobom zlepšiť svoju ekonomickú situáciu.

Aj keď sa stavebné bytové družstvá nevyskytovali vo všetkých bývalých socialistických krajinách, je potrebné spomenúť ich úlohu v rámci zmeny vlastníctva bytov. Legislatívnym predpisom vlády bolo umožnené prevádzať družstevné byty do osobného vlastníctva po zaplatení zostávajúcich záväzkov voči družstvu. Toto bol jeden z krokov, ktorý mal naštartovať trh s bytmi. Úlohu v rámci diverzifikovania vlastníctva, správy a výstavby bytov v mestách zohrala druhá zmena, umožňujúca vytváranie nových subjektov rozčlenením pôvodných bytových družstiev.

Ad. 3) Liberalizáciou cien sa vláda snažila dosiahnuť, aby ceny vyjadrovali skutočnú trhovú hodnotu, ktorá je výsledkom ponuky a dopytu. Aby sa predišlo nežiadúcim následkom najmä v sociálnej oblasti, vláda pristúpila k postupnej deregulácii cien, s ponechaním regulácie niektorých cien (napr. elektriny, plynu a vody) a najmä nájomného.

Liberalizácia cien v oblasti nehnuteľností vrátane pozemkov a bytov naštartovala obnovenie realitného trhu, aj keď tento je skutočne voľným len v prípade novej komerčnej výstavby. Liberalizácia cien spolu s privatizáciou predstavovali najvýznamnejšie mechanizmy deregulácie vplyvu štátu na jeho ekonomiku a spoločnosť (Sýkora, 1996).

1.2.2.2. Procesy priestorových zmien

Systémové vládne opatrenia vytvorili podmienky a pravidlá hry, ktoré postsocialistické štáty významným spôsobom priblížili k trhovým pomerom. Nová situácia umožnila rozbehnutie aktivít domácich i zahraničných aktérov v rámci miestnych ekonomík a zároveň spustila množstvo spontánnych procesov.

Najskôr a najintenzívnejšie sa začali prejavovať transformačné procesy v centrách miest. Centrum mesta ako tradičné miesto sústredenia obchodu, kultúry a služieb lákalo firmy a inštitúcie lokalizovať sem svoje sídlo, či prevádzku. Výsledkom tohto mohutného záujmu o centrá miest sú procesy jeho *komercionalizácie* (zvyšovania zastúpenia komerčných aktivít) a *revitalizácie* (fyzická obnova, rekonštrukcia, rozširovanie, nová výstavba).[5] V reakcii na tieto procesy došlo k ďalšiemu znižovaniu podielu bytovej funkcie v centrách miest (*derezidencionalizácia*) a k významnej reštrukturalizácii zastúpenia jednotlivých typov subjektov pôsobiacich v centre mesta.

Táto reštrukturalizácia prebiehala v smere úbytku maloobchodných objektov bežnej potreby (ako sú napr. predajne potravín, drobné prevádzkárne a komunálne služby), k nárastu počtu zariadení zameraných na luxusnejší tovar, pohostinstvo a iné komerčné účely (značkové obchody, pobočky finančných ústavov, reštaurácie, obchodné zastúpenia, kancelárie).[6]

V oblastiach vnútorných miest sa vyskytovali dve tendencie a to aj v rámci tohto istého mesta. Jednak niektoré časti vnútorných miest ťažili z blízkosti atraktívneho, ale prehusteného centra a tak preberali niektoré jeho funkcie a procesy v ňom prebiehajúce (ako komercionalizácia, derezidencionalizácia). Začali sa tu výrazne koncentrovať najmä kancelárske a obchodné priestory.

Zároveň najmä vo veľkých mestách dochádza v niektorých oblastiach vnútorného mesta k procesu nahrádzania pôvodného obyvateľstva s nižším statusom novoprisťahovanými obyvateľmi s vyšším statusom. Zároveň títo obyvatelia (resp. developeri) pristupujú k zásadným rekonštrukciám a zlepšovaniu fyzického stavu objektov a ich okolia. Tento proces býva označovaný ako *gentrifikácia.*

Na druhej strane vnútorné mestá najmä väčších miest nezriedka trpia stagnáciou, či úpadkom. Týka sa to najmä tých okrajových častí vnútorných miest, ktoré sú ovplyvnené *deindustrializáciou*, úpadkom tradičných priemyselných areálov. Tieto sú vo veľkej miere opúšťané a čakajú na nákladnú reštrukturalizáciu, či skôr transformáciu na nové využitie.

Na bývalé priemyselné areály nadväzovali štvrte robotníckeho bývania nižšej kvality. Tieto postihuje recesia alebo častejšie úpadok fyzického stavu budov. Súvisí to so znižovaním sociálneho statusu ich obyvateľov, často postihnutých nezamestnanosťou, vyvolanou rušením priemyselných závodov. Keďže ale poloha týchto oblastí relatívne blízko centra mesta je zaujímavá, nepotrvá dlho a začnú sa o niektoré lokality zaujímať developeri. Tí rozbiehajú proces revitalizácie a výmeny obyvateľstva v jednotlivých budovách, ale aj celých komplexoch.

Druhú, po centrách postsocialistických miest, najdynamickejšie sa meniacu oblasť predstavujú ich okrajové časti. Predovšetkým vo väčších mestách sa v týchto oblastiach (za hranicou kompaktného mesta, ale väčšinou až za jeho administratívnymi hranicami) budujú často rozsiahle komplexy skladových, obchodných i výrobných areálov. Motiváciou pre ich výstavbu je nižšia cena pozemkov, dostatok rozsiahlych voľných plôch a dobré dopravné napojenie, keďže bývajú budované v blízkosti najvýznamnejších zberných komunikácií.

Mohutné nákupné centrá a zoskupenia hypermarketov v týchto oblastiach sa stali novými fenoménmi, ktoré menia výzor okrajových častí miest. Ich existencia zároveň priniesla zmeny v nákupnom správaní sa obyvateľov. Proces budovania nových skladových, výrobných a obchodných objektov na okrajoch miest nazývame *komerčnou suburbanizáciou.* Obdobným procesom v tejto oblasti mesta,

[5] Podrobnejšie sa jednotlivým procesom a ich definíciám budeme venovať na inom mieste tejto kapitoly.

[6] Išlo teda o reštrukturalizáciu v rámci maloobchodu, ako aj reštrukturalízáciu v rámci druhovej skladby subjektov pôsobiacich v centrách miest.

ktorý sa ale týka bytovej výstavby, je *rezidenčná suburbanizácia,* pri ktorej dochádza k výstavbe okrskov väčšinou rodinných domov v zázemí veľkých miest.

Dôsledkom transformačných zmien je zvýraznenie procesu *sociálno-priestorovej segregácie* obyvateľstva postsocialistických miest. Aj keď sa v rámci socialistického mesta sociálna segregácia vyskytovala, nebola príliš výrazným procesom. Nárast *sociálnej polarizácie* vyvolaný nárastom diferenciácie v mzdách, ktorý zo sebou transformácia priniesla, sa zákonite musel odraziť aj na sociálno-priestorovej segregácii obyvateľstva.

Jednak došlo k umocneniu priestorovej segregácie pochádzajúcej z kapitalistického obdobia (tradičné prestížne vilové štvrte kontra tradičné robotnícke štvrte), jednak dochádza k priestorovej segregácii v nových oblastiach. Za takéto môžeme považovať na strane statusovej progresie gentrifikované štvrte vnútorného mesta, okrsky kondomínií roztrúsených takmer po celom meste a kolónie rodinných domov v suburbánnom páse. Na strane statusovej regresie sem zaraďujeme predovšetkým niektoré socialistické sídliská a robotnícke štvrte.

V oblasti socialistických sídlisk sa taktiež rozbieha špecifický proces diferenciácie, ktorý má korene ešte v období socializmu. S pomedzi škály socialistických sídlisk sa začínajú vyčleňovať, sociálne-priestorovo segregovať, najmä niektoré staršie sídliská (ich časti) s menej kvalitným bytovým fondom, obývané obyvateľstvom nižšieho sociálneho statusu.

Aj v rámci novších sídlisk sa vyskytujú sociálno-priestorovo segregované časti, ktoré sú (boli) obývané sociálne menej prispôsobivým obyvateľstvom. Na druhej strane panelové sídliská v atraktívnych lokalitách s dobrým životným prostredím a s kvalitným bytovým fondom si zachovávajú svoje prestížne postavenie v rámci tejto kategórie bývania.

Vzhľadom na podiel obyvateľov žijúcich na sídliskách sa v najbližších rokoch neočakáva rozsiahlejší (plošný) úpadok týchto štvrtí. Naopak je možné predpokladať zosilnenie snáh o ich sanáciu, zlepšenie výzoru, kvality i ekonomiky bývania. Najmä v atraktívnejšie položených sídliskách s kvalitnejším prostredím i bytovým fondom totiž zostáva stále vysoké zastúpenie obyvateľov aj strednej triedy s vysokoškolským vzdelaním a nízkeho priemerného veku. Dokonca niektoré staršie sídliská v blízkosti centier miest sa stávajú najatraktívnejším miestom pre získanie bývania v rámci cenovo (relatívne) dostupných kategórií.

o o o o

Merítkovo nad systémovými vládnymi opatreniami a procesmi priestorovej zmeny stojí proces *globalizácie.* Pôsobenie procesu globalizácie vyvoláva celý rad reakcií, ktoré ovplyvňujú i umocňujú prakticky všetky spoločenské a ekonomické procesy. Keďže sa pôsobenie globalizácie na skúmané krajiny začala naplno prejavovať až s rozbehnutí ich postsocialistickej transformácie je ich vzájomný vplyv o to výraznejší.

Tým, že globalizácia pôsobí cez ekonomiku na vládnu politiku, spoločnosť a na životný štýl, stáva sa prakticky všadeprítomnou. Jej vplyv a zároveň intenzita na ňu naviazaných procesov sa líšia od mesta k mestu. Závisí to od vzdialenosti (nielen časopriestorovej, ale aj kultúrnej) a od zapojenia do systému výmeny informácii, tovaru, služieb a pracovných síl.[7]

[7] Pod pojmom kultúrna vzdialenosť v súvislosti s globalizáciou máme na mysli jednotku, ktorá vyjadruje čas za ktorý preniknú globalizačné vplyvy istej intenzity na dané miesto. Súvisí s časopriestorovou vzdialenosťou, ale naviac zohľadňuje miestne kultúrne a geopolitické špecifiká.

1.2.3. Skúmanie zmien v priestorových štruktúrach postsocialistického mesta

Priestorová štruktúra postsocialistického mesta vychádza z priestorovej štruktúry mesta socialistického. Aj keď sa postsocialistické mestá vyznačujú výraznou dynamikou zmien priestorových štruktúr, ktorá je daná rýchlosťou a charakterom transformačných zmien, základné prístupy k jej analýze sú spoločné pre všetky formy miest. Špecifiká pri skúmaní jednotlivých foriem miest vyplývajú len z regionálnych podmienok a mechanizmov, ktoré ich vývoj ovplyvňujú. Preto sa skúmanie postsocialistického mesta zameriava na procesy a mechanizmy zmien, ktoré v rámci jeho priestorovej štruktúry prebiehajú. Primárnym cieľom výskumu procesov premeny miest je podchytenie mechanizmov, prostredníctvom ktorých k transformáciám dochádza (Sýkora, 2001).

Zmeny v priestorovej štruktúre mesta bývajú analyzované na základe:

a) Porovnania stavu mestských priestorových štruktúr v dvoch alebo viacerých časových rezoch.
b) Vysvetlenia a objasnenia najvýznamnejších procesov premeny priestorových štruktúr mesta.

Ad a) Porovnanie stavu mestských priestorových štruktúr v dvoch alebo viacerých časových rezoch sa vykonáva na základe analýzy vybraných čiastkových oblastí zložiek priestorovej štruktúry mesta. Takýto prístup je typický najmä pre skúmanie ukazovateľov v rámci sociálnej priestorovej štruktúry mesta.

Ad b) Vysvetlenie najvýznamnejších procesov zmien v priestorovej štruktúre mesta sa vykonáva prostredníctvom objasnenia mechanizmov skúmaných procesov, identifikovania aktérov týchto procesov, posúdenia kontextuálnych vplyvov a dopadov skúmaných procesov na priestorovú štruktúru mesta. Takto zameraný výskum vyčleňuje reálne mechanizmy, ktoré podmieňujú vznik a priebeh transformačných zmien (upravené podľa Sýkora, 2001).

Zmeny vo vnútornej priestorovej štruktúre postsocialistického mesta vysvetľujeme na základe analýzy zmien v jej čiastkových zložkách. Táto analýza je nevyhnutná nielen pre porovnávanie stavu mestských štruktúr, ale ako východisko je dôležitá aj pre vysvetlenie úlohy procesov a mechanizmov premeny mestských priestorových štruktúr.

Pri analýze fyzickej zložky (fyzickej priestorovej štruktúry) mestského prostredia na prítomnosť a rozsah transformačných zmien sa výskum zameriava predovšetkým na:

- zmeny a zásahy do morfologickej stavby mestského priestoru
- zmeny vo fyzickom stave budov a verejných priestorov
- zmeny v stupni a charaktere zastavanosti mestského priestoru (intenzifikácia - zastavovanie prieluk, nahradzovanie starších objektov novými, výstavba na zelenej lúke, v rámci / mimo rámca kompaktného mesta)

Pri analýze sociálnej zložky (sociálnej priestorovej štruktúry) mestského prostredia na prítomnosť a rozsah transformačných zmien sa výskum zameriava predovšetkým na:

- zmeny v ukazovateľoch vyjadrujúcich demografický status obyvateľstva (napr. štruktúra podľa veku, veľkostná štruktúra domácností, počet detí)
- zmeny v ukazovateľoch vyjadrujúcich sociálno-profesijný status obyvateľstva (napr. vzdelanostná, sektorová a profesíjna štruktúra, kvalita bytového fondu, vybavenosť domácností)
- zmeny v zastúpení a v štruktúre obyvateľstva podľa etnického statusu
- zmeny v intenzite a charaktere sociálno-patologických javov (napr. rozvodovosť, závislosti, bezdomovectvo)

Tieto ukazovatele vďaka ich charakteru[8] bývajú spracovávané prostredníctvom jednorozmerných alebo mnohorozmerných štatistických metód (od jednoduchých mier segregácie až po napr. multivariantnú faktorovú a zhlukovú analýzu). Na druhej strane práve vďaka tomu, že predmetom skúmania

[8] Väčšinou sa jedná o hromadné údaje dostupné z cenzov, registrov a terénnych výskumov.

sociálnej priestorovej štruktúry mesta sú skupiny obyvateľov ako aj subjekty (ako domácnosti, firmy a inštitúcie), otvára sa tu priestor pre kvalitatívne zameraný výskum. Preto uvedený prehľad o zameraní urbánnogeografického výskumu sociálneho prostredia miest rozšírime o:

- zmeny v percepcii meniaceho sa mestského prostredia
- zmeny v sociálne diferencovanom využití verejných priestranstiev
- zmeny v sociálnej klíme mesta
- vnímanie (transformačných) zmien a ich odraz v správaní obyvateľstva
- zmeny v (priestorovom) správaní sa firiem, domácností
- zmeny v zákazníckych preferenciách a nákupných spádoch

Pri analýze funkčnej zložky (funkčnej priestorovej štruktúry) mestského prostredia na prítomnosť a rozsah transformačných zmien sa výskum zameriava predovšetkým na:

- zmeny v rozmiestnení funkcií a ľudských aktivít (ako je bývanie, výroba, služby, výskum, doprava, rekreácia a oddych) na území mesta
- zmeny vo využívaní pôdy, pozemkov, budov a verejných priestranstiev
- identifikáciu zmien vo vzájomných vzťahoch funkcií a v deľbe práce v rámci mesta
- zmeny v koncentračných, ťažiskových póloch mesta
- zmeny vo vzťahu medzi rezidenčnými a komerčnými funkciami
- zmeny v centre a vo vnútornom meste – napr. komercionalizácia, revitalizácia, vymiestňovanie produkčných (výrobných) funkcií z centier miest,
- zmeny v rezidenčných oblastiach, najmä v oblasti panelových sídlisk - dopĺňanie dominantnej funkcie bývania o ďalšie funkcie (služby, administratíva)
- výstavbu nových rezidenčných objektov, často so zameraním na nadštandardné bývanie
- zmeny na okrajoch a v zázemí miest - komerčná / rezidenčná suburbanizácia (výstavba hypermarketov, nákupných centier, skladových a výrobných objektov / výstavba okrskov individuálneho bývania)

Vyššie uvedený prehľad je zostavený tak, aby v prvých bodoch v rámci analýz jednotlivých priestorových štruktúr mesta boli uvedené celkové a východiskové zamerania výskumu. V ďalších bodoch je uvedené zameranie výskumu do čiastkových oblastí v rámci danej priestorovej štruktúry. Vo zvyšných bodoch sú uvedené konkrétne oblasti výskumu, ktoré väčšinou súvisia so skúmaním príslušných transformačných procesov.

1.2.4. Definovanie a zatriedenie transformačných procesov

Skúmanie transformačných procesov predstavuje pilier urbánnogeografického výskumu postsocialistických miest. Transformačné procesy sú východiskom i výsledkom výskumu transformácie. Východiskom sú vtedy ak proces v teréne identifikujeme a ďalej skúmame jeho vývoj, kontextuálne vplyvy, mechanizmy jeho pôsobenia a aktérov. Výsledok bádania transformačné procesy predstavujú vtedy, keď na základe analýzy správania sa subjektov v daných podmienkach identifikujeme transformačný proces ako fakt, ktorý vysvetľuje prebiehajúce deje a môžeme tento fakt zovšeobecniť.[9]

Napriek pozornosti, ktorá je pri výskume postsocialistického mesta venovaná transformačným procesom dosiaľ nebolo vypracované ich všeobecne prijímané zatriedenie a neexistuje ani všeobecná zhoda v oblasti ich definícii. Pomerne často dochádza aj k dezinterpretácii pri používaní samotného pojmu transformačný proces.

Transformačný proces v prvotnom význame je proces transformácie spoločnosti v zmysle systémových vládnych opatrení (privatizácia, reštitúcie, cenová liberalizácia...). Tieto však len predstavujú systémové nástroje ktoré umožňujú, aby ku transformačným procesom na úrovni intraurbannych štruktúr došlo. Transformácia na tejto úrovni je reprezentovaná, viacmenej spontánnymi, procesmi priestorovej zmeny. Práve tieto procesy (napr. komercionalizácia, derezidencionalizácia, sociálno-priestorová segregácia...), predstavujú reakciu elementov jednotlivých priestorových štruktúr na zmenu pravidiel na systémovej úrovni. Z uvedeného vyplýva, že najvýstižnejšie pomenovanie pre uvedené procesy prejavujúce sa v postsocialistických mestách by bol - spontánne procesy priestorovej zmeny vyvolané transformáciou postsocialistického mesta.[10]

Doteraz najprehľadnejší spôsob zatriedenia transformačných procesov predstavil R. Matlovič (2001). Zostrojil tabuľku prítomnosti najvýznamnejších procesov v jednotlivých zónach mesta podľa priestorových štruktúr, v ktorých prebiehajú. Tabuľku, z ktorej vychádzame aj my, sme doplnili a upravili:

[9] To je napríklad prípad procesu gentrifikácie, ktorý vznikol ako zovšeobecnenie istých empiricky pozorovaných procesov vo viacerých mestách. Takýto prístup (identifikácia transformačného procesu ako výsledku skúmania) sa v súčasnosti uplatňuje menej a to prakticky výhradne v prípadoch lokálne zvýraznených javov (ako je napríklad ďalej spomínaný proces sakralizácie a demilitarizácie.

[10] Procesy transformácie postsocialistického mesta sú špecifické aj keď ich podstata je obdobná ako u rovnakých procesov prebiehajúcich v kapitalistických mestách. Ich špecifickosť spočíva v rozdielnej situácii v akých sa prejavujú. V kapitalistických mestách vznik a transformácia priestorových štruktúr prebiehali postupným prispôsobovaním sa elementov priestorových štruktúr na základe trhového princípu, ktorý dominoval v celom období vývoja mesta. V rámci transformácie postsocialistických miest dochádza k zrýchlenému prispôsobovaniu sa elementov priestorových štruktúr pričom sily rozvíjajúceho sa trhu pôsobia v priestore formovanom cca 40 ročným vplyvom centrálneho plánovania.

Tabuľka č. 1: Zatriedenie transformačných procesov

Štruktúra / zóna	I. Centrum - Historické jadro	II. Vnútorné mesto	III. Vilové štvrte	IV. Sídliská	V. Periférna zóna
Morfologická	Revitalizácia Stagnácia	revitalizácia intenzifikácia G stagnácia recesia	stagnácia revitalizácia intenzifikácia	stagnácia recesia revitalizácia	intenzifikácia s stagnácia u recesia b u
Funkčná	komercionalizácia funkčná fragmentácia derezidencionalizácia *sakralizácia*	komercionalizácia funkčná fragmentácia deindustrializácia derezidencionalizácia *sakralizácia*	funkčná fragmentácia *sakralizácia*	funkčná fragmentácia *sakralizácia*	komercionalizácia r funkčná b fragmentácia a industrializácia n *sakralizácia* i z
Sociálna	statusová progresia	statusová stagnácia statusová regresia G (G - gentrifikácia)	statusová progresia statusová stagnácia	statusová regresia statusová stagnácia	status. regresia á status. progresia c status. stagnácia i a

Vertikálna postupnosť v akej sú zoradené jednotlivé procesy v tabuľke do veľkej miery odráža význam a intenzitu procesov v rámci príslušnej zóny. Uvádzaná tabuľka síce transformačné procesy priamo neklasifikuje ani netypologizuje, ale ich prehľadne zatrieďuje, čo je v uvedenej situácii pre explanačné účely najvhodnejšie riešenie, adekvátnym spôsobom reflektujúce realitu.

Napriek tomu, že sa problematike transformácie priestorových štruktúr v postsocialistických mestách pozornosť venuje už dlhšiu dobu, stále v terminologickej oblasti nepanuje dostatočná jednoznačnosť pri chápaní obsahu a rozsahu jednotlivých transformačných procesov. Aj z tohto dôvodu sme do prílohy práce umiestnili časť venovanú definovaniu jednotlivých transformačných procesov.[11] Objasňovanie prebieha v takej postupnosti, v akej sa transformačné procesy v jednotlivých čiastkových priestorových štruktúrach vyskytujú. Všíma si lokalizáciu, prejavy, podmienenosti a svojím štrukturovaním zachováva postupnosť v miere komplexnosti transformačných procesov (elementárne, čiastkové / komplexné transformačné procesy).[12]

o o o o

Na záver kapitoly venovanej postsocialistickej transformácie sa krátko dotkneme problematiky šedej ekonomiky. Takýto typ paralelnej, neoficiálnej ekonomiky existuje v každom štáte. Postsocialistická transformácia poskytla mnoho väčších a veľmi veľa menších príležitostí ako sa pri legálnej, pololegálnej i celkom nelegálnej ekonomickej činnosti bolo možné obohatiť na úkor štátu.

Keďže sa jedná o veľmi širokú, citlivú a zahmlenú problematiku nebude možné uviesť jej konkrétne prejavy. Ekonomickí analytici odhadujú, že percentuálne vyjadrenie šedej ekonomiky je v Českej a Slovenskej republike podobné a blíži sa k 10% HDP štátu (Pantaj 2002, Jaroš 2004). Je nesporné, že sa šedá ekonomika prejavila aj v nami skúmaných mestách, aj keď konkrétne ju doložiť nemôžeme. Môžeme sa obmedziť len konštatovanie, že tak široký rozvoj okrem iných aj nami študovaných oblastí (maloobchod, bytová výstavba) bol umožnený aj využitím zdrojov, ktoré boli nad rámec oficiálne priznaných (resp. legálnych) príjmov. Tieto skutočnosti tvoria neprehliadnuteľný kontext postsocialistickej transformácie a je ich potrebné zobrať do úvahy.

[11] Pozri textovú prílohu číslo 1.

[12] Na označenie tejto miery sa v literatúre používa termín „komplexnosť transformačných procesov" (Matlovič, 2001). Podľa rozsahu (účinku) transformačných procesov na čiastkové vnútromestské priestorové štruktúry tento autor rozlišuje komplexné, čiastočne komplexné (mi ich nazývame semikomplexné) a elementárne transformačné procesy podľa toho či súčasne menia všetky tri, dve alebo jednu intraurbánnu štruktúru.

1.3. Metodický postup

V podkapitole venovanej teórií a metodológii skúmania priestorovej štruktúry postsocialistického mesta sme načrtli všeobecné smery urbánnogeografického výskumu v tejto oblasti. V súlade s konštatovaním L. Sýkoru o tom, že „aj keď procesy premeny mestského prostredia spravidla zahŕňajú vzájomnú kombináciu fyzických, funkčných a sociálnych zmien priestorovej štruktúry mesta, charakteristika týchto štruktúr nemusí byť hlavným cieľom vykonávaných analýz" (Sýkora 2001), zameriame našu pozornosť nie na jednotlivé priestorové štruktúry, ale na príklady oblastí, ktoré významne reprezentujú transformačné dianie v skúmaných mestách. Tu si budeme všímať podobné i špecifické podmienky pre transformáciu, prejavy transformačných procesov a rozdiely v ich charaktere a intenzite v skúmaných mestách.

Predtým ako sme pristúpili k samotnému skúmaniu transformácie priestorových štruktúr skúmaných miest, spracovali sme východiskovú analýzu stavu ich priestorových štruktúr na začiatku transformačného obdobia. Na túto analýzu sme nadviazali prostredníctvom parciálnych analýz vývoja v jednotlivých oblastiach v rámci prípadových štúdií. V záverečných kapitolách práce na základe týchto analýz formulujeme syntetické závery o charaktere transformačných zmien v priestorových štruktúrach v postsocialistických Č. Budějoviciach a B. Bystrici vo vzájomnom porovnaní.

Pri analýze východiskovej stavu priestorových štruktúr skúmaných miest sme postupovali nasledovne:

1. Za základnú observančnú jednotku sme zvolili urbanistické obvody (UO). Tieto predstavujú najmenšiu územnú jednotku v mestách, za ktorú sú získavané podrobné dáta v rámci cenzov.
2. Na základe morfologicko - vývojového princípu sme, rešpektujúc hranice urbanistických obvodov, vyčlenili tieto zóny, resp. typy mestských areálov:
   A - centrum
   B - vnútorné mesto
   C - vilové štvrte a štvrte rodinných domov
   D - sídliská
   E - periférna zóna (v rámci administratívnych hraníc mesta)

Takto vyčlenené typy mestských areálov sme charakterizovali na základe nasledovných ukazovateľov:

- plocha
- počet obyvateľov
- hustota obyvateľov
- % podiel ich plochy z celkovej katastrálnej rozlohy mesta
- % podiel počtu obyvateľov z ich celkového počtu

3. Funkčnú priestorovú štruktúru oboch miest sme analyzovali v rámci vyčlenených mestských zón na základe začlenenia urbanistických obvodov do troch základných typov areálov:

1. obytno-vybavenostný
2. priemyselno-skladovo-dopravný
3. poľnohospodársko-lesno-rekreačný

Vyčlenené funkčné areály sme charakterizovali podľa týchto ukazovateľov:

- plocha
- počet obyvateľov
- hustota obyvateľov
- % podiel ich plochy z celkovej katastrálnej rozlohy mesta
- % podiel počtu obyvateľov z ich celkového počtu

4. Ďalším krokom bolo analyzovanie čiastkových priestorových štruktúr. Fyzickú a sociálnu priestorovú štruktúru sme analyzovali na základe použitia mnohorozmerných štatistických metód. Najskôr sme na zvolený súbor premenných za urbanistické obvody reprezentujúcich fyzickú a sociálnu priestorovú štruktúru aplikovali komponentnú analýzu. Tá mala za cieľ vyabstrahovať charakteristiky vystihujúce hlavné rysy skúmaných území. Z takto vyextrahovaných komponentných dimenzií reprezentujúcich jednotlivé

urbanistické obvody sme za pomoci zhlukovej analýzy identifikovali zoskupenia urbanistických obvodov s podobnými charakteristikami. Následne sme tieto zoskupenia, ich zastúpenie a priestorové rozmiestnenie v oboch mestách vzájomne porovnali (pre podrobnejší metodický postup v rámci týchto analýz pozri textovú prílohu číslo 2).

Po zistení východiskového stavu sme pristúpili k vlastnej analýze transformačných zmien v oboch mestách. Na základe terénnych výskumov sme vybrali oblasti, na ktorých ilustrujeme transformačné zmeny v skúmaných mestách. Konkrétne zameranie prípadových štúdií bolo nasledovné:

1. Porovnanie vplyvu transformácie maloobchodu v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici v 90-tych rokoch 20. storočia na zmeny vo fyzickej a funkčnej priestorovej štruktúre týchto miest.
2. Bytová výstavba v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici v transformačnom období.
3. Porovnanie rezidenčnej suburbanizácie v zázemí B. Bystrice a Č. Budějovíc v 90-tych rokoch 20. storočia.
4. Bezdomovci v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach v 90-tych rokoch 20. storočia - rámcové porovnanie situácie v najnižšej časti sociálneho spektra.

Ukončenie každej etapy výskumu sprevádzalo zhodnotenie a syntetizovanie čiastkových záverov za jednotlivé mestá a ich vzájomné porovnanie. V závere práce boli čiastkové zistenia konfrontované s východiskovými hypotézami a výskumnými otázkami.

1.4. Komparácia ako metóda skúmania - výber miest pre komparáciu

Komparácia je vedecká metóda, založená na porovnaní dvoch alebo viacerých objektov spoločným metodickým postupom. Vytvorením rovnakých podmienok pre analýzu a následné syntetizovanie záverov sa zabezpečuje relevantnosť porovnávania. Takto metodicky vedený výskum najefektívnejším spôsobom smeruje k cieľu - k identifikácii spoločných a špecifických vlastností skúmaných objektov.

Už zo samotnej podstaty komparatívnej metódy vyplýva potreba, aby objekty porovnávania neboli rovnaké (priveľmi podobné), pretože by došlo k zníženiu explanačného efektu, ktoré táto metóda prináša. Povaha mesta, ako spoločensko-geografického fenoménu je taká, že zo svojej podstaty vylučuje možnosť existencie dvoch rovnakých miest. Z tohto pohľadu je vedecky relevantné skúmanie každej dvojice miest.

Do komparatívnych výskumov však bývajú vyberané mestá, ktoré vykazujú isté spoločné znaky. Takýmto výberom sa upresňuje orientácia skúmania, zabezpečuje jeho praktická vykonateľnosť a využiteľnosť. Aj keď spoločné znaky skúmaných miest môžu byť veľmi všeobecné (napr. postavenie hlavných miest), ale implikujú viaceré, aj keď len rámcové podobnosti.

Výber miest pre komparatívne skúmanie je ovplyvnený cieľom, ktorý bádaním výskumník sleduje. Pre komparáciu zmien vnútorných priestorových štruktúr postsocialistických miest a pre výber miest do komparácie platí jediná základná podmienka - aby šlo o mestá postsocialistické. K tomu sa pripájajú ďalšie kritériá, ktoré majú skúmané mestá spĺňať - jednak sú to exaktné kritériá, jednak kritériá založené na mäkkých faktoroch rozhodovania.

Primárne, v motivačnej rovine, predmety výberu (resp. aj jeho výsledky) výrazne korelujú s pohnútkami, ktoré ku komparácii vedú. Výber je ovplyvňovaný aj osobným vzťahom výskumníka k téme a predchádzajúcimi bádateľskými skúsenosťami v danom meste a regióne. Konečný výber kandidátov do komparácie je výsledkom kombinácie všetkých faktorov a vplyvov a preto je pre každého bádateľa špecifický.

V zmysle uvedeného bol výber miest vstupujúcich do komparácie v rámci tohto výskumu stanovený tak, aby vybrané mestá súčasne spĺňali nasledovné podmienky:

- do komparácie bude zahrnuté jedno mesto z Českej a jedno mesto zo Slovenskej republiky (presnejšie šlo o hľadanie náprotivku spomedzi českých miest k vopred určenej B. Bystrici), [13]
- vybraté mestá budú mať podobnú populačnú veľkosť, aby bola dosiahnutá lepšia porovnateľnosť zistených skutočností,
- obidve porovnávané mestá budú mať funkciu sídla kraja - táto podmienka je dôležitá kvôli špecifickému vývoju B. Bystrice. Práve získanie funkcie a pozície sídla kraja umožnilo B. Bystrici dosiahnuť súčasný význam, populačnú, funkčnú a regionálnu veľkosť.[14] Rovnakú dôležitosť má skutočnosť, že s funkciou sídla kraja boli a sú spájané administratívne, kultúrne a spoločenské funkcie. Z týchto dvoch pohľadov má teda hlbší význam porovnávať práve mestá s funkciou sídla kraja.

Vyššie uvedené podmienky neobmedzujú výber miest pre komparáciu (resp. výber mesta za Českú republiku) len na striktné rozhodovanie podľa „tvrdých" dát, ale pri rozhodovaním zostáva priestor aj pre osobný vzťah bádateľa k skúmaným mestám a sekundárne pre „mäkké" (percepčné) faktory rozhodovania. Výsledkom kombinácie uvedených faktorov bol výber mesta Č. Budějovice, ako náprotivku k B. Bystrici v rámci komparatívneho výskumu transformačných zmien priestorových štruktúr v postsocialistických mestách.

[13] B. Bystrica bola objektom našich predchádzajúcich výskumov.
[14] Pojmy populačnej, funkčnej a regionálnej veľkosti miest používame v zmysle práce Hampl-Gardavský-Kühnl 1989.

II. časť. *Analýza postsocialistickej transformácie vnútorných priestorových štruktúr v Českých Budějoviciach a v Banskej Bystrici*

2.1. Stručný vývoj skúmaných miest

Ešte pred tým, ako sa budeme venovať samotnej analýze postsocialistickej transformácie, stručne sa zmienime o predchádzajúcom vývoji skúmaných miest s cieľom načrtnúť a priblížiť ich priestorovú situáciu v širších súvislostiach.[15]

Obidve skúmané mestá sú stredovekého pôvodu - boli založené v druhej polovici 13. storočia (B. Bystrica v roku 1255, Č. Budějovice v roku 1265). Rozvíjali sa v značne odlišných prírodných podmienkach. Zatiaľ čo Č. Budějovice vznikli a rástli v pre osídlenie výhodnej plochej panve pri sútoku riek Malše a Vltava, osídlenie B. Bystrice sa rozvíjalo v údolí rieky Hron, ktoré je obklopené hradbou troch pohorí (Kremnické vrchy, Nízke Tatry a Bystrická vrchovina). Uvedené morfologické pomery sa odrazili aj na tvare mestského pôdorysu obidvoch miest.

Ortogonálny pôdorys stredovekých Č. Budějovíc vychádzal zo štvorcového námestia, na ktoré nadväzovala takmer dokonale pravouhlá uličná sieť (kol. aut.: Encyklopedie Č. Budějovic, 1998). Keďže prekonávanie bariéry oboch riek bolo (vy)riešené od počiatkov mesta, mohli sa Č. Budějovice bez väčších prekážok pravidelne rozvíjať prakticky všetkými smermi. Prirodzene najväčší rozvoj smeroval pozdĺž komunikačných osí, pri ktorých sa od stredoveku vytvárali viaceré predmestia a osady.

Mierne sklonené námestie v B. Bystrici má vretenovitý tvar, s nadväzujúcimi úzkymi a dlhými parcelami stredovekého pôvodu, ktoré siahali až po mestské opevnenie. Až takmer do polovice 20. storočia sa mesto rozvíjalo na pomerne malej nepravidelnej ploche úzko nadväzujúcej na historické jadro. Stavebný rozvoj sa uberal len pre osídlenie najviac príhodnými smermi. Kopcovitý terén v bezprostrednej blízkosti mesta sa len ťažko stavebne využíval a zväčša tieto plochy slúžili ako záhrady, sady a lúky.

V načrtnutých intenciách, determinovaných prírodnými a hospodárskymi pomermi sa mestá rozvíjali až do 18. storočia. Hospodársky rozvoj Č. Budějovíc zabezpečoval obchod všetkého druhu, v B. Bystrici túto úlohu plnila predovšetkým ťažba a spracovanie rúd, najmä rudy medenej. Ťažba však postupne upadala a v druhej polovici 19. storočia zanikla.

Dôležitým obdobím pre obe mestá bola druhá polovica 18. storočia, kedy sa v súvislosti s tereziánskymi a jozefínskymi reformami stali Č. Budějovice v roku 1751 správnym strediskom novovytvoreného Budějovického kraja a v roku 1785 sídlom biskupa (kol. aut.: Encyklopedie Č. Budějovic 1998). Podobne B. Bystrica sa po roku 1766 stala sídlom Zvolenskej stolice (neskôr župy) a v roku 1776 sídlom biskupstva (kol. aut.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, 1977).

Ďalším impulzom umožňujúcim rozvoj obidvoch miest bolo postupné prekonávanie bariéry hradieb. V Č. Budějoviciach bol tento proces významnejší, vďaka výraznejšiemu rozvoju mesta i zásluhou tesnejšieho zovretia mesta hradobnými múrmi. Hradby sa tu začali búrať od 20 rokov 19. storočia, čo súviselo aj s výstavbou konskej železnice smerujúcej do rakúskeho Linzu. Po revolúcii v roku 1848 nastal značný nárast počtu obyvateľov a to v dôsledku sťahovania vidieckeho obyvateľstva (kol. aut.: Encyklopedie Č. Budějovic, 1998). Obdobie 19. storočia prinieslo pre Č. Budějovice významný rast spojený s priemyselným rozvojom.

V B. Bystrici sa mestské hradby stali prekážkou už po požiari mesta v roku 1761 (Baláž, 2002). No nebolo to z dôvodu rastu mesta, ale z dôvodu financovania ich obnovy. Keďže v B. Bystrici existovali aj vo vnútri hradieb voľné plochy a zároveň nástup priemyselnej revolúcie a s ňou spojený stavebný a hospodársky rozvoj bol značne oneskorený, hradby sa stali prekážkou až na konci 19. storočia. Vtedy boli asanované vonkajšie mestské brány na najdôležitejších cestách.

[15] Na túto kapitolu nadväzujú tabuľky demografického vývoja (Tabuľka 1), vývoja územnej rozlohy (Tabuľka 6) a graf vývoja obyvateľstva v skúmaných mestách (Graf 1), ktoré sa nachádzajú v prílohe.

Od začiatku priemyselnej revolúcie dochádzalo k výraznejšiemu zväčšovaniu rozdielov medzi porovnávanými mestami. Tieto rozdiely kulminovali na prelome 19. a 20. storočia, resp. za I. ČSR. Viditeľným dôsledkom spomínaných rozdielov je podstatne väčšia rozloha oblastí postavených od začiatku 19. storočia do konca I. ČSR v Č. Budějoviciach, v porovnaní s obdobnými časťami mesta v B. Bystrici.

Po roku 1948 sa v súvislosti so zmenenými podmienkami (odsun Nemcov, nástup komunistickej strany k moci, politika zmenšovania regionálnych rozdielov) zmenila aj situácia v dynamike rozvoja miest. Presun dynamiky rastu z českých na slovenské mestá viedol k postupnému zmenšovaniu rozdielov medzi nimi. Aj keď Č. Budějovice nie sú najlepším príkladom spomalenia rozvoja českých miest v socialistickom období, napriek tomu dynamika ich rastu oproti B. Bystrici zaostávala.

Socialistické obdobie bolo v obidvoch mestách spojené s územným rastom, zabezpečovaným pričleňovaním okolitých vidieckych obcí. Proces začleňovania priľahlých vidieckych obcí sa v Č. Budějoviciach dial viac organicky a postupne. No ani v Č. Budějoviciach sa nevyhli administratívnemu pričleneniu obcí výrazne vidieckeho charakteru, navyše priestorovo oddelených od kompaktného mesta.

Pričleňovanie sa v Č. Budějoviciach začalo už v 50-tych rokoch, začlenením pôvodne vidieckych obcí do administratívnych hraníc mesta, ktoré však už dlhšiu dobu k nemu organicky patrili. Do roku 1990 bolo v šiestich etapách administratívne pričlenených 16 obcí a 2 obce boli z mesta vyčlenené (jedna obec ešte v roku 1954 a jedna v roku 1990 (Honner, 1994). Výsledná rozloha katastrálneho územia mesta sa ustálila na 55 km^2 (pozri tabuľku číslo 6 v tabuľkovej prílohe).

V B. Bystrici došlo k prvej zmene administratívnych hraníc až v polovici 60-tych rokov. Aj keď išlo o významný päťnásobný nárast administratívnej rozlohy mesta, väčšinou sa jednalo o plochy úzko spojené s mestským organizmom, na ktorých sa už začala nová sídlisková výstavba. V roku 1970 dochádza k ďalšiemu významnému rastu rozlohy mesta a pripojeniu najväčšieho počtu obcí (9), pričom aspoň štyri z nich v dobe zlučovaniu nesúviseli s urbánnymi štruktúrami mesta (Baran 1997).

O desať rokov neskôr pripojením ďalších troch obcí dosiahla B. Bystrica svoju maximálnu administratívnu rozlohu. Celkový počet obcí pripojených v troch etapách tak dosiahol číslo osemnásť. V období po roku 1990 sa odčlenilo 5 obcí, takže katastrálna výmera B. Bystrice od roku 1993 je 103 km^2 (pozri tabuľku číslo 6 v tabuľkovej prílohe).

Takmer dvojnásobný údaj o ploche administratívneho územia B. Bystrice oproti populačne mierne väčším Č. Budějoviciam je možné vysvetliť veľkou katastrálnou rozlohou pričleňovaných obcí k B. Bystrici. V rámci ich katastrov sa väčšinou v hornatom teréne nachádzajú rozsiahle plochy lesov, lúk i poľnohospodárskej pôdy. To má za následok, že napriek výraznej disproporcii v administratívnej rozlohe skúmaných miest, zastavaná plocha (resp. intravilán) má podobnú rozlohu (v Č. Budějoviciach 22,5 km^2, v B. Bystrici 20,6 km^2).

o o o o

Napriek tomu, že obidve mestá vznikli a dlhú dobu sa vyvíjali v rozdielnych podmienkach (geografických, geopolitických, ekonomických, kultúrnych), po väčšinu ich existencie si relatívne zodpovedali (z pohľadu ekonomickej sily, funkcií a postavenia v hierarchii miest národného sídelného systému). Len kapitalistické obdobie ich vývoja (cca 1800 - 1938) prinieslo výrazné zvýšenie disproporcií. Tieto rozdiely boli počas existencie spoločného socialistického štátu umenšované a v 80-tych rokoch 20. storočia vo viacerých oblastiach minimalizované.

Z pohľadu odrazu jednotlivých historických etáp na ich výzore môžeme skúmané mestá charakterizovať nasledovne: Č. Budějovice predstavujú mesto s dobre vyvinutou stredovekou a novovekou zástavbou i zástavbou z kapitalistického obdobia. Táto bola v socialistickom v celku organicky doplnená o rezidenčné štvrte rodinných a panelových domov.

Príkladné oddelenie absolútnej väčšiny priemyselných oblastí od obytných a administratívno-obchodných častí mesta železničnou traťou dalo tomuto mestu dobré predpoklady pre vyvážený,

pravidelný rozvoj mestského prostredia. To, že sa v prípade veľkých oblastí panelovej zástavby jedná prakticky o jeden (aj keď nie malý) vcelku ohraničený sektor spôsobuje, že štvrte panelový domov významnejšie nezmenili, nenarušili tradičný výzor mesta ako takého.

V B. Bystrici bolo stredoveké jadro obklopené len pomerne úzkym prstencom vnútorného kapitalistického mesta. V jeho len mierne zväčšených hraniciach sa mesto rozvíjalo až do 60-tych rokov 20. storočia. Následná výstavba veľkých panelových sídlisk už prebiehala na plochách patriacich do katastrov novopričlenených vidieckych obcí. Pričlenením rozsiahlych plôch vidieckeho charakteru došlo k rozdvojeniu pôvodného charakteru mesta.

Na jednej strane stojí tradičné, charakteristické, významne dominantné historické námestie s priľahlými blokmi vnútorného mesta a s pôvodnými štvrťami vystavanými v 20 - 60-tych rokoch 20. storočia. Na druhej strane, v ostrom kontraste s charakterom širšieho centra, B. Bystricu lemujú mohutné útvary panelových sídlisk a rozsiahle plochy vidieckeho, zväčša podhorského, charakteru.

V oboch skúmaných mestách je zrejmý duálny charakter zástavby (predsocialistická / socialistická zástavba) typický pre socialistické mestá, ale v mierne odlišnej forme. Zatiaľ čo v Č. Budějoviciach sú najtypickejšie prejavy socialistickej architektúry - panelové sídliská prakticky sústredené do jedného sektoru a preto významnejšie nenarúšajú charakter mesta ako celku, v B. Bystrici sa hmotovo stávajú dominantným prvkom mestského organizmu.

2.2. Analýza východiskového stavu priestorových štruktúr v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach na začiatku transformačného obdobia

Východiskovým bodom, od ktorého sa náš výskum bude odvíjať, je analýza počiatočného stavu priestorových štruktúr v skúmaných mestách na začiatku transformačného obdobia. Pri tejto analýze sme vychádzali z rozčlenenia vnútornej priestorovej štruktúry mesta na jej čiastkové zložky (fyzickú, funkčnú a sociálnu priestorovú štruktúru), ktoré je v urbánnogeografickej literatúre široko akceptované (Sýkora 2001). Ako základný zdroj informácií sme využili dáta zo Sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1991.

2.2.1. Vyčlenenie, analýza a porovnanie morfogenetických zón

Vyčlenenie a charakteristika zón v mestách na základe ich morfogenetického pôvodu je východiskovým krokom a podkladom pre celkovú analýzu vnútromestských štruktúr. V obidvoch skúmaných mestách sme vyčlenili a ďalej pracovali s týmito 5 základnými typmi mestských areálov:

- **A - centrum** - historické jadro mestského organizmu
- **B - vnútorné mesto** - kompaktná zástavba spojená s kapitalistickou urbanizáciou 19. a začiatku 20. storočia
- **C - vilové štvrte a štvrte rodinných domov** - vystavané v priebehu 20. storočia
- **D - sídliská** - obytné súbory postavené v období socialistickej urbanizácie (50. až 80. roky 20. storočia)
- **E - periférna zóna** - v rámci administratívnych hraníc mesta[16]

(podľa Matlovič 2001)

Perifériu zónu E sme ešte pracovne rozdelili na vnútornú a vonkajšiu periférium. Areály začlenené pod *vonkajšiu periférium* predstavujú tradičné, často funkčne heterogénne okrajové oblasti mesta. Ich pôvod je spojený s pričleňovaním vidieckych obcí k mestu. Preto sa tu nachádzajú najmä rozsiahle stavebne nevyužívané plochy ako orná pôda, lesy a lúky s osídlením rozptýleného charakteru.

Areály začlenené pod *vnútornú periférium* predstavujú územia vo vnútri mestského organizmu, ktoré zásluhou ich polohy a charakteru (staršie priemyselné oblasti, špecifický typ prírodných oblastí zelene) mesto „obrástlo". Tvoria teda ostrovy alebo kliny oblastí s menšou hustotou obyvateľstva v kompaktnejšom, hustejšie zaľudnenom mestskom prostredí.

Uvedeným spôsobom vyčlenené typy mestských areálov sme charakterizovali na základe ukazovateľov rozlohy, percentuálneho podielu ich rozlohy na celkovej administratívnej rozlohe mesta, počtu obyvateľov, percentuálneho podielu počtu ich obyvateľov z celkového počtu obyvateľov mesta a podľa hustoty obyvateľstva.

Ešte pred samotným rozborom analýzy a vnímaním jej mapových zobrazení je potrebné ešte upozorniť na rozdielnu územná váha urbanistických obvodov (UO) v skúmaných mestách. Menší počet (46) UO v B. Bystrici v roku 1991 zastupoval väčšiu plochu 116 km^2 (priemer na UO 2,52 km^2, najmenší UO 0,12 km^2, najväčší UO 10,1 km^2). Na druhej strane väčší počet 66 UO v Č. Budějoviciach zastupoval menšiu plochu približne 55 km^2 (priemer na UO 0,83 km^2, najmenší UO 0,05 km^2, najväčší UO 5,5 km^2).[17]

Výsledky komparatívnej analýzy morfogenetických zón sú uvedené v tabuľke číslo 2 v tabuľkovej prílohe a zobrazené na mapovom liste 1 v prílohe. Na týchto mapkách sú pre spresnenie vyjadrenia a priblíženie reálnej situácii znázornené aj prechodné zóny medzi zónami hlavnými.

---

[16] Zóny sme vyčleňovali podľa charakteru urbanistických obvodov, ktorý je uvádzaný v dátových podkladoch zo štatistického úradu a ich upresnenia na základe terénnych výskumov.

[17] Rozdiel vo veľkosti UO v obidvoch mestách je spôsobený najmä rozdielom vo veľkosti UO v okrajových, periférnych oblastiach. No aj vo veľkosti UO z intravilánových častí obidvoch miest sú evidentné rozdiely, aj keď menšie (priemerná veľkosť UO za Č. Budějovice 0,6 km^2, B. Bystricu 0,9 km^2).

Na základe analýzy môžeme odvodiť nasledovné závery o jednotlivých morfogenetických zónach v skúmaných mestách:

Zóna A - centrum - je v obidvoch mestách tvorená stredovekým jadrom mestského organizmu. Sledované ukazovatele za túto zónu (rozloha, počet obyvateľov, ich podiely z celku a hustota zaľudnenia) si v oboch mestách zodpovedajú v zmysle obdobného vývoja týchto zón a ich postavenia v stredoveku. Väčšia rozloha tejto zóny v B. Bystrici je daná tým, že do historického centra patria aj pôvodné záhrady naväzujúce na dvorné trakty meštianskych domov a teda jeho zastavanosť bola a je oproti historickému centru v Č. Budějoviciach menej intenzívna. Z tohto dôvodu je aj hustota obyvateľstva v historickom centre Č. Budějovíc vyššia.

Zóna B - vnútorné mesto - (vystavané v období kapitalizmu) už vykazuje výrazné diferencie, ktoré poukazujú na rozdielnu intenzitu vývoja skúmaných miest v kapitalistickom období. Údaje vo všetkých skúmaných ukazovateľoch (výrazne väčšia absolútna rozloha, počet obyvateľov, príslušné podiely i hustota zaľudnenia) naznačujú zrejmú prevahu tejto zóny v Č. Budějoviciach. Táto je zvlášť viditeľná pri výrazne vyššom počte obyvateľov a vo vyššej hustote zaľudnenia ako v B. Bystrici. Aj po zohľadnení istých technických nepresností (mierne nadhodnotenie počtu a hustoty obyvateľstva vnútorného mesta Č. Budějovíc predovšetkým v neprospech zóny sídlisk) zostáva rozdiel výrazný, čo je dôsledkom veľmi malého zastúpenia klasických činžových domov resp. všeobecne veľmi slabo vyvinutej zóny vnútorného mesta v B. Bystrici.

Zóna C - štvrte rodinných domov a víl - predstavuje ďalšiu oblasť diferencií, ktoré sú podmienené rozdielnym hospodárskym vývojom oboch miest a odlišnými fyzickogeografickými podmienkami. Povaha tejto zóny predurčuje jej menej kompaktný, ostrovčekovitý charakter, čo úzko súvisí s ich umiestnením v priestore mesta a obdobiami, v ktorých tieto oblasti vznikali.

Aj v prípade tejto zóny je zrejmá jej výraznej lepšia vyvinutosť v Č. Budějoviciach (takmer 3x väčšia rozloha, výrazný (v oblasti kompaktného mesta najväčší) takmer 30% podiel na celkovej rozlohe mesta (v B. Bystrici 4,4%) a 23% podiel na celkovom počte obyvateľov (v B. Bystrici 6,3%). Je to zásluhou významne väčších oblastí víl a rodinných domov pochádzajúcich tak z kapitalistického ako aj zo socialistického obdobia.

Výraznejší rozvoj spojený s kapitalistickým podnikaním v Č. Budějoviciach tu umožnil koncentrovať evidentne väčší počet obyvateľov a zároveň podnietil významnejšiu výstavbu rodinných domov. Príhodnejšie podmienky pre osídlenie, stály rast počtu obyvateľov (s výnimkou odsunu Nemcov po vojne) a lepšie ekonomické podmienky obyvateľstva ako v B. Bystrici spôsobili, že významnejšie je aj zastúpenie rodinných domov v Č. Budějoviciach postavených po roku 1945.

Diferencia v rozsahu oblastí rodinných domov pochádzajúcich zo socialistického obdobia je spôsobená aj tým, že sa počet obyvateľov B. Bystrice „nárazovo" zvýšil hlavne v 70-tych a 80-tych rokoch 20. storočia.[18] Bývanie pre zvýšené počty obyvateľov mohlo byť v krátkej dobe a v potrebnom množstve zabezpečené len v oblasti panelových sídlisk. Rovnako musíme vziať do úvahy, že mesto sa rozrastalo väčšinou o mladých ľudí, u ktorých bola nižšia schopnosť zabezpečiť si individuálne bývanie v rodinnom dome.

Zóna D - sídliská - je tvorená obytnými súbormi, ktoré boli vybudované počas socialistickej urbanizácie v 50. až 80. rokoch 20. storočia. Socialistické sídliská vznikali v období, ktoré prinieslo nivelizáciu spôsobov, akými sa zabezpečovala nová bytová výstavba. Z tohto dôvodu sú si v skúmaných mestách tieto oblasti do veľkej miery podobné (formou i použitou technológiou výstavby), ale líšia sa zakomponovaním do mestského prostredia. Toto zakomponovanie je výsledkom prieniku morfogeografických podmienok území a urbanisticko - architektonického stvárnenia sídliskovej zástavby.

[18] Pozri tabuľku demografického vývoja oboch miest, ktorá je umiestnená v tabuľkovej prílohe číslo 1 a graf číslo 1.

Čo sa týka zastúpenia zóny sídlisk v skúmaných mestách, tak ich podiel na celkovej rozlohe bol veľmi podobný - cca 10%. Počet obyvateľov žijúcich na sídliskách bol v B. Bystrici zásluhou väčšej absolútnej rozlohy tejto zóny vyšší aj napriek relatívne menšej hustote obyvateľstva.[19] To sa odzrkadlilo vo významnom rozdiele v podiele obyvateľstva žijúceho na sídliskách. Zatiaľ čo v B. Bystrici sa tento údaj blížil k 80%, v Č. Budějoviciach to bolo necelých 45%.

Zóna E - periféria - má v skúmaných mestách podobné i výrazne špecifické črty. Do istej miery vzájomne korešpondujú údaje za oblasti vnútornej periférie s tým, že v nich mierne prevažujú kvantitatívne dáta za Č. Budějovice. Je potrebné však zobrať do úvahy to, že oblasti vnútornej periférie v skúmaných mestách nepochádzajú geneticky z jedného obdobia. V prípade Č. Budějovíc v tejto subzóne prevládajú priemyselné areály pochádzajúce z obdobia kapitalizmu, v prípade B. Bystrice tu prevládajú priemyselné areály z ranného socialistického obdobia (50 - 60 roky).

Významné diferencie medzi skúmanými mestami nachádzame v subzóne vonkajšej periférie. Rozdiely v jej charaktere sú spôsobené odlišnou štruktúrou osídlenia za hranicou kompaktného mesta, ktorá je v prípade B. Bystrice výrazne limitovaná prírodnými podmienkami.

V B. Bystrici mala táto subzóna až 71% podiel na celkovej rozlohe mesta, ale len 8,7% podiel na obyvateľstve (ČB - 40%, 5,7%). Ostatné údaje za tieto subzóny s uvedeným rozdielom medzi mestami v zásade korešpondujú. Výrazne dominantný podiel tejto subzóny na rozlohe B. Bystrice svedčí o tom, že toto mesto získalo v procese administratívneho pričleňovania okolitých obcí veľmi veľký podiel mestsky ťažko využiteľných plôch najmä lesného charakteru. Vo vonkajšej perifémej zóne Č. Budějovíc sa nachádza tiež na miestne pomery veľký podiel nemestsky využitej pôdy (polia, lesy, rybníky) ale aj vidiecke osídlenie, o ktorého vyššej intenzite v porovnaní s obdobnou zónou B. Bystrice svedčí takmer 3x väčšia hustota zaľudnenia.

Pre lepšie pochopenie charakteru obidvoch mestských organizmov ešte spomenieme nasledovnú skutočnosť. Keď do rozlohy oboch miest nezahrnieme subzónu vonkajšej periférie, tak sa takto očistená výsledná rozloha prakticky zhoduje (BB - 33,434 km^2, ČB - 33,487 km^2).[20] Takáto „dokonalá" zhoda je prirodzene náhodná. No pri zohľadnení vyššej hustoty obyvateľstva v Č. Budějoviciach poukazuje na to, že sa oba mestské organizmy v rámci morfologických predpokladov území vyrovnali s osídlením a zastavaním priestoru obdobným spôsobom aj keď v odlišných mestských zónach.

O uvedenom svedčia aj nasledovné údaje: V Č. Budějoviciach významná časť obyvateľstva (46 %) obývala na začiatku 90-tych rokov 20. storočia štvrte vnútorného mesta a štvrte rodinných domov, zatiaľ čo v B. Bystrici to bolo len necelých 8%. Táto disproporcia bola prakticky vyrovnaná v zóne sídlisk (podiel v BB - 78,5%, v ČB - 44,8%), čo v súčte robí 86,5% obyvateľov žijúcich v zónach B, C, D v B. Bystrici a 90,8% obyvateľov v Č. Budějoviciach.

Iný pohľad na priestorovú distribúciu obyvateľstva skúmaných miest podáva tabuľka číslo 3 v tabuľkovej prílohe. V nej je porovnávané rovnaké spektrum údajov ale len za oblasti s prevládajúcou rezidenčnou funkciou (zóny A-D), teda bez vnútornej a vonkajšej periférie. Pri takomto porovnávaní dochádza k zmierneniu najvýraznejších rozdielov medzi mestami, ale vynárajú sa diferencie nové.

Z tohto pohľadu môžeme konštatovať, že podiel plochy centra B. Bystrice sa zvýraznil (z 1,5 násobku na viac ako 4 násobok podielu tejto zóny v Č. Budějoviciach). Tento nárast bol kompenzovaný v zmenšení disproporcií v hodnote podielu rozlohy vnútorných miest (z viac ako 5 násobku na takmer 2 násobok v prospech mesta Č. Budějovice) a v zmenšení disproporcií v podiele rozlohy štvrtí rodinných domov (z 6,3 násobku na 2,3 násobok v prospech mesta Č. Budějovice).

[19] Nižšia hodnota hustoty zaľudnenia na sídliskách v B. Bystrici je spôsobená členitou konfigurácie terénu.

[20] Subzóna vonkajšej periférie najzávažnejším spôsobom narušuje proporcionalitu skúmaných miest. Je prakticky len značne heterogénnym príveskom kompaktných mestských organizmov. Za svoju príslušnosť k mestám vďačí len procesu administratívno - direktívneho pričleňovania okolitých vidieckych obcí v socialistickom období.

Na druhej strane došlo k vychýleniu rovnováhy vo veľkosti podielu plochy sídlisk medzi obidvoma mestami. V B. Bystrici získava zóna sídlisk až takmer 62% podiel z plochý zón A-D oproti 23,5% podielu v Č. Budějoviciach (2,6 násobne menej ako v B. Bystrici). Zjednodušene je možné povedať, že o čo je v Č. Budějoviciach väčší podiel zóny rodinných domov, o to je v B. Bystrici väčší podiel zóny sídlisk (disproporcie spôsobené týmto zjednodušením konštatovaním sa vyrovnávajú v širšom centre mesta).

Z pohľadu podielu obyvateľstva došlo pri takomto porovnávaní pochopiteľne k podstatne menším zmenám. Odrazom vyššie uvedených skutočnosti je, že B. Bystrica celkovo vykazuje zreteľne vyššiu hustotu obyvateľstva v rámci zón A-D ako Č. Budějovice (4202 / 3775 ob/km^2), aj keď v rámci jednotlivých zón A-D sú v B. Bystrici nižšie hodnoty hustoty obyvateľstva.

Tento zdanlivý paradox je spôsobený rozdielnym zastúpením počtu obyvateľov v jednotlivých zónach (vnútorné mesto a oblasti rodinných domov vs. oblasti sídlisk) vzhľadom k ich rozlohe v skúmaných mestách - pozri tabuľku 3 v prílohe.

Na záver tejto kapitoly môžeme konštatovať, že obdobia v ktorých došlo k podobnému alebo konvergentnému vývoju miest (obdobie stredoveku a novoveku do konca 18. storočia / socialistické obdobie) priniesli spoločné prvky v morfológii miest (historické centrum / socialistické sídliská a novšie priemyselné oblasti).

V obdobie kapitalizmu hospodársky rozvoj skúmaných miest nadobudol odlišné rozmery. To položilo základ pre najvýraznejšiu diferenciu, ktorú medzi skúmanými kompaktnými mestskými organizmami nachádzame. Ide o rozdiel v rozlohe a v počte obyvateľov v zónach vnútorného mesta a rodinných domov s výraznou prevahou v Č. Budějoviciach. Inú disproporciu, tentoraz v rozsahu a charaktere oblastí vonkajšej periférie, prinieslo rozsiahle pričleňovanie okolitých obcí v socialistickom období k B. Bystrici. Zásluhou uvedeného pričleňovania toto mesto získalo vyšší podiel plôch vidieckeho charakteru ako Č. Budějovice.

Hodnotenie len za zóny A až D ukázalo, že najvýraznejšie diferencie v plošnom zastúpení a zároveň v distribúcii obyvateľstva skúmaných miest sa nachádzajú v zóne sídlisk (prevažujú v B. Bystrici) a vo vnútornom meste a štvrtiach rodinných domov (prevažujú v Č. Budějoviciach). Napriek určitým podobnostiam, ktoré priniesli predkapitalistická a socialistická perióda, zostávajú odlišný morfologický ráz a odlišná distribúcia obyvateľstva v priestore skúmaných miest evidentné.

Tabuľka č. 2: Najvýznamnejšie disproporcie v rámci morfogenetických zón

Zóna	České Budějovice	Banská Bystrica
centrum	• vyššia hustota zaľudnenia (2,2x)	
vnútorné mesto	• výrazne vyšší podiel z celkovej rozlohy (5,4x) • výrazne vyšší podiel počtu obyvateľov (14,4x) • výrazne vyššia hustota obyvateľov (6,3x)	
štvrte rodinných domov	• výrazne vyšší podiel z celkovej rozlohy (6,3x) • výrazne vyšší podiel počtu obyvateľov (4,2x)	
sídliská	• vyššia hustota obyvateľstva (1,3x)	• vyšší podiel z celkového počtu obyvateľov (1,8x)
periféria	• vyššia hustota obyvateľstva (2,5x)	• vyšší podiel z celkovej rozlohy (1,5x) • vyšší podiel z celkového počtu obyvateľov (1,4x)

2.2.2. Vyčlenenie, analýza a porovnanie funkčných areálov

Vyčlenenie a charakteristika funkčných areálov má za cieľ doplniť analýzu východiskového stavu intraurbánnych štruktúr o základné funkčné členenie skúmaných miest. Funkčné areály sme analyzovali prostredníctvom rovnakej štruktúry ukazovateľov ako v prípade morfogenetických zón (plocha, % podiel z celkovej katastrálnej rozlohy mesta, počet obyvateľov, % podiel z celkového počtu obyvateľov, hustota obyvateľstva).

Pre potreby našej práce sme vyčlenili tieto typy funkčných mestských areálov:

1. obytno-vybavenostný
2. priemyselno-skladovo-dopravný
3. poľnohospodársko-lesno-rekreačný

Takéto členenie postihuje rozdelenie na hlavné kategórie funkčných areálov v rámci miest a to podľa základných kategórii vymedzujúcich odlišný charakter funkčného využitia pôdy v mestách.

Výsledky komparatívnej analýzy funkčných areálov sú uvedené v tabuľke 4 v tabuľkovej prílohe a zobrazené na mapke Funkčných zón na mapovom liste 1 v mapovej prílohe. Na základe vykonanej analýzy môžeme odvodiť nasledovné závery o zastúpení vyčlenených typov funkčných areálov v skúmaných mestách:

1. V obidvoch skúmaných mestách má základné rozčlenenie ich územia do funkčných areálov rámcovo rovnaký priebeh. Plošne najvýznamnejší je poľnohospodársko-lesno-rekreačný funkčný areál, z hľadiska počtu obyvateľov prirodzene dominuje obytno-vybavenostný funkčný areál a najnižšie hodnoty čo do plochy i počtu obyvateľov vykazuje priemyselno-skladovo-dopravný funkčný areál.
2. Konkrétne údaje za jednotlivé funkčné areály dokumentujú rozdielnu váhu, ktorá je im v skúmaných mestách daná.

   a) V rámci podielu **obytno - vybavenostného funkčného areálu** na celkovej ploche mesta výrazne dominujú Č. Budějovice s 1,85 násobne vyšším podielom ako v B. Bystrici. Tento rozdiel je spôsobený najmä rozsiahlejšími oblasťami rodinných domov v Č. Budějoviciach. Rovnako percentuálny podiel z celkového počtu obyvateľov bývajúcich v tomto areáli je v Č. Budějoviciach vyšší (takmer 97 %) oproti necelým 91% percentám v B. Bystrici.

   b) Ešte výraznejší, viac ako dvojnásobne vyšší je podiel **priemyselno-skladovo-dopravného** funkčného areálu na celkovej ploche mesta v Č. Budějoviciach ako v B. Bystrici. To svedčí o tom, že v Č. Budějoviciach je významnejšie zastúpená priemyselno-skladovo-dopravná funkcia. Na druhej strane zostávajúce údaje za tento areál (podiel z celkového počtu obyvateľov, hustote obyvateľstva, ako aj absolútne údaje) si v oboch mestách do veľkej miery zodpovedajú. To znamená, že zastúpenie rezidenčnej funkcie v týchto areáloch je (hodnotené z celomestského pohľadu) podobné v obidvoch mestách.

   c) Z uvedenej (relatívnej) prevahy prvých dvoch typov areálov v Č. Budějoviciach vyplýva, že **poľnohospodársko-lesno-rekreačný** funkčný areál v rámci mesta B. Bystrica výrazne dominuje. Konkrétne jeho podiel na celkovej ploche mesta je viac ako 1,3 krát vyšší ako v Č. Budějoviciach. Podobne je tomu pri podiele počtu obyvateľov (je viac ako 4 krát vyšší) a v hustote obyvateľstva, ktorá je v B. Bystrici vyššia takmer 1,3 krát.

Vykonaná analýza potvrdila existenciu významných diferencií v skúmaných mestách aj v oblasti zastúpenia funkčných areálov. Tieto diferencie súvisia s odlišným hospodárskym vývojom najmä v období kapitalizmu a s rozdielnymi morfogeografickými podmienkami, v ktorých sa mestá nachádzajú. Z toho vyplývajú aj rozdiely v charaktere jednotlivých funkčných areálov a v koncentrácii jednotlivých funkcií v skúmaných mestách:

- Rezidenčná (obytno-vybavenostná) funkcia je výraznejšie koncentrovaná do monofunkčných areálov v Č. Budějoviciach. To je možné vysvetliť striktnejším oddelením areálov s rezidenčnou

a výrobnou funkciou, zatiaľ čo v B. Bystrici v celomestskom meradle došlo (aj zásluhou zložitejších morfogeografických podmienok) k väčšiemu premiešaniu týchto funkcií.

- Rovnako je možné konštatovať vyššiu koncentráciu priemyselno-skladovo-dopravných plôch v Č. Budějoviciach. Ich celkovo výrazne väčší, dvojnásobný podiel na celkovej ploche mesta potvrdzuje významnejšie zastúpenie priemyselnej funkcie v historických českých mestách oproti historickým mestám slovenským. Toto konštatovanie je o to výraznejšie, že Č. Budějovice čo do zastúpenia priemyselnej funkcie nepatria na popredné miesta medzi mestami Českej republiky.
- Údaje o poľnohospodársko-lesno-rekreačnom funkčnom areály naznačujú dominanciu tohto funkčného typu v B. Bystrici. Na rozľahlosti takýchto území má zásluhu pričleňovanie vidieckych obcí s veľkými katastrami, tvorenými najmä lesnou a poľno-hospodárskou pôdou, ktoré bolo v B. Bystrici podstatne rozsiahlejšie ako v Č. Budějoviciach. Vyšší podiel z celkového počtu obyvateľov mesta v B. Bystrici je v tejto funkčnej zóne možné vysvetliť väčším počtom ľudnatejších pričlenených obcí, ktoré spadajú do kategórie poľnohospodársko-lesno-rekreačných funkčných areálov a morfogeneticky patria pod periférnu zónu.
- Výrazná dominancia resp. prevaha na jednej strane obytno-vybavenostných a priemyselno-skladovo-dopravných funkcií (areálov) t.j. typicky mestských funkcií v Č. Budějoviciach a na strane druhej výrazná dominancia poľnohospodársko-lesno-rekreačných funkcií (areálov) t.j. skôr funkcií typických pre vidiek v B. Bystrici, nie je výsledkom takých závažných disproporcií v mestských organizmoch, ako sa na základe prvej interpretácie číselných údajov môže zdať.

  Ide o to, že nemestské poľnohospodársko-lesno-rekreačné funkcie sa vyskytujú prevažne na plochách, ktoré s mestom súvisia často len polohou v rámci jeho administratívnych hraníc, ale svojou heterogenitou, funkčným využitím a spätosťou s mestským organizmom s ním majú len málo spoločné. Keďže je takýchto plôch s nemestskými funkciami v katastri B. Bystrice viac a sú hustejšie zaľudnené, môžu tabuľkové údaje skutočnosť (resp. „mestskosť" B. Bystrice) v istom zmysle zahmlievať.

  Obdobné konštatovanie platí aj o vonkajšej periférnej zóne a je badateľnéľné aj pri percepcii mestského prostredia a „pričleneného vidieka" obyvateľmi a návštevníkmi B. Bystrice. Takáto dichotómia existuje v každom meste, ale zásluhou špecifických morfogeografických podmienok B. Bystrice (kompaktné mesto umiestnené v kotline, pričlenené obce v priľahlých dolinách) je tu tento jav vypuklejší.

Komplexný pohľad na problematiku morfogenetické kontra funkčné areály prináša jej grafické spracovanie, ktoré je umiestnené na mapovom liste 2 v mapovej prílohe. Znázorňuje prekrývajúce sa morfologické zóny a funkčné areály. Zároveň si je na týchto mapkách možné všimnúť generalizáciu obsahu, ktorú prináša rozčlenenie miest len do čistých morfologických zón (bez prechodných zón).

2. 3. Komparácia podobností a špecifík vo fyzickej a sociálnej priestorovej štruktúre Č. Budějovíc a B. Bystrice za pomoci metód multivariantnej štatistiky

Keďže podrobný popis analýz, ich východiská, použité premenné a zvolený postup je uvedený v metodickej časti práce, na tomto mieste sa budeme venovať priamo výsledkom analýz a záverom z nich. Všetky konštatovania v tejto kapitole sa vzťahujú k roku 1991.

Cieľom týchto analýz bolo v rámci skúmaných miest: 1. porovnať podobnosti a špecifiká v priestorovom usporiadaní a charaktere fyzického fondu. 2. porovnať distribúciu obyvateľstva podľa jednotlivých statusov vyjadrujúcich jeho socioekonomické, rodinne a kultúrne charakteristiky.

2.3.1. Fyzická priestorová štruktúra

Podrobná zhluková analýza rozdelila urbanistické obvody skúmaných miest nasledovne:[21]

Zhluk 1. Zahŕňa 2 českobudějovické UO
Zhluk 2. Zahŕňa 21 českobudějovických a 7 banskobystrických UO
Zhluk 3. Zahŕňa 32 českobudějovických UO a 7 banskobystrických UO
Zhluk 4. Zahŕňa 5 českobudějovických UO a 7 banskobystrických UO
Zhluk 5. Zahŕňa 13 banskobystrických UO
Zhluk 6. Zahŕňa 5 banskobystrických UO

Uvedené rozdelenie UO do zhlukov poukazuje na diferencie medzi skúmanými mestami, spojené predovšetkým s nerovnováhou v objeme výstavby v jednotlivých obdobiach. Tieto diferencie sa odrazili na nerovnomernom rozdelení UO za jednotlivé mestá do zhlukov. Českobudějovické UO boli v rámci zhlukovej analýzy začlenené len do štyroch zhlukov (1-4), banskobystrické UO sú zastúpené v piatich vyčlenených zhlukoch (2-6). Najskôr sa pristavíme pri identifikácii podobností v rámci fyzickej priestorovej štruktúry v skúmaných mestách.

Najvýznamnejšou sa ukázala byť podobnosť v charaktere fyzického prostredia u **UO tvorených socialistickou sídliskovou zástavbou (zhluk 4)**. Rovnako málo **zaľudnené UO charakteristické priemyselnou zástavbou sa umiestnili v jednom zhluku (zhluk 2)**.

S pomedzi zhlukov, ktoré mali výraznejšie zastúpenie v obidvoch mestách je potrebné spomenúť ešte **zhluk 3.** Ten je tvorený územiami pre ktoré je charakteristická **kombinácia prevládajúcej staršej zástavby z pred roku 1950 s novšou zástavbou,** pričom sa jedná o kombinovanú zástavbu bytových a rodinných domov.

Špecifické postavenie viacerých UO v B. Bystrici dokazujú zostávajúce dva zhluky 5 a 6, ktoré sa v Č. Budějoviciach v rovnakej podobe nevyskytujú. Ide jednak o UO tvorené pripojenými vidieckymi obcami, zasadenými do lesného prostredia a jednak ide o UO, v ktorých je významne zastúpená staršia, nižšia zástavba (rodinné domy) a zároveň nová, vysokopodlažná sídlisková zástavba (v zhluku 5). Zhluk 6 predstavuje územia s prevládajúcou jednopodlažou zástavbou jednoduchších rodinných domov zo socialistického obdobia s vyšším podielom dreva a nepálených tehál ako stavebného materiálu.

Po redukcii počtu zhlukov na proporcionálnejšie rozdelenie do 4 zhlukov došlo k nasledovnému presunu: výnimočnosť zhlukov 1 (centrum a vnútorné mesto v Č. Budějoviciach) a 4 (socialistické sídliská v obidvoch mestách) zostala zachovaná, rámcovo sa zlúčili zhluky 2-3 a čisto banskobystrické zhluky 5-6.

Takéto rozdelenie lepšie vystihuje všeobecný charakter fyzickej priestorovej štruktúry v skúmaných mestách: 1. Väčšina UO za Č. Budějovice + morfologicky staršie banskobystrické UO, 2. Sídliskové

[21] Charakteristika jednotlivých zhlukov a číselné údaje za ne sa nachádzajú v rámci tabuľky číslo 10 v tabuľkovej prílohe. Mapové vyjadrenie výsledkov analýzy sa nachádza na mapovom liste 2 v mapovej prílohe.

UO za obe mestá, 3. UO zahŕňajúce menej zaľudnené, často periférne územia B. Bystrice so staršími jadrami a novou výstavbou.

Mestský organizmus Č. Budějovíc je po morfologickej stránke ťažiskovo tvorený morfogeneticky staršími územiami. Len v relatívne menšej miere je dotvorený mladšími oblasťami s prevládajúcou vysokopodlažnou zástavbou zo socialistického obdobia. Na druhej strane mestský organizmus B. Bystrice je tvorený relatívne malou jadrovou oblasťou s morfogeneticky staršími charakteristikami. Táto je obklopená oblasťami morfogeneticky mladšieho pôvodu zo socialistického obdobia s prevládajúcou vysokopodlažnou zástavbou. Vonkajší obvod územia mesta tvoria pričlenené pôvodne vidiecke obce, so špecifickou morfogenézou - staršími jadrami a novšími okrajmi zastavaných častí nízkopodlažnou, ale v niektorých prípadoch i vysokopodlažnou zástavbou.

Príznačné je, že pripojené pôvodne vidiecke obce v Č. Budějoviciach majú morfologický charakter bližší starším jadrovým oblastiam B. Bystrice (reprezentované predovšetkým zhlukom 3), zatiaľ čo pripojené vidiecke obce v B. Bystrici sú špecifické a tvoria samostatné zhluky (zhluk 6 a čiastočne zhluk 5).

Oblasti hlavných diferencií vo fyzickej priestorovej štruktúre skúmaných miest teda nachádzame v rozsahu a charaktere oblastí vnútorného mesta postaveného za kapitalizmu, v rozsahu a charaktere štvrtí rodinných domov a v rozsahu a charaktere pripojených pôvodne vidieckych obcí. Celkovo povedané, po morfologickej stránke sa skúmané mestá dosť líšia.

2.3.2. Sociálna priestorová štruktúra

V rámci analýzy **sociálnej priestorovej štruktúry** sme sa zaoberali priestorovým rozmiestnením obyvateľstva v skúmaných mestách podľa: a) socioekonomického b) rodinného a c) kultúrneho statusu.

a) socioekonomický status

Podrobná zhluková analýza rozdelila urbanistické obvody skúmaných miest nasledovne:[22]

Zhluk 1. Zahŕňa 8 českobudějovických a 1 banskobystrický UO[23]
Zhluk 2. Zahŕňa 10 českobudějovických a 6 banskobystrických UO
Zhluk 3. Zahŕňa 24 českobudějovických a 1 banskobystrický UO
Zhluk 4. Zahŕňa 10 českobudějovických a 15 banskobystrických UO
Zhluk 5. Zahŕňa 2 českobudějovické UO a 15 banskobystrických UO
Zhluk 6. Zahŕňa 6 českobudějovických UO

Celkovo podľa charakteru socioekonomického statusu rozlišujeme 5 skupín obyvateľstva:[24]

Obyvateľstvo prvej skupiny (zodpovedá **zhluku 2,** podiel na obyvateľstve ČB-34%, BB-16%) môžeme typicky charakterizovať **nadpriemerným socioekonomickým statusom a vzdelanostnou úrovňou tu žijúceho obyvateľstva,** s nadpriemernými hodnotami podielov osôb s vysokoškolským

[22] Charakteristika jednotlivých zhlukov a číselné údaje za ne sa nachádzajú v rámci tabuľky číslo 10a v tabuľkovej prílohe. Mapové vyjadrenie výsledkov analýzy sa nachádza na mapovom liste 3 v mapovej prílohe.

[23] Ide o zhluk marginálnych území z vnútornej a vonkajšej periférie s minimálnym podielom na obyvateľstve mesta (0,04% ČB, 0,006% BB), so značne špecifickými (extrémnymi) hodnotami, ktoré navyše medzi jednotlivými UO významne variujú. Preto ho môžeme pri úvahách o celomestskej socioekonomickej priestorovej štruktúre **vynechať zo zreteľa.**

[24] **Poznámka ku charakterizovaniu sociálno - priestorových javov.** Uvedomujeme si úskalia a vysoký stupeň generalizácie pri uvádzaní percentuálnych podielov obyvateľstva i jeho charakteristík v prípade sociálno - priestorových ukazovateľov. Keďže jemnejší nástroj nie je k dispozícii je možné sa vyjadriť len týmto spôsobom (je to daň za možnosť agregátne charakterizovať hromadné priestorové javy). To však neznamená, že môžeme uvedené zhluky resp. skupiny obyvateľstva považovať za homogénne. Práve naopak, až výsledná kombinácia hodnôt premenných a úrovne heterogenity obyvateľstva v konkrétnych UO vyjadruje charakteristiku daného územia a kľúč na základe ktorého boli príslušné UO priradené do spoločného zhluku.

vzdelaním, zamestnaných v službách, vlastniacich auto a rekreačný objekt a podpriemerným zastúpením osôb robotníckych profesií a osôb bez vzdelania.

Obyvateľstvo druhej skupiny (zodpovedá **zhluku 3,** podiel na obyvateľstve ČB-39%, BB-4%) môžeme typicky charakterizovať slovným spojením **vzdelanejšia, materiálne dobre zabezpečená „robotnícka" vrstva,** pre ktorú je typický vyšší podiel robotníkov, podpriemerné zastúpene vysokoškolsky vzdelaných a v službách zamestnaných obyvateľov, nízky podiel obyvateľov bez vzdelania, ktorí v nadpriemernom rozsahu vlastnia auto a rekreačný objekt.

Obyvateľstvo tretej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 4,** podiel na obyvateľstve ČB-25%, BB-72%) typicky tvorí **vzdelanostne najvyššia, ale materiálnym zabezpečením takmer podpriemerná vrstva** s najvyššími podielmi vysokoškolsky vzdelaných osôb a zamestnancov v službách, nízkym podielom robotníkov a ľudí bez vzdelania, ktorí ako druhý v poradí v rámci zhlukov vlastnia najnižší počet áut a rekreačných zariadení.

Obyvateľstvo štvrtej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 5,** podiel na obyvateľstve ČB-0,1%, BB-6,7%) môžeme typicky charakterizovať výrazom **nižšia, menej vzdelaná, chudobnejšia robotnícka vrstva:** s najvyšším podielom robotníkov a osôb bez vzdelania; s nízkymi (najnižšími) podielmi: vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov, zamestnaných v službách, vlastniacich auto a rekreačný objekt.

Obyvateľstvo piatej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 6,** vyskytuje sa len v ČB, podiel na obyvateľstve 1,7%) môžeme typicky charakterizovať výrazom **stredná, menej vzdelaná, materiálne zabezpečená robotnícka vrstva**: s nízkym podielom vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov a zamestnaných v službách, s mierne nadpriemerným zastúpením robotníkov a osôb bez vzdelania, vlastniacich auto a rekreačný objekt.

Z uvedeného rozvrstvenia obyvateľov podľa socioekonomického statusu vyvodzujeme nasledovné závery:

1. Distribúcia obyvateľstva podľa socioekonomického statusu v obidvoch mestách vykazuje viacero špecifík a dve charakteristiky, v ktorých väčšie skupiny obyvateľstva v skúmaných mestách zdieľajú podobný socioekonomický status.
2. Najväčšiu relatívnu príbuznosť sme zaznamenali v prípade zhluku UO číslo 2, na území ktorého žila skupina obyvateľov s nadpriemerným socioekonomickým statusom a nadpriemernou vzdelanostnou úrovňou. V Č. Budějoviciach k tejto vrstve patrilo 34% obyvateľov, v B. Bystrici 16%. Druhá oblasť, v ktorej sa výraznejšie prekrýval charakter socioekonomického postavenia obyvateľstva skúmaných miest je tvorená zhlukom UO číslo 4, na ktorých území typicky žila vzdelanostne nadpriemerná, ale materiálne slabšie zabezpečená skupina obyvateľov. V Č. Budějoviciach k tejto vrstve patrilo 25% obyvateľov, v B. Bystrici až 73 %.
3. Najväčšie disproporcie v zastúpení skupín obyvateľstva podľa socioekonomického statusu sa nachádzali v skupinách, ktoré sme typicky označili ako:
   a) vyššia vzdelanejšia robotnícka vrstva (zodpovedá zhluku 3) - V Č. Budějoviciach k tejto vrstve patrilo takmer 25% obyvateľov, v B. Bystrici 5 %.
   b) nižšia, menej vzdelaná, chudobnejšia robotnícka vrstva (zodpovedá zhluku 5). V Č. Budějoviciach k tejto vrstve patrilo 0,1% obyvateľstva, v B. Bystrici 6,7 %.
   c) stredná, menej vzdelaná, materiálne zabezpečená robotnícka vrstva (zodpovedá zhluku 6). V Č. Budějoviciach k tejto vrstve patrilo 1,75% obyvateľov, v B. Bystrici sa obyvateľstvo s takýmto statusom nevyskytovalo.
4. Keď sčítame počty obyvateľov s vyšším socioekonomickým statusom, (predovšetkým z materiálneho hľadiska - zhluky 2, 3 resp. 6), takýto socioekonomický status vykazuje v Č. Budějoviciach 72,8% resp. 74,5% obyvateľstva, v B. Bystrici je to len 19,7%.

   Na druhej strane podiel obyvateľstva s najnižším socioekonomickým (i vzdelanostným) statusom, (zhluk 5), je v Č. Budějoviciach len 0,1 %, v B. Bystrici je to až 6,7%. Táto disproporcia

bola kompenzovaná v oblasti vzdelanostne najvyššej, ale materiálnym zabezpečením takmer podpriemernej vrstvy, ktorá mala v B. Bystrici 73% a v Č. Budějoviciach len 25% zastúpenie.

Priestorová analýza. Rozloženie podobností a špecifík v rámci socioekonomického statusu obyvateľov poukazuje na diferencie, najmä čo sa týka periférnych oblastí skúmaných miest.

V oblasti rozmiestnenia obyvateľstva podľa socioekonomického statusu sú v obidvoch mestách zrejmé nivelizačné vplyvy, ktoré prinieslo socialistické obdobie. Tieto sa odrazili v situácii, kedy nositeľmi podobného socioekonomického statusu boli obyvatelia niektorých tak centrálnych ako aj okrajových (resp. sídliskových) urbanistických obvodov.

Napriek tomu pri podrobnejšom skúmaní distribúcie obyvateľstva podľa socioekonomického statusu nachádzame v skúmaných mestách náznaky jej sektorového usporiadania. V Č. Budějoviciach môžeme identifikovať dva sektory. Prvý je tvorený časťami zhluku 2 smerujúceho od stredu mesta s jednou vetvou smerujúcou na juh cez Brněnské předměstí, Havlíčkovou kolónii, Krumlovské předměstí na Rožnov - Sever a Jih a s druhou vetvou smerujúcou na juhovýchod cez Pětidomí na Třebotovice a Kaliště.

Ešte mohutnejší je počtom obyvateľstva najvýznamnejší sektor (40 % podiel z celkového počtu obyvateľov mesta), ktorý je tvorený vetvami zhluku 3. Jeho populačné ťažisko leží v oblasti väčšinou starších socialistických sídlisk na severozápad od stredu mesta. Juhovýchodná vetva tohto sektoru pokračuje smerom na oblasti rodinných domov prezentované najmä UO Suché Vrbné, UO Mladé - Červený dvůr a UO Nové Hodějovice. Spolu takto vytvárajú významnejšiu SZ - JV os.

V B. Bystrici môžeme identifikovať jeden významný sektor, ktorý vytvára os smerujúcu od severovýchodu k juhozápadu mesta. Táto os je tvorená zhlukom 4 a zahŕňa všetky početnejšie UO s rezidenčnou funkciou v tomto meste (73% obyvateľov mesta). Obyvateľstvo s odlišným ako uvedeným socioekonomickým statusom sa sústreďuje jednak v pričlenených obciach a priemyselných areáloch (zhluk 5, „nižší" socioekonomický status) a v niektorých špecifických UO s obyvateľstvom mierne „vyššieho" socioekonomického statusu (zhluk 2).

Základný rozdiel v distribúcii obyvateľstva podľa socioekonomického statusu v skúmaných mestách nachádzame v tom, kadiaľ je možné viesť líniu diferenciácie v tomto smere. V B. Bystrici hlavná diferenciácia prebiehala na jednej strane medzi typicky mestskými, zaľudnenými územiami s vyšším socioekonomickým statusom obyvateľstva (zhluky 2, 3, 4, vrátane niektorých pričlenených území, v ktorých sa zásluhou výstavby v socialistickom období zmenila štruktúra obyvateľstva) a na druhej strane pričlenenými, menej zaľudnenými oblasťami mesta, ktoré si podržali vidiecky charakter a mali nižší socioekonomický status tam bývajúceho obyvateľstva (zhluk 5).

V Č. Budějoviciach bolo obyvateľstvo podľa socioekonomického statusu distribuované rovnomernejšie. Deliaca čiara oddeľujúca oblasti nižšieho a vyššieho socioekonomickým statusu neviedla tak výrazne po línii mestské, zaľudnené územia, verzus pričlenené menej zaľudnené oblasti. Skôr sa jednalo o ojedinelé ostrovy území s „nižším" socioekonomickým statusom, ktoré sme identifikovali najmä na okraji mesta a v oblasti vnútornej periférie (zhluky 1, 5, 6). Je to spôsobené jednak dlhšou dobou, po ktorú pričlenené územia tvoria súčasť Č. Budějovíc a jednak tým, že diferenciácia medzi prostredím kompaktného mesta a pričlenenými oblasťami je na úrovni socioekonomického statusu zreteľne nižšia, ako je tomu v B. Bystrici.

Aj keď sme pri podrobnej analýze vyčlenili viacero skupín obyvateľstva podľa odlišného socioekonomického statusu, socio-ekonomické charakteristiky neboli významným faktorom diferencujúcim ranné postsocialistické mesto. Z hľadiska socioekonomického statusu bola totiž priestorová štruktúra v socialistických mestách pomerne homogénna. Rozdiely medzi skúmanými mestami v rámci tohto statusu (v početnosti skupín s nižším / vyšším socieoekonomickým statusom) sa však ukázali zrejmé. Ich korene nachádzame v historických, socio-kultrúrno-hospodárskych podmienkach, v ktorých sa skúmané mestá vyvíjali.

b) rodinný status

Podrobná zhluková analýza rozdelila urbanistické obvody skúmaných miest nasledovne:[25]

Zhluk 1 Zahŕňa 5 českobudějovických a 2 banskobystrické UO
Zhluk 2. Zahŕňa 12 českobudějovických a 8 banskobystrických UO
Zhluk 3. Zahŕňa 26 českobudějovických a 11 banskobystrických UO
Zhluk 4. Zahŕňa 15 českobudějovických a 9 banskobystrických UO
Zhluk 5. Zahŕňa 2 českobudějovické a 8 banskobystrických UO
Zhluk 6. Zahŕňa 1 banskobystrický UO

Pre odvodzovanie záverov o rozmiestnení a charakteristikách obyvateľov skúmaných miest podľa rodinného statusu sú relevantné zhluky 2 až 5. Zhluky 1 a 6 pokrývajú veľmi malý počet obyvateľov preto ich pri úvahách o celomestskej priestorovej štruktúre podľa rodinného statusu **vynecháme zo zreteľa.**[26]

Celkovo podľa odlišného rodinného statusu obyvateľstva rozlišujeme 5 skupín obyvateľstva:

Obyvateľstvo prvej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 2,** podiel na obyvateľstve ČB - 15,5%, BB - 49,2%) - **„Mladí obyvatelia (resp. v produktívnom veku) so závislými deťmi s vyšším počtom žien v domácnosti"** - môžeme ich typicky charakterizovať vysokým zastúpením obyvateľov v produktívnom veku, najvyšším podielom detí do 14 rokov, závislých detí a žien v domácnosti, žijúcich vo viacčlenných domácnostiach, ktoré mali len v malej miere viac ako 6 členov a najnižší podiel obyvateľov vo veku 60+.

Obyvateľstvo druhej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 3,** podiel na obyvateľstve ČB - 52,4%, BB - 31,9%) - **„Starí a osamelí obyvatelia"** - môžeme typicky charakterizovať vysokým zastúpením obyvateľov nad 60 rokov žijúcich v jednočlenných domácnostiach; s nízkym zastúpením: detí do 14 rokov, závislých detí, domácností s viac ako 6 členmi a žien v domácnosti.

Obyvateľstvo tretej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 4,** podiel na obyvateľstve ČB - 31,1%, BB - 14,4%) - **„Mladí obyvatelia (resp. v produktívnom veku) s deťmi, s nižším počtom žien v domácnosti"** - môžeme typicky charakterizovať vysokým zastúpením obyvateľov v produktívnom veku, tretím najvyšším podielom detí do 14 rokov (po zhlukoch 2 a 5); podpriemerným zastúpením: obyvateľov vo veku 60+, jednočlenných domácností a žien v domácnosti.

Obyvateľstvo štvrtej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 5,** podiel na obyvateľstve ČB - 0,9%, BB - 4,5%) - **„Obyvateľstvo s nadpriemerným zastúpením vekových skupín 0 - 14 a 60+, žijúcich vo viacpočetných domácnostiach s vyšším počtom žien v domácnosti"** môžeme typicky charakterizovať nadpriemerným zastúpením osôb vo veku 60+, druhým najvyšším podielom detí do 14 rokov a žien v domácnosti, s výraznejším podielom jednočlenných domácností a domácností s vyšším počtom ako 6 členov.

Z pohľadu zastúpenia UO z porovnávaných miest v jednotlivých zhlukoch vyvodzujeme nasledovné závery:

1. Distribúcia obyvateľstva podľa rodinného statusu v obidvoch mestách vykazuje tri hlavné podobnosti a jedno (resp. dve) špecifiká. Kvantitatívne najviac obyvateľov skúmaných miest vykazuje podobný rodinný status v zhlukoch 2, 3 a 4. Ostatné zhluky vykazujú značnú nerovnováhu v zastúpení UO zo skúmaných miest.
2. Najväčšiu kvantitatívnu príbuznosť sme zaznamenali v prípade zhluku číslo 3. Sem patriace urbanistické obvody typicky obýva skupina starších obyvateľov s odrastenými deťmi v menších domácnostiach. V Č. Budějoviciach k tejto vrstve patrilo takmer 52,5% obyvateľov, v B. Bystrici takmer 32 %. Druhá oblasť, v ktorej sa výraznejšie prekrývali typy rodinného statusu je tvorená zhlukom UO číslo 4, na ktorých území typicky žijú mladí obyvatelia v produktívnom veku s

[25] Charakteristika jednotlivých zhlukov a číselné údaje za ne sa nachádzajú v rámci tabuľky číslo 10b v tabuľkovej prílohe. Mapové vyjadrenie výsledkov analýzy sa nachádza na mapovom liste 3 v mapovej prílohe.

[26] Zhluk 1 - zhluk marginálnych území s minimálnym podielom na obyvateľstve mesta (ČB-0,003%, BB-0,008%), so značne špecifickými hodnotami, ktoré navyše medzi jednotlivými UO významne variujú. Podobné charakteristiky má zhluk 6 s podielom na obyvateľstve B. Bystrice 0,02%.

deťmi vo väčších domácnostiach s nižším počtom žien v domácností. V Č. Budějoviciach k tejto skupine patrilo takmer 31,2%, v B. Bystrici 14,4% obyvateľov.

Treťou oblasťou, v rámci ktorej sa výraznejším spôsobom prekrývali chrakteristiky rodinného statusu obyvateľstva predstavuje zhluk 2. Tu typicky žili mladí (resp. v produktívnom veku) obyvatelia s deťmi v menších domácnostiach s vyšším počtom žien v domácnosti. V Č. Budějoviciach k tejto skupine patrilo takmer 15,5% v B. Bystrici 49,2 % obyvateľov.

3. Relatívne najväčšiu diferenciu v zastúpení obyvateľstva z území vykazujúcich obdobný rodinný status sme identifikovali v prípade zhluku 5. Obyvateľstvo, ktoré doň prislúcha sme typicky charakterizovali ako - mladí (resp. v produktívnom veku) s deťmi v najpočetnejších domácnostiach s vyšším najvyšším počtom žien v domácnosti. V Č. Budějoviciach k tejto skupine patrilo takmer 0,9% a v B. Bystrici až 4,5 % obyvateľov.

Z takéhoto rozdelenia obyvateľov porovnávaných miest podľa charakteru rodinného statusu vyplýva, že pre obyvateľstvo Č. Budějovíc bolo najtypickejšie zastúpenie vekovo starších vrstiev s odrastenými deťmi žijúcich v menších domácnostiach (viac ako 50% obyvateľov patrilo k tejto vrstve, v B. Bystrici len 32%).

Na druhej strane v B. Bystrici výrazná väčšina obyvateľov (takmer 50%) patrila do demograficky najprogresívnejšej kategórie obyvateľstva v produktívnom veku s najvyšším podielom detí, žijúcej v menších domácnostiach s výraznejším zastúpením žien v domácnosti (v Č. Budějoviciach sa jedná len o 15,5% obyvateľov).

Základná deliaca línia odlišných typov rodinného statusu prebiehala medzi zhlukom 3 (typicky ju obýva skupina „starých osamelých obyvateľov", ČB - 52,5%, BB-32%) a zhlukmi 2 a 5, ktoré sú typicky obývané skupinami obyvateľov v produktívnom veku s vyšším, či nižším počtom detí, ČB-47,4%, BB - 68,1%).

Obyvateľstvo môžeme z komplexného pohľadu označiť za staršie. Progresívne demografické charakteristiky (vyšší počet detí, vyšší podiel početnejších domácností a obyvateľov v produktívnom veku) tu v porovnaní s B. Bystricou vykazovalo výrazne menej obyvateľstva. Obyvatelia Č. Budějovíc v produktívnom veku v porovnaní so situáciou v B. Bystrici mali menej detí, ženy menej zostávali v domácnosti a minimálne tu bola zastúpená skupina viacpočetných domácností.

Priestorová analýza. Pri zohľadnení morfologických osobitostí B. Bystrice nachádzame v tomto meste značne špecificky vyvinuté koncentrické usporiadanie priestorového rozloženia obyvateľstva podľa rodinného statusu. Zreteľná je tu vzájomná súvislosť medzi vekom zástavby a rodinným statusom obyvateľstva (staršia a pôvodne vidiecka zástavba - vyšší podiel obyvateľstva nad 60 rokov, vyšší podiel jednočlenných domácností / mladšia, sídlisková zástavba - vyšší podiel obyvateľstva 0-14 rokov, vyšší podiel závislých detí).

Uvedené konštatovanie ilustruje fakt, že v prípade banskobystrických UO sa v susedných zhlukoch umiestnili (a teda podľa rodinného statusu ich obyvateľov diferencovali) najstaršie socialistické sídliská (z 50 rokov, zhluk 3), staršie (z 60-70 rokov, zhluk 4) a najmladšie (zo 70-80 rokov 20. st., zhluk 2).

Podobnú tendenciu s menšími diferenciami môžeme sledovať aj v Č. Budějoviciach. V tomto meste rozdelenie UO do zhlukov podľa rodinného statusu ich obyvateľov však vo väčšej miere prebieha aj medzi UO s dominantnou rezidenčnou a priemyselnou funkciou. To však súvisí aj so zmiešaným funkčným charakterom viacerých UO v B. Bystrici a monofunkčnejším charakterom UO v Č. Budějoviciach. Po očistení od marginálnych území s nízkym počtom obyvateľov (zhluky 1 a 6) sa základné rozdelenie UO podľa rodinného statusu ich obyvateľov v oboch mestách zúžilo na zhluky 2, 3, 4 a 5.

Pôvod diferencií v oblasti rodinného statusu medzi obyvateľmi skúmaných miest vidíme v nasledovnom:

Obyvateľstvo Č. Budějovíc sa nachádza v pokročilejšej fáze demografického cyklu ako obyvateľstvo B. Bystrice, preto v ňom prevláda staršia zložka populácie, menší podiel detí, viac jednočlenných a menej početných domácností ako v B. Bystrici.

Migrácia do B. Bystrice po druhej svetovej vojne bola výraznejšia ako do Č. Budějovíc. Keďže migrovali predovšetkým mladí ľudia (resp. ľudia v produktívnom veku) a to najmä z vidieka či menších miest, výrazne sa to prejavilo na omladení a demografickom sprogresívnení banskobystrickej populácie, ktorá si takto zachovala a posilnila priaznivejšieho hodnoty aj v prirodzenom prírastku. Obidve konštatovania sa odrazili na zastúpení a priestorovom rozmiestnení obyvateľstva skúmaných miest podľa rodinného statusu.

c) kultúrny status

Podrobná zhluková analýza rozdelila urbanistické obvody skúmaných miest nasledovne:[27]

Zhluk 1. Zahŕňa 10 českobudějovických a 2 banskobystrické UO s minimálnymi počtami obyvateľov (podiel na obyvateľstve ČB - 0,06%, BB - 0,008%).
Zhluk 2. Zahŕňa 21 českobudějovických a 5 banskobystrických UO.
Zhluk 3. Zahŕňa len banskobystrické UO v počte 28 jednotiek.
Zhluk 4. Zahŕňa len českobudějovické UO v počte 31 jednotiek.
Zhluk 5. Zahŕňa len 3 banskobystrické UO s relatívne malým počtom obyvateľov.
Zhluk 6. Zahŕňa len 1 značne špecifický banskobystrický UO, s relatívne malým počtom obyvateľov.

Celkovo podľa odlišného kultúrneho statusu rozlišujeme 5 skupín obyvateľstva:

Obyvateľstvo prvej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 2,** podiel na obyvateľstve ČB - 25%, BB - 11%) môžeme charakterizovať **priemernými hodnotami podielov rodákov** (narodených v obci súčasného bydliska), **obyvateľov prislúchajúcich k majoritným národnostiam a ateistov, s mierne nadpriemerným podielom Rómov a protestantov.**[28]

Obyvateľstvo druhej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 3,** podiel na obyvateľstve BB - 88%) môžeme typicky charakterizovať **vyšším podielom obyvateľov majoritných národností, menším podielom ateistov a najvyšším podielom protestantov.**

Obyvateľstvo tretej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 4,** podiel na obyvateľstve ČB - 75%) môžeme typicky charakterizovať **vyšším (najvyšším) podielom ateistov a najnižším zastúpením protestantov.**

Obyvateľstvo štvrtej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 5,** podiel na obyvateľstve BB - 0,2%) môžeme typicky charakterizovať **najnižším podielom rodákov, vysokým podielom Rómov a obyvateľov patriacich k majoritným národnostiam a veľmi nízkym zastúpením ateistov.**

Obyvateľstvo piatej skupiny UO (zodpovedá **zhluku 6,** podiel na obyvateľstve BB - 0,3%) môžeme typicky charakterizovať **vysokými (najvyššími) podielmi rodákov, obyvateľov majoritných národností, Rómov a protestantov a najnižším podielom ateistov.**

Z pohľadu zastúpenia UO v jednotlivých zhlukoch vyvodzujeme nasledovné závery:

1. Distribúcia obyvateľstva podľa kultúrneho statusu v obidvoch mestách vykazuje diferencie, čo je v súlade s kultúrnymi faktormi odlišujúcimi populácie slovenských a českých miest Východiskovým sa ukazuje byť delenie na základe zastúpenia ateistov (resp. veriacich) a protestantov

[27] Charakteristika jednotlivých zhlukov a číselné údaje za ne sa nachádzajú v rámci tabuľky číslo 10c v tabuľkovej prílohe. Mapové vyjadrenie výsledkov analýzy sa nachádza na mapovom liste 4 v mapovej prílohe.

[28] Pod termínom protestanti tu rozumieme občanov, ktorí sa prihlásili k inému ako rímsko-katolíckemu vierovyznaniu. V B. Bystrici túto kategóriu takmer z 90 % tvoria prihlásení k evanjelickému vierovyznaniu a.v., v Č. Budějoviciach túto kategóriu z 87% tvoria prihlásení k Československej cirkvi husitskej a evanjelickým cirkvám.

v skúmaných mestách. V B. Bystrici žije 88% obyvateľov, pre ktorých je typické nižšie zastúpenie ateistov a najvyšší podiel protestantov (zhluk 3). V Č. Budějoviciach je pre 75% obyvateľov charakteristický vysoký podiel ateistov a nízke zastúpenie protestantov (zhluk 4).

2. Zostávajúce premenné (rodáci, príslušnosť k majoritnej populácii a podiel Rómov) zohrávali pri zoskupovaní do zhlukov len sekundárnu úlohu. Výsledkom kombinácie všetkých premenných, pri ktorých zvýšenú úlohu zohrali práve tieto zostávajúce premenné, je zhluk 2. Zahŕňa 1/4 českobudějovickej populácie a 1/10 banskobystrickej populácie. Je charakteristický hodnotami premenných, ktoré sú blízke priemeru. Z tohto dôvodu je zhluk 2 zároveň jediným počtom obyvateľov významnejším zhlukom, v rámci ktorého môžeme identifikovať zastúpenie obyvateľov s podobným kultúrnym statusom v obidvoch skúmaných mestách.
3. V rámci zhlukovej analýzy boli vyčlenené aj výrazne špecifické zhluky 1, 5 a 6, ktoré sústreďovali územia, na ktorých žilo obyvateľstvo s menšinovým kultúrnym statusom. Tento bol zvýraznený tým, že sa jednalo o zhluky zahŕňajúce pomerne nízke počty obyvateľov, takže odchýlky od priemeru sa tu výraznejšie prejavili.
4. Pre obidve mestá je charakteristické, že dominantný charakter kultúrneho statusu pokrýva viac ako 3/4 obyvateľstva. Územia obývané obyvateľmi s menšinový kultúrnym statusom tvoria enklávy ostrovčekovito rozmiestnené na území skúmaných miest. Výraznejšie je to viditeľné v prípade B. Bystrice.
5. Zistené zastúpenie rómskej populácie sa nestalo diferenciačným faktorom odlišujúcim charakter kultúrneho statusu v skúmaných mestách. Len „banskobystrické" zhluky 5 a 6 ako jediné vykazujú výrazne nadpriemerné podiely rómskeho etnika. No keďže sa jednalo len o štyri UO, ktoré sústreďovali 0,5 % banskobystrického obyvateľstva, ich vplyv je zanedbateľný.

   Je potrebné ale zdôrazniť, že miesta najväčšej koncentrácie rómskeho obyvateľstva sú v skúmaných mestách rozdielne. V Č. Budějoviciach miestom koncentrácie takmer 66% rómskych obyvateľov mesta bol stred mesta a vnútorné mesto, pričom prvých 10 UO podľa zostupného poradia podľa počtu rómskych obyvateľov pokrývalo 93% rómskej populácie mesta.

   V B. Bystrici boli rómsky obyvatelia rozmiestnení rovnomernejšie a vo väčšom počte UO, pričom najvýraznejšie počty Rómov boli zistené na niektorých panelových sídliskách. Prvých 10 UO podľa zostupného poradia počtu rómskych obyvateľov pokrývalo 80% počtu obyvateľov mesta.[29]

o o o o

Pri súhrnom pohľade prostredníctvom **semikomplexnej analýzy za fyzickú a sociálnu priestorovú štruktúru dohromady**[30] sa disproporcie medzi obidvomi mestami odhalili v plnej miere (pozri mapový list 4 v prílohe). Väčšie množstvo aj keď nie vždy veľkých diferencií, ktoré sme identifikovali v prípade analýz fyzickej priestorovej štruktúry a jednotlivých statusov v rámci sociálnej priestorovej štruktúry, sa v súhrne v rámci tejto semikomplexnej analýzy odrazilo na značne nerovnomernom a diferencovanom rozdelení UO do zhlukov.

Zo 6 zhlukov, do ktorých sa urbanistické obvody zaradili, v prvom a v druhom zhluku výrazne prevládajú urbanistické obvody z Č. Budějovice (zhluk1 zahŕňal 10 českobudějovických a 1 banskobystrický UO, zhluk 2 zahŕňal 39 českobudějovických a 3 banskobystrické UO. V piatom a šiestom zhluku je situácia opačná – tvoria ho len zhluky za B. Bystricu.

[29] Bližšie sa problematike Rómov a ich rozmiestneniu v skúmaných mestách venujeme v prípadovej štúdii o bezdomovcoch.

[30] Semikomplexná analýza bola založená na zhlukovej analýze za obidve mestá a všetkých 23 premenných dohromady. Tieto premenné reprezentovali tak fyzickú priestorovú štuktúru, ako aj skúmané statusy sociálnej priestorovej štruktúry. Zoznam použitých premenných, rovnakých ako v predchádzajúcich analýzach, je uvedený v tabuľke 5 v tabuľkovej prílohe. Semikomplexná analýza mala za cieľ zistiť, v akom rozsahu sa v skúmaných mestách nachádzajú územia, ktoré si zodpovedajú tak po stránke charakteru zástavby, ako aj po stránke štruktúry obyvateľstva podľa socioekonomického, rodinného a kultúrneho statusu.

Len v zhluku č. 3 sú jednoznačne sústredené urbanistické obvody s novšími panelovými sídliskami, ktoré vykazujú podobné charakteristiky tak za fyzickú priestorovú štruktúru ako aj za jednotlivé statusy sociálno-priestorovej štruktúry (podiel na obyvateľstve BB 52%, ČB 34%). Takáto situácia je príznačná - prakticky len oblasti novších panelových sídlisk sú lokalitami, ktoré boli v obidvoch mestách zastavané za podobných podmienok a „zaľudnené" podľa podobných princípov obyvateľmi podobného socioekonomického, kultúrneho a rodinného statusu.

Situáciu je možné súhrnne zhodnotiť tak, že UO v skúmaných mestách v rámci semikomplexnej analýzy vykazujú evidentné rozdiely. Dokazuje to lokalizácia väčšiny UO do rozdielnych zhlukov aj pri redukcii ich počtu. Ich podobnosť sa zvyšuje v charakteristikách za fyzickú aj sociálnu priestorovú štruktúru a to najmä v prípade UO charakterizovaných panelovou sídliskovou zástavbou a UO tvoriacich vnútornú periférium.

Naopak odlišné charakteristiky vykazovali pôvodne vidiecke oblasti pričlenené k obidvom mestám v socialistickom období. Ako úplne špecifické prakticky zo všetkých skúmaných hľadísk (fyzická štruktúra, statusy sociálnej priestorovej štruktúry) sa ukázali 3 banskobystrické UO Vysielač, Smrečina a Mesto Východ (zhluk 6). Najvýraznejšie sa špecifickosť ukázala v prípade UO Mesto-Východ, na území ktorého ležala „mestská rómska osada".

V prípade Č. Budějovíc výrazne osobité charakteristiky vykazovali UO Za Voříškovým dvorem, Za Otýlií a Husova kolonie - zahrádky (zhluk 4).

Výsledkom semikomplexnej analýzy je teda zistenie o značnej špecifickosti a teda malej podobnosti banskobystrických a českobudějovických urbanistických obvodov, ktorá vyplýva z konštatovaných diferencií v jednotlivých priestorových štruktúrach. Len tie oblasti mesta, ktoré boli budované výhradne v socialistickom období vykazujú zreteľnú podobnosť. V plnej miere to platí o fyzickom výzore panelových sídlisk a o sociálnom, rodinnom a kultúrnom statuse ich obyvateľov.

2. 4. Zhrnutie

- Podľa charakteru fyzickej priestorovej štruktúry v obidvoch mestách môžeme rozlíšiť tri hlavné typy území:
  1. Oblasť centra, vnútorného mesta a oblasti rodinných domov (vrátane pričlenených obcí) v Č. Budějoviciach; oblasť centra, vnútorného mesta a priľahlých starších oblastí rodinných domov a víl v B. Bystrici.
  2. Oblasti sídlisk vybudovaných v socialistickom období v obidvoch mestách.
  3. Pričlenené obce a periférne územia so staršími jadrami v B. Bystrici.
- Úroveň socioekonomického statusu sa v obidvoch skúmaných mestách líšila len v malej miere. Len územia na ktorých žili 3% obyvateľov B. Bystrice vykazovali v porovnaní s obyvateľmi Č. Budějovíc v roku 1991 nižší socioekonomický status. Takíto obyvatelia sa typicky sústreďovali na územiach pričlenených obcí a doplnkovo v oblasti vnútornej periférie so zastúpením priemyselnej funkcie.

  Hlavný rozdiel v rámci tohto statusu medzi skúmanými mestami nachádzame v tom, že hlavná diferenciačná línia odlišnej úrovne socioekonomického statusu obyvateľstva v Č. Budějoviciach neviedla medzi oblasťami kompaktného mesta a pričlenenými obcami tak ako v B. Bystrici, ale bola prezentovaná vo forme ostrovov území s nižším socioekonomickým statusom obyvateľstva, ktoré sa nachádzali na okrajoch mesta a v oblasti vnútornej periférie.
- Rodinný status obyvateľstva vykazoval viaceré spoločné črty, v rámci podobnosti zastúpenia a priestorového rozloženia v obidvoch skúmaných mestách, ale aj rozdiely vyplývajúce z odlišného postavenia populácií skúmaných miest v demografickej sieti. Zreteľné je priestorové rozloženie charakteristík rodinného statusu, ktoré do veľkej miery kopíruje priestorové rozloženie rezidenčnej zástavby podľa jej veku v obidvoch mestách.

  Aj v prípade rodinného statusu je možné identifikovať špecifické postavenie periférnych oblastí B. Bystrice, zatiaľ čo obyvateľstvo obdobných okrajových oblastí v Č. Budějoviciach má podobné charakteristiky rodinného statusu, ako je tomu vo väčšine tradičných rezidenčných oblastí v rámci tohto mesta.
- Úroveň kultúrneho statusu obyvateľstva v obidvoch mestách bola na jednej strane dosť podobná (ak by sme nebrali do úvahy príslušnosť obyvateľstva k náboženským vierovyznaniam resp. podiel ateistov), na druhej strane výrazne odlišná práve na základe prihláseniu sa k náboženstvám (k ateizmu). Len niekoľko osobitých území s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva v B. Bystrici vykazovalo výrazne špecifické charakteristiky kultúrneho statusu.
- Hlavné príčiny identifikovaných diferencií v skúmaných mestách všeobecne nachádzame v dvoch oblastiach:
  1. V odlišných fyzicko-geografických podmienkach, v ktorých došlo k morfogenéze oboch mestských organizmov.
  2. V odlišných spoločensko-ekonomických podmienkach predovšetkým v období kapitalizmu, ktoré ovplyvnili ďalší vývoj skúmaných miest.

III. časť Porovnanie vybraných oblastí postsocialistickej transformácie a ich dopadov na zmeny v priestorových štruktúrach skúmaných miest

3.1. Prípadová štúdia 1 - Maloobchod

Oblasť maloobchodu v transformačnom období prešla významnými zmenami, ktoré ovplyvnili viaceré oblasti mesta a správanie sa obyvateľov. Z tohto dôvodu sa budeme bližšie zaoberať vplyvom postsocialistickej transformácie v maloobchode najmä na zmeny v intraurbánnych štruktúrach v skúmaných mestách. Na túto problematiku sme nazerali predovšetkým z dvoch pohľadov:

1. Z pohľadu zmien a dopĺňania fyzickej priestorovej štruktúry novými obchodnými jednotkami.
2. Z pohľadu vplyvu transformácie maloobchodu na zmeny vo funkčnom usporiadaní dotknutých oblastí, vrátane vplyvu na dopravnú situáciu a na nákupné správanie obyvateľstva.

Z takto postavených výskumných okruhov vyplýva, že predmetom nášho záujmu budú hlavne veľkoplošné predajne (ako sú najmä supermarkety a hypermarkety)[31] a miesta ich koncentrácií. Práve ony totiž najvýraznejším spôsobom zasiahli do organizmov postsocialistických miest. Venujeme im primeranú pozornosť, ale snažíme sa postihnúť aj zmeny, ktoré sa udiali v ostatných kategóriách maloobchodu.

Skôr ako sa budeme venovať samotnej analýze je potrebné upozorniť na rozdiely v postavení skúmaných miest voči ich spádovým územiam. Č. Budějovice sa vyznačujú výrazne centrálnou, dominantnou polohou voči svojmu plošne rozsiahlemu spádovému územiu. B. Bystrica spoločne s blízkym mestom Zvolen (20 km, 44 000 ob.) vytvárajú dvojpólovú polycentrickú mestskú sústavu s prekrývajúcimi sa spádovými územiami.

To sa odrazilo na počte obyvateľov obsluhovaných maloobchodom v skúmaných mestách. Základný rozdiel nachádzame už v počte obyvateľov samotných miest (Č. Budějovice - 96 742, B. Bystrica - 83 056, rok 2001). Výraznejšie rozdiely sú na úrovni spádových území. V spoločnom spádovom území miest B. Bystrica a Zvolen, žije približne 250 000 obyvateľov (v širokom spádovom území do 400 000 obyvateľov, vrátane obyvateľov spomenutých miest). Spádové územie Č. Budějovíc zahŕňa približne 215 000 resp. široké spádové územie spolu s mestom zahŕňa cca 600 000 obyvateľov.[32]

o o o o

Tému tejto kapitoly sme uchopili prostredníctvom spracovania výskumných správ z oblasti maloobchodu a terénnych výskumov. Komparatívnym spôsobom hodnotíme situáciu v skúmaných mestách z pohľadu zmien v maloobchode v rámci jednotlivých morfogenetických zón.

Keďže relevantné zdroje kvantitatívnych dát z oblasti maloobchodu boli dostupné len za Č. Budějovice (Kolpron 1998, 2002), väčšina informácií pochádza z terénnych výskumov. Našou ambíciou v tejto štúdii bolo poukázať na najvýznamnejšie príklady, ktoré výrazným spôsobom ilustrujú vplyv zmien v maloobchode na zmeny v intraurbánnych štruktúrach.

Stav dátovej základne, ako aj zameranie výskumu spôsobili, že sme pri spracovávaní kapitoly použili kombinovaný metodický postup. Existujúce dáta zo štúdií a terénnych výskumov sme prepojili prostredníctvom kvalitatívneho zhodnotenia situácie v morfogenetických zónach a špeciálne v oblastiach maloobchodu v skúmaných mestách. Následne sme na základe uvedenia všeobecných trendov do kontextu miestnej situácie porovnali prejavy a tendencie v postsocialistickej transformácii maloobchodu v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici.

---

[31] Hypermarket je samoobslužná maloobchodná jednotka s predajnou plochou nad 2 500 (3 500) m^2, s počtom tovarových položiek 25-60 000 a s cca 30% podielom spotrebného (nepotravinárskeho) tovaru na obrate. Supermarkety sú samoobslužné predajne s výraznou prevahou potravinárskeho sortimentu, s rozlohou 400-3 500 m^2 a počtom tovarových položiek 5-12 000 (Ako nakupujeme, 2002).

[32] Zdroj: Slovenská obchodná inšpekcia v B. Bystrici (+ prepočty autora), spádové územie Č. Budějovíc - štúdia Kolpronu 1998.

3.1.1. Rozmiestnenie maloobchodu v skúmaných mestách

Najskôr sa zameriame na zhodnotenie východiskovej situácie v priestorovom rozmiestnení maloobchodu v rámci vyčlenených mestských zón.[33] Zároveň si budeme všímať aj zmeny a doplňanie fyzickej priestorovej štruktúry novými maloobchodnými jednotkami v transformačnom období.

3.1.1.1. Historické jadro - centrum mesta

Historické jadrá miest predstavujú najprestížnejšie lokality pre umiestnenie maloobchodných prevádzok, čo sa v priebehu transformačného obdobia len umocnilo. Preto práve tu v najvýraznejšej miere dochádzalo k zmenám v sortimentnej štruktúre predajní.

Predajne pochádzajúce zo socialistického obdobia (nielen prevádzkárne služieb a partiové obchody) vystriedali maloobchodné jednotky zamerané najmä na luxusnejší tovar či služby (ako elektronika, značkové odevy, pobočky finančných inštitúcií). Prestížnosť lokality sa odrazila tak na výzore domov, predajní a ich sortimente, ako aj na tlaku, ktorý vyvolávala vysoká cena za prenájom priestorov na úspešnosť tu umiestnených prevádzok.

Na rozdiel od situácie v B. Bystrici boli priamo v historickom jadre Č. Budějovíc zastúpené viaceré predajne typu obchodných domov (3x) a obchodných galérii (1x). Tieto väčšinou vznikli zásadnou rekonštrukciou historických priestorov. Najpregnatnejší príklad v tomto smere predstavuje obchodná galéria Dvořák, ktorá bola vybudovaná za fasádou bývalého hotela Slunce.

K výraznejšiemu nárastu počtu predajných jednotiek v priebehu transformačného obdobia v tejto zóne došlo najmä v priľahlých uliciach k námestiu Přemysla Otakara II. Na námestí samotnom došlo len k menším zmenám, kvôli jeho intenzívnemu využitiu pre maloobchodné účely už pred rokom 1989. Do fyzickej štruktúry skúmaného územia významne zasiahli len asanácie dvoch domov na Kanovníckej ulici, z ktorých jeden bol nahradený novou výstavbou, na mieste druhého zostávala v čase nášho výskumu prieluka.

V B. Bystrici tvoria stredoveké jadro spolu s úzkym prstencom zóny vnútorného mesta jeden kompaktný celok. Hlavné obchodné ulice vychádzajú z námestia SNP stredovekého pôvodu a končia v častiach zastavaných v kapitalistickom období.

Inou osobitosťou námestia a hlavných obchodných ulíc v B. Bystrici je, že zásluhou rozsiahlych dvorných traktov a istých rezerv vo využití parterových častí domov ponúkli tieto lokality väčšie množstvo priestorov pre komerčné účely. V centre mesta prakticky nevznikali širokosortimentné predajne typu obchodných domov. Zaregistrovali sme však vznik viacerých špecializovaných, plošne rozsiahlejších predajní a nákupných pasáží, ktorých sprevádzkovanie si vyžiadalo zásadné rekonštrukčné práce.

K asanácii objektov a k ich úplnému nahradeniu novými budovami v skúmanom období v centre mesta nedošlo. Viaceré veľmi náročné rekonštrukcie historických domov s dostavbami v dvorných traktoch je však možné považovať za významné zásahy do miestneho fyzického fondu. Ich zásluhou dochádzalo k jeho skvalitneniu a revitalizácii ako aj k rozšíreniu možností komerčného využitia.

V súvislosti s maloobchodom, resp. bankovými službami sa v historickom centre mesta rozvinuli adičné procesy. V polovici 90-tych rokov pribudla v mieste vyústenia Dolnej ulice na Hušták (Vajanského námestie) budova Slovenskej poisťovne, ktorá je najväčšou budovou postavenou v historickom centre mesta od čias I. ČSR.

Výstavba na stiesnené pomery centra mesta pomerne rozsiahlej budovy bola umožnená existenciou voľného priestranstva, ktoré vzniklo asanáciou ukončenou v 70-tych rokoch 20. storočia. Druhá nová budova, ktorá pribudla v historickom jadre v roku 1997, je významovo i rozsahom menšia.

[33] Grafické znázornenie rozmiestnenia hlavných obchodných zón a veľkoplošných predajní v skúmaných mestách sa nachádza na mapovom liste 5 v mapovej prílohe.

Vznikla zastavaním neveľkej nepravidelnej prieluky v Hornej Striebornej ulici obchodným zariadením Centro s viacerými predajnými jednotkami.

3.1.1.2. Vnútorné mesto

Na rozdiel od situácie v historických jadrách skúmaných miest, v zóne vnútorného mesta nachádzame výraznejšie diferencie spôsobené ich odlišnou vyvinutosťou a charakterom.

V B. Bystrici je oblasť vnútorného mesta obmedzená na relatívne úzky a prerušovaný pás obklopujúci historické jadro, s ktorým sa významne prelína. Miestna maloobchodná sieť dopĺňa sieť hlavných obchodných ulíc vychádzajúcich z historického jadra, ale je výrazne redšia. Oblasti vnútorného mesta majú totiž buď rezidenčný charakter (a maloobchodom sú vzhľadom na blízkosť centra relatívne málo obslúžené) alebo sa už o jedná prechodnú oblasť medzi centrom mesta a najstaršími socialistickými sídliskami (sídlisko SNP, Fortnička) s vlastnou maloobchodnou vybavenosťou. Najvýznamnejšiu položku v maloobchodnej sieti tejto zóny predstavuje lokalizácia obchodného domu Prior (tzv. starý Prior) do oblasti medzi okrajom historického jadra a sídliskom SNP, ktorú môžeme považovať za vnútorné mesto.

V Č. Budějoviciach je zóna vnútorného mesta podstatne lepšie vyvinutá. Okrem rezidenčných oblastí sa v tejto zóne nachádzajú aj významné koncentrácie maloobchodných jednotiek. Tie sa sústreďujú najmä na obchodnej Lannovej triede a v lokalitách okolo ulice Na Sadech. V týchto po viacerých stránkach atraktívnych oblastiach prebiehal v 90-tych rokoch podstatne významnejší transformačný pohyb, ako v porovnateľných častiach vnútorného mesta v B. Bystrici.

Diferencie vo vývoji maloobchodu v oblastiach vnútorného mesta boli spôsobené predovšetkým ich rozdielnou morfologickou vyvinutosťou a rozdielnou váhou tu lokalizovaného maloobchodu. Preto aj intenzita prebiehajúcich transformačných procesov bola v tejto zóne rozdielna.

3.1.1.3. Socialistické sídliská

Populačne najsilnejšia oblasť socialistických sídlisk sa stala hlavným zdrojom zákazníkov i ťažiskovým miestom lokalizácie veľkoplošných predajní. V tejto zóne rozlišujeme dve podoblasti:

Prvú podoblasť reprezentujú staršie sídliská, postavené v 50 a 60-tych rokoch 20. storočia. Ich populačná váha je však v porovnaní s panelovými sídliskami malá. V Č. Budějoviciach príklad takejto oblasti predstavuje príslušná časť Havlíčkovej kolónie, v B. Bystrici Sídlisko SNP alebo Fortnička. Jedná sa o relatívne uzavreté architektonické celky s pôvodnou obchodno-obslužnou vybavenosťou, ktorá tvorí ťažisko dodnes. V rámci týchto lokalít bolo možné len v obmedzenej miere stavať nové obchodné jednotky.

Pri transformácii maloobchodu v tejto podoblasti zvyčajne dochádzalo len k adaptácii a využívaniu existujúcich maloobchodných priestorov, k zmenám ich vlastníkov, k deleniu predajní a k zmenám v ich sortimentnom začlenení. Tak v Č. Budějoviciach, ako aj v B. Bystrici sa v blízkosti týchto lokalít nachádzali ďalšie možnosti nákupu (centrum v B. Bystrici) alebo na ich okraji boli postavené nové predajne supermarketového typu.[34]

Druhú podoblasť predstavujú socialistické panelové sídliská zo 70 a 80-tych rokov 20. storočia. V B. Bystrici sa jedná o sídliská (nová) Fončorda, Radvaň, Sásová-Rudlová, v Č. Budějoviciach o sídliská Na Pražské (novšia časť), Šumava, Vltava a Máj. V týchto lokalitách boli v socialistickom období budované kapacitné nákupné strediská (napr. Družba na sídlisku Na Pražské, Úsvit a Astra na sídlisku Fončorda).

[34] Delvita, Jednota v Č. Budějoviciach, Billa v B. Bystrici. Supermarket Billa otvorený na okraji sídliska SNP bol prakticky prvou stálou predajnou jednotkou zahraničného obchodného reťazca otvorenou na území mesta B. Bystrica (1999).

Obyvateľstvo týchto oblastí predstavovalo prakticky hlavnú kúpnu silu v skúmaných mestách. Preto sa investori super a hypermarketov snažili umiestniť svoje prevádzky čo najbližšie k nim a zároveň vo výhodnej komunikačnej polohe pri hlavných cestných ťahoch.

Pozemky pre supermarkety a hypermarkety sa našli relatívne hlboko vo vnútri obidvoch miest a v pomerne značnej vzdialenosti od ich administratívnych hraníc. Ak nerátame výrazne mimomestskú lokalitu (cash and carry hypermarket Makro, Hrdějovice na sever od Č. Budějovíc) tak v Č. Budějoviciach sa v druhej polovici 90-tych rokoch rozvinula výstavba veľkoplošných predajní v jednej hlavnej lokalite (zóna Pražská - Strakonická - 4 veľkoplošné predajne[35] a 2 hobby markety[36]) a v jednej sekundárnej lokalite - Na dlouhé louce.[37]

V B. Bystrici bola obdobná lokalita veľkoplošných predajní prakticky len jedna - Zvolenská cesta. Tu boli zo sektoru maloobchodných veľkoplošných predajní umiestnené: hypermarket (Tesco), hobbymarket (Baumax) a jedna veľkoplošná špecializovaná predajňa elektro (Elektrodom Nay).[38]

Rovnakým smerom, ale bližšie k stredu mesta sa na vnútornom okraji panelového sídliska nachádza ďalšia lokalita obchodu výraznejšie dotknutá výstavbou maloobchodných jednotiek v 90-tych rokoch. Jedna sa o námestie Ľ. Štúra a priľahlú časť Sládkovičovej ulice (štvrť Radvaň).

Zóna socialistických sídlisk v obidvoch mestách vykazovala v oblasti maloobchodu v 90-tych rokoch veľmi podobný vývoj. Ten bol najskôr predstavovaný vznikom menších predajní v nebytových priestoroch bytových domov, ktoré zohrali svoju úlohu najmä na začiatku 90-tych rokov. Od polovice resp. od konca 90-tych rokov sa vývoj v tejto zóne v obidvoch mestách uberal smerom k veľkoplošným predajniam najmä typu supermarketov. Čo sa týka hypermarketov, obidve skúmané mestá boli nimi pokryté v menšom rozsahu v porovnaní s obdobnými mestami v materských republikách (viď ďalej).

3.1.1.4. Tradičné štvrte rodinných domov a víl

Táto zóna v obidvoch mestách zaznamenala v oblasti maloobchodu najmenší pohyb. Tradičné štvrte rodinných domov a víl boli zásluhou ich charakteru (relatívne nízky počet obyvateľov rozmiestnených na relatívne veľkej ploche) maloobchodne slabšie obslúžené. Po roku 1990 vo viacerých prípadoch došlo k tomu, že v upravených častiach rodinných domov vznikli priestory, ktoré typicky slúžili ako predajne potravín či pohostinstvá. Tieto prevádzky len doplnili miestnu štruktúru maloobchodu o zariadenia priamo uprostred tejto zóny v rámci drobného podnikania miestnych obyvateľov. K adičným procesom typu vzniku nových samostatných obchodných jednotiek dochádzalo len v minimálnej miere.

Diferencie v oblasti maloobchodného vybavenia štvrtí rodinných domov v skúmaných mestách vyplývajú predovšetkým z ich rozličného rozsahu i štruktúry. Štvrte rodinných domov a víl v B. Bystrici, ktoré pochádzajú z kapitalistického obdobia sú pomerne malé. Až na jednu výnimku (časť štvrte Uhlisko) nadväzujú na centrum mesta, ktoré plní pre ne obslužnú maloobchodnú funkciu. V Č. Budějoviciach sa s výnimkou, ktorú predstavujú reprezentačné vily v blízkosti centra mesta (Zátkova, Hardthmundova ...) súvislejšie oblasti rodinných domov nachádzajú až za zónou kapitalistického vnútorného mesta. Ich rozloha je oveľa významnejšia ako v prípade B. Bystrice. To sa týka tak štvrtí rodinných domov z kapitalistického, ako aj zo socialistického obdobia.

---

[35] Interspar, Terno, PennyMarket, Roller. Prvé tri sú supermarkety aj keď rozlohou predajnej plochy i sortimentom by prvé dva z nich spadali do kategórie hypermarketov (nad 3500m^2). Roller je špecializovaný veľkoplošný obchod s nábytkom.

[36] Baumax a OBI. Lokalita Pražská-Strakonická leží 1,8 km vzdušnou čiarou na sever od stredu mesta, medzi panelovým sídliskom, priemyselnými a nevyužitými plochami.

[37] Diskontný hypermarket Kaufland, leží v oblasti vnútornej periférie na okraji športovo-rekreačnej zóny, 600 m na východ od centra mesta). V roku 2003 pribudla ďalšia lokalita - hypermarket Globus na okraji sídliska Vltava.

[38] Lokalita Zvolenská cesta leží 2,6 km vzdušnou čiarou na juh od stredu mesta, medzi okrajom panelového sídliska, a plochami využitými pre skladovo-predajné, servisné a administratívne - školské účely. K týmto plochám v roku 2004 pribudlo obchodné centrum s hypermaketom Kaufland, neďaleko železničnej stanice a 1km od centra mesta.

Napriek tomu je v obidvoch mestách maloobchodná obslužnosť týchto štvrtí riešená podobne, líši sa len absolútna početnosť maloobchodných jednotiek. Podľa lokalizácie štvrtí rodinných domov a na základe prevládajúceho typu pokrytia maloobchodom rozlišujeme:

- lokálne obchodné centrá nadväzujúce na „námestíčka" (uzly) pôvodných sídiel (staršia zástavba rodinných domov, častejší výskyt v Č. Budějoviciach)
- samostatné lokálne obchodné jednotky (často jedna predajňa potravín + predajne vzniknuté úpravou priestorov v parterových častiach domov, častejší výskyt v Č. Budějoviciach)
- lokálne obchodné centrá obsluhujúce tak oblasť rodinných domov ako aj panelové sídlisko (rodinné domy zo socialistického obdobia, prevláda v B. Bystrici, v 90-tych rokoch boli doplnené o predajne vytvorené pri rodinných domoch)

Okrem toho nové plochy maloobchodu v týchto oblastiach v menšej miere vznikali aj transformáciou existujúcich plôch odlišného účelu. Napríklad v Rožnově a v Suchém Vrbném takto vznikli maloobchodné priestory rekonštrukciou bývalého skladu a kina.

3.1.1.5. Okrajové, pôvodne vidiecke oblasti mesta

Keďže do tejto zóny spadajú viaceré i z pohľadu maloobchodu špecifické lokality vyčleňujeme v nej podooblasti:

1. Rezidenčného charakteru 2. Výrobného charakteru 3. Periféria

Ad 1./ Jedná sa predovšetkým o oblasti pôvodne vidieckych obcí pričlenených v socialistickom období k administratívnemu územiu mesta. Nachádzajú sa tu na jednej strane oblasti rodinných domov s tradičnou kompozíciou vidieckeho sídla, na strane druhej oblasti rodinných domov postavené v socialistickom/postsocialistickom období prakticky na zelenej lúke.

Podľa charakteru a obdobia vzniku zástavby v týchto oblastiach líši sa aj ich pokrytie maloobchodom. V oblastiach, ktoré si zachovali tradičnú kompozíciu vidieckeho sídla bola maloobchodná sieť zdedená zo socialistického obdobia rozšírená o súkromné predajne (či pohostinstvá) v rámci rodinných domov. V tomto smere sa situácia v okrajových oblastiach mesta líši od skutočne vidieckych obcí na okolí len o niečo väčším počtom maloobchodných jednotiek.

Situácia v pôvodne vidieckych obciach pripojených k mestu, na území ktorých sa nachádzajú tak oblasti rodinných domov ako aj panelové sídliská je odlišná a typická predovšetkým pre B. Bystricu. V takýchto oblastiach (napr. Fončorda - Internátna a Radvaň) zásobovanie obyvateľstva v prevažnej miere zabezpečujú kapacitné nákupné centrá zo socialistického obdobia s tým, že v prijateľnej vzdialenosti sa nachádzajú nové veľkoplošné predajne. Len v nizkopodlažných častiach týchto štvrtí pribudol väčší počet predajní umiestnených pri rodinných domoch.

Oblasti rodinných domov postavené v socialistickom období majú (mali) vlastnú maloobchodnú vybavenosť alebo jej potrebu dominantne saturuje maloobchod na priľahlých územiach. Z pohľadu maloobchodnej vybavenosti sú na tom najhoršie novobudované lokality rodinných domov na „zelenej lúke". Keďže tu maloobchodná vybavenosť väčšinou absentuje, miestny obyvatelia môžu využívať obchodnú sieť na najbližšom maloobchodne stabilizovanom území. Je ale pravdepodobné, že obyvatelia z týchto lokalít viac využívajú štýl jazdenia za nákupmi autom a teda navštevujú aj vzdialenejšie veľkoplošné predajne.

Takýto nákupný štýl je typický pre obyvateľov najmä nových českobudějovických oblastí rodinných domov a to vo výraznejšej miere ako v B. Bystrici.[39] Nie málo domácností disponuje aj viacerými motorovými vozidlami, takže nepotrebujú širšiu ponuku maloobchodu v mieste bydliska. Základné

[39] Český zákazník je v porovnaní s ostatnými stredoeurópskymi spotrebiteľmi veľmi mobilný a obľuba jazdenia za nákupmi sa stále zvyšuje (Kolpron 2002, s. 3, 14).

potreby im uspokoja menšie predajne, ktoré vznikli prebudovaním existujúcich maloobchodných plôch na modernejšie. Za veľkými nákupmi jazdia do centier ako sú obchodné uzly na sídliskách Máj, Vltava (Čtyři Dvory, Globus), alebo do zón Pražská-Strakonická, Na dlouhé louce.

Ad 2./ Výrobné oblasti sa v B. Bystrici sústreďujú predovšetkým v južnej časti (oblasť Zvolenská cesta, Kremnička), v menšej miere vo východnej časti (oblasť Partizánska cesta, Senica, - oblasť ľahkej výroby, tzv. priemysel Východ, smer Brezno) a v severnej časti mesta (okolie cesty 1/59 - smer Martin). Ako aj z charakteru týchto oblastí vyplýva, boli maloobchodom pokryté veľmi slabo, resp. vyslovene špecializovane.

Máme na mysli predovšetkým zariadenia pre motoristov (predajne áut a súčiastok, opravovne, benzínové čerpadlá, motoresty). Po roku 1990 sa výstavbou viacerých autosalónov a s tým spojených prevádzok (predovšetkým na Zvolenskej ceste) takéto zameranie ešte umocnilo, ale zároveň sa doplnilo o spomínanú zónu veľkoplošných predajní.

V Č. Budějoviciach majú výrobné oblasti zreteľne odlišné rozmiestnenie, významná časť z nich sa totiž nachádza aj v oblasti vnútornej periférie. V týchto lokalitách došlo z pohľadu maloobchodu, len k menším zmenám. Vďaka vybudovaniu menších zariadení a fragmentácii niektorých väčších prevádzok v 90-tych rokoch pribudlo viacero podnikových predajní či servisných stredísk.

Situácia na výpadovkách, ktoré vo viacerých prípadoch vychádzajú z priemyselných oblastí mesta je nasledovná. Výpadovka na Tábor nadväzuje na maloobchodne silnú zónu Pražská – Strakonická. Výrazný stupeň pokrytia tohto priestoru maloobchodom umocňuje rovnakým smerom sa nachádzajúci cash and carry hypermarket Makro.

V oblasti výpadovky smer Třeboň sa v náväznosti na výstavbu zónu ľahkej výroby a niekoľkých špecializovaných veľkoplošných predajní na Okružní ulici plánuje plocha pre výstavbu ďalšieho hypermarketu. Na výpadovke na Strakonice (Plzeň) bol začiatkom roku 2003 otvorený hypermarket Globus a pri ceste na Č. Krumlov v Litvínoviciach bola umiestnená diskontná predajňa.

Tento výpočet ilustruje významnejšiu úlohu, ktorá je lokalizácii veľkoplošných predajní v blízkosti dôležitých dopravných trás v juhočeskej metropole prisudzovaná. V B. Bystrici v tomto smere znesie porovnanie len výpadovka na Zvolen (Zvolenská cesta).

Ad 3./ V periférnych oblastiach skúmaných miest (bez rezidenčnej výstavby) po roku 1990 došlo len k menším, výrazne bodovo lokalizovaným zmenám. Tieto oblasti slúžili ako rekreačné či poľnohospodárske (leso/vodohospodárske) zázemie miest. Uskutočnené zmeny mali väčšinou len charakter zvýraznenia (rekreačného) charakteru a dobudovania už existujúcich oblastí. Celkovo však k významnejším zmenám, ktoré by bolo potrebné spomenúť ani v jednom zo skúmaných miest nedošlo.

3.1.2. Veľkoplošné predajne v skúmaných mestách

Výstavba veľkoplošných predajní v Č. Budějoviciach začala v celku dynamicky[40] a aj v ďalších rokoch neustala, ale bola orientovaná predovšetkým na supermarkety. Č. Budějovice sa od porovnateľných krajských miest v Českej republike výrazne líšili tým, že v porovnaní s nimi mali len tretinovú rozlohu maloobchodnej plochy lokalizovanú v hypermarketoch.

V ponuke veľkoplošných predajní prevládali supermarkety, úplne chýbali predajne nad 5000 m^2 (Dolejší, 2001a, b; stav k roku 2001, neberie do úvahy hobbymarkety - T.Ch.). Po roku 2000 sa pripravovali plány troch spoločností postaviť na území mesta tzv. veľké hypermarkety s veľkosťou nad 10 000 m^2 predajnej plochy. Prvý z týchto zámerov, hypermarket Globus, bol v roku 2003 realizovaný, jedna zo zostávajúcich spoločností od výstavby pravdepodobne upustí.

Postavenie B. Bystrice z pohľadu zastúpenia veľkoplošných predajní je špecifické, zásluhou len 20 kilometrov vzdialeného mesta Zvolen. Stratégovia priestorového šírenia hypermarketov na Slovensku rozhodli, že práve do tohto mesta umiestnia 3 hypermarkety (Metro cash and carry, Kaufland a Hypernova) s tým, že v rámci ich rozsiahlych spádových oblastí budú z časti uspokojované aj potreby mesta B. Bystrica.

To je aj jedno z vysvetlení prečo bol dlhú dobu v prakticky dvojnásobne populačne väčšej B. Bystrici len jeden hypermarket, ktorý bol na druhej strane aj patrične intenzívne využívaný. Až rok 2004 priniesol výrazné oživenie v tejto oblasti. Najskôr bol sprevádzkovaný hypermarket Kaufland a v závere roka pribudla predajňa reťazca Lidl.

Celkovo sa dá povedať, že B. Bystrica vo výstavbe veľkoplošných predajní v porovnaní s Č. Budějovicami zaostáva. Prehľad o počtoch a rozlohách veľkoplošných maloobchodných jednotiek v skúmaných mestách podáva tabuľka číslo 8 umiestnená v tabuľkovej prílohe. Z tejto tabuľky vyplýva, že ukazovatele počtu predajní i veľkosti predajnej plochy vo veľkoplošných predajniach vyznievajú v prospech Č. Budějovíc. V B. Bystrici sme zaznamenali len mierne vyšší podiel predajnej plochy v „hypermarketoch" (pre vysvetlenie pozri legendu k tabuľke) ako v Č. Budějoviciach. To spolu s výraznejším podielom potravinárskych predajných plôch potvrdzuje početnejšie zastúpenie supermarketov v Č. Budějoviciach.

Socialistické sídliská v skúmaných mestách predstavujú hlavný zdroj zákazníkov ako aj významné miesto koncentrácie veľkoplošných predajní najmä supermarketového typu. Práve výstavba supermarketov primárne riešila rozvoj v oblasti maloobchodu na najnovších, najhustejšie zaľudnených sídliskách. Rovnako výstavba hypermarketov sa v ťažiskových lokalitách priblížila do bezprostrednej blízkosti panelových sídlisk. Táto skutočnosť je významnejšia pre B. Bystricu, kde na sídliskách žila významnejšia časť obyvateľov mesta ako v Č. Budějoviciach (78:45%) a obyvateľstvo sa vyznačuje nižšou mobilitou (využívaním automobilov pri cestách za nákupmi).

[40] V rokoch 1995-1997 boli otvorené 1 super a 2 rozlohou hypermarkety, 2 hobbymarkety. v roku 1998 diskontný hypermarket. Interspar v Č. Budějoviciach, otvorený v roku 1996, bol prakticky treťou predajňou s rozlohou a znakmi hypermarketu uvedenou do prevádzky v Českej republike.

3.1.3. Vývoj počtu subjektov maloobchodu v transformačnom období

Relatívna východisková situácia v maloobchode,[41] v jeho rozmiestnení a štruktúre bola na konci 80-tych rokov v obidvoch skúmaných mestách porovnateľná.

V priebehu 90-tych rokov v obidvoch mestách dochádzalo k uplatňovaniu rovnakých transformačných procesov, ktoré vplývali na maloobchod. No líšila sa intenzita ich pôsobenia, rýchlosť a čas i podmienky za ktorých sa uplatňovali. Výsledkom toho bol a je stav, kedy v B. Bystrici v porovnaní s Č. Budějovicami nachádzame podobné prejavy transformačných zmien v maloobchode (zmeny v jeho štruktúre a rozmiestnení, v majetkovej štruktúre, fragmentáciu subjektov, vstup zahraničného kapitálu, budovanie veľkoplošných predajní) ale s istým časovým posunom a s istým rozdielom v rozsahu, ktorý sa však na konci 90-tych rokov zmenšoval. Proces zmenšovania rozdielov však nebol jednoducho zapríčinený akceleráciou v oblasti maloobchodu v B. Bystrici a istou relatívnou „stagnáciou" rastu v Č. Budějoviciach.

V prípade B. Bystrice išlo totiž o akceleráciu (aj keď nie priamočiaru) z úrovne slabšie rozvinutej maloobchodnej siete, zatiaľ čo v Č. Budějoviciach išlo o isté spomalenie rastu evidentne rozvinutejšej (nasýtenejšej) maloobchodnej infraštruktúry, ktorú budovalo množstvo domácich i zahraničných subjektov. Jednou z príčin spomalenia rastu maloobchodu v Č. Budějoviciach boli aj snahy magistrátu mesta o jeho „reguláciu" (resp. úvahy o tom, či by sa nemal regulovať). To sa odrazilo napríklad aj na prieťahoch pri rokovaniach o poskytnutí pozemkov na výstavbu ďalšieho hypermarketu.

V obidvoch skúmaných mestách bola rýchlosť vývoja v oblasti maloobchodu ovplyvnená tým, ako sa vyvíjali tlaky na využitie zákazníckeho potenciálu a potenciálu existujúcej maloobchodnej siete. Ako je vidno z porovnania počtu subjektov v rámci odvetvovej klasifikácie ekonomických činností (OKEČ 52 - maloobchod) existoval významný rozdiel v počte subjektov maloobchodu sídliacich v skúmaných mestách. Aj keď sa v tomto prípade jedná len o veľmi orientačný ukazovateľ, uvedené čísla indikujú isté všeobecné trendy.

Tabuľka č. 3: Porovnanie počtu subjektov pôsobiacich v oblasti maloobchodu so sídlom v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici v rokoch 1990-2001

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
České Budějovice	624	1 957	2 699	2 847	3 619	4 148
Banská Bystrica	35	80	851	1 140	1 410	1 644
	1996	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**
České Budějovice	4 311	4 628	4 833	5 011	5 200	5 249
Banská Bystrica	1 866	2 112	2 338	2 368	2 460	2 516

Zdroj: Krajské zastúpenia štatistických úradov v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici

Najvýraznejší rozdiel v počte subjektov maloobchodu bol v roku 1990 (údaje sú ku koncu roka). Postupom času sa významný rozdiel v tomto ukazovateli zo začiatku 90-tych rokov zmenšoval.[42] Z 24-násobne vyššieho počtu subjektov maloobchodu sídliacich v Č. Budějoviciach oproti B. Bystrici (v roku 1991) sa uvedený rozdiel výrazne zmenil na 2,5 násobok (v roku 1993). Po roku 1993 došlo už len k menším zmenám takže sa hodnota rozdielu ustálila na 2,3 násobku (1996) a prakticky na dvojnásobku (2001) počtu subjektov maloobchodu v prospech Č. Budějovíc.

Dôvody pre diferencie v počte subjektov v skúmaných mestách nachádzame: 1. V rozdielnom stupni rozvoja maloobchodnej siete na konci socialistického obdobia (čo na začiatku transformačného obdobia znamenalo rozdielny počet nových subjektov). 2. V rozdielnych podmienkach, v ktorých sa maloobchod najmä na začiatku transformačného vývoja vyvíjal (rýchlosť s ako došlo k rozvinutiu

[41] Pod relatívnou situáciou máme na mysli situáciu vzhľadom k počtu obyvateľov a veľkosti obsluhovaného územia.

[42] Významný nárast počtu subjektov na začiatku 90-tych rokov bol spôsobený aj zásluhou dekoncentrácii bývalého socialistického maloobchodu. Predajné siete zo socialistického obdobia (Zdroj, Zelenina, Pramen, Domáce potreby ...) pôvodne vystupovali pod jedným IČO, zatiaľ čo každý nový subjekt po ich fragmentácii vystupoval pod vlastným identifikačným číslom organizácie.

transformačných / privatizačných procesov, ponuka vhodných priestorov, schopnosti a možnosti obyvateľstva zapojiť sa do podnikania).

3.1.4. Veľkoplošné predajne a zmeny vo funkčnom usporiadaní skúmaných miest

K najvýznamnejším zmenám vo funkčnom usporiadaní skúmaných miest ktoré boli vyvolané budovaním maloobchodných zariadení došlo v súvislosti s výstavbou veľkoplošných predajní. V B. Bystrici bolo takouto výstavbou najvýznamnejšie ovplyvnená jedna lokalita - Zvolenská cesta, v Č. Budějoviciach jedna hlavná lokalita (zóna Pražská-Strakonická) a dve sekundárne lokality (Dlouhá louka, Globus).[43]

Lokalita Zvolenská cesta v B. Bystrici už počas 80-tych rokov 20. storočia nadobudla charakter zóny s ľahkou výrobou, skladmi, obchodmi so stavebninami, veľkopredajňou aut a autoservismi. V priebehu 90-tych rokov sa tento charakter umocnil s tým, že ľahká výroba postupne ustupovala veľkoskladom a veľkoobchodom, počet autosalónov sa znásobil. Začali ubúdať extenzívne využívané územia a prázdne plochy. To je aj prípad pozemkov, na ktorých ležia nové veľkoplošné maloobchodné predajne. Väčšina priestoru pre ne bola získaná po zániku dopravného a mechanizačného areálu bývalého socialistického stavebného podniku Stavoindustria, zvyšné plochy boli až do výstavby nevyužité.

Dopravná poloha tejto lokality je na jednej strane veľmi dobrá - leží bezprostredne vedľa najvýznamnejšej štvorprúdovej rýchlostnej komunikácie na Zvolen. Na druhej strane práve vďaka tejto komunikácii diaľničného typu bol prístup z iných smerov komplikovaný.

Vybudovanie veľkoplošných predajní v tejto lokalite nevyvolalo okrem výstavby miestnych komunikácii a rozľahlých parkovísk žiadne zmeny v dopravnom riešení. Vzhľadom na uvedené nie ideálne dopravné napojenie sa v budúcnosti plánuje v tomto priestore mimoúrovňová križovatka, ktorá by mala vyriešiť najmä dopravnú situáciu v smere od Zvolena.

Čo sa týka zmien vo využití pôdy, v lokalite Zvolenská cesta boli zaznamenané zásadné zmeny jej funkčného využitia ako aj zmeny v intenzite jej využitia. Výrazne extenzívne využívané resp. nevyužívané plochy priemyslu boli nahradené intenzívne využívanými plochami občianskej vybavenosti a maloobchodu.

Výstavba zhluku veľkoplošných predajní na Zvolenskej ceste výrazným spôsobom pozmenila výzor danej lokality, no nespôsobila zásadné kontraverzie v oblasti urbanistickej kompozície. Oblasť veľkoplošných predajní tu nadväzuje na nízkopodlažné objekty v smere od nivy rieky Hron. Okolo predajní sa nachádza dostatok voľného priestoru takže spolu s neďalekou výškovou budovou (kontrapunktom) vytvárajú akceptovateľnú panorámu zarámovanú lemom hôr.[44]

Ostatné nové lokality veľkoplošných predajní v B. Bystrici sú reprezentované predovšetkým osamotenými stavbami supermarketov menšieho typu. Tieto predstavujú príliš malé a rozptýlené plochy v územiach (predovšetkým na sídliskách), kde zmeny funkcie, či využitia pôdy v smere k maloobchodnej funkcii sú v súlade s charakterom lokality.

Z pohľadu zmien v dopravnom riešení v rámci mesta môžeme povedať, že výstavba maloobchodných zariadení v B. Bystrici mala len malý vplyv. Nevyvolala výstavbu iných ako lokálnych dopravných zariadení a taktiež ju nie je možné označiť za faktor, evidentne zhoršujúci dopravné, či emisné pomery.

Vplyv výstavby veľkoplošných predajní na zmeny vo využití pôdy v Č. Budějoviciach sa prejavil veľmi podobne: Vo všetkých väčších lokalitách (Pražská-Strakonická, Globus na severnom okraji sídliska Vl-

[43] Pri posudzovaní lokalizácie akýchkoľvek prevádzok je potrebné vzhľadom na ich určenie a plochu, ktorú vyžadujú uvažovať v kontexte dostupnosti vhodných pozemkov a priestorov v danom časovom období.

[44] Obdobné konštatovania o zmenách využitia pôdy a vplyve na okolie môžeme vysloviť aj o lokalite Prednádražie (pôvodne slúžila ako železničná vlečka), v ktorej bola v roku 2004 vybudovaná predajňa Kaufland. Objekt je riešený ako nákupné centrum s jednou veľkou a viacerými menšími obchodnými jednotkami. Svojím architektonicky prepracovanejším stvárnením sa líši od krabicovitých montovaných hál na Zvolenskej ceste.

tava a Na dlouhé louce) došlo k výstavbe na extenzívne využívaných plochách. V lokalite veľkoplošných predajní v zóne Pražská - Strakonická to bolo územie nadväzujúce na priemyslovú zástavbu, v oblasti Na dlouhé louce bol pozemok pôvodne nevyužívanou, neudržiavanou lúkou. Podobne hypermarket Globus bol postavený na lúke a poli za okrajom panelového sídliska.

Najstaršia z týchto oblastí je zóna Pražská - Strakonická. Keďže dominantne leží v ohybe okolovedúcej komunikácie nie je na túto lokalitu celkový pohľad. To je v prípade veľkoplošných predajní výhoda, pretože sa takto rozptýli dojem zhluku viacerých rozľahlých montovaných hál v jednej lokalite. Preto napriek rozlohe, ktorú zaberá 6 veľkoplošných predajní nepôsobí táto lokalita urbanisticky príliš fádne. Na dlouhé louce sa nachádza typická dlhá budova diskontného hypermarketu. Keďže v priestore dominuje a má dostatočnú priestorovú rezervu je jeho umiestnenie urbanisticky akceptovateľné. Nápadité riešenie exteriéru moderne stvárneného komplexu Globus výrazne oživuje architektúru takéhoto typu predajní. Stáva sa tak zaujímavým prvkom v rovinatom území, v ktorom by klasická podoba nevýraznej montovanej haly zanikla.

Výstavba veľkoplošných predajní nevyvolala vznik iných ako lokálnych dopravných zariadení, avšak koncentrácie týchto predajní spôsobujú výrazné komplikácie v prípade koncomtýždenných nákupov. Tieto priťahujú veľké množstvo motorizovaných zákazníkov z bližšieho i vzdialenejšieho okolia. Keďže nedošlo k zásadnejším úpravám komunikácií smerujúcich k predajniam, dochádzalo na nich k dopravným problémom, zápcham, ktoré zhoršujú miestne emisné a hlukové pomery.

3.1.5. Zmeny v maloobchode a nákupné správanie zákazníkov

V tejto časti štúdie sa v širších súvislostiach zamyslíme nad zmenami v maloobchode v kontexte nákupného správania sa obyvateľstva.[45] Porovnáme východiská transformácie maloobchodu, odlišnosti medzi slovenským a českým zákazníkom a aplikujme ich na situáciu v skúmaných mestách.

Bežný maloobchodný spotrebiteľ mal až do roku 1990 možnosť nakupovať len v uniformnej sieti štátneho (resp. družstevného) maloobchodu, ktorý ponúkal obmedzené možnosti výberu či uspokojenia špecifických potrieb zákazníkov. Po prijatí trhových ekonomických pravidiel a reformných krokov (ako malá privatizácia, liberalizácia cien, otvorenie trhu) sa otvorili nové možnosti, čo sa prakticky najvýraznejšie a najskôr odrazilo v maloobchode.

V období rokov 1991-1992 predovšetkým vďaka drobnými súkromným podnikateľom vznikol veľký počet väčšinou menších predajných jednotiek s dovtedy na domácom trhu nevídaným sortimentom tovaru. Tento významný nárast bol však spôsobený aj fragmentáciou starších predajní, využívaním nebytových priestorov bytových domov pre obchodné účely, či vznikom rôznych stánkov alebo kioskov. Došlo teda k rozšíreniu ponuky tovaru i nákupných možností, čo však niekedy bolo sprevádzané stagnáciou kultúry i podmienok predaja.

Až v ďalšej fáze cca po roku 1992 a najmä v druhej polovici 90-tych rokov došlo k výraznejšej výstavbe nových predajní a dôkladnejšej rekonštrukcii predajní starších. Napriek tomu pri výbere miesta nákupu zákazníkov významným faktorom zostala cena tovaru. Preferovanie najvýhodnejšej ceny nezriedka na úkor kvality tovaru a prostredia, v ktorom sa predaj uskutočňuje najskôr viedlo k výraznému rozvoju ambulantného predaja a obľube diskontných predajní.

Výrazné impulzy do rozvoja maloobchodu priniesol vstup zahraničného kapitálu. Príchod zahraničných obchodných reťazcov znamenal zvýšenie konkurenčného prostredia, tlak na ceny i kvalitu ponúkaných služieb. Pre aktivity zahraničných investorov v česko-slovenskom priestore platí, že väčšina zahraničných firiem najskôr testuje podnikateľské prostredie a správanie sa zákazníkov v Čechách a neskôr stratégiu realizuje na Slovensku (SME, 2002). To sa odrazilo na masívnejšom a skoršom príchode zahraničných obchodných reťazcov najskôr do Českej republiky a s odstupom niekoľkých rokov na Slovensko.

[45] Transformácia maloobchodu ovplyvňuje nákupné správanie zákazníkov a to ovplyvňuje transformáciu maloobchodu a jeho priestorové rozmiestnenie. Takže sa jedná o obojstranný a vzájomne previazaný vzťah

Z tohto dôvodu prišli českí spotrebitelia najmä z väčších miest podstatne skôr do kontaktu s novými formami nakupovania ako na Slovensku. Či už išlo o veľkoplošné jednotky supermarketového a hypermarketového typu, obchodné centrá s luxusnými predajňami a širokou škálou doplnkových služieb alebo o štýl jazdenia za hromadnými nákupmi autom.

Na Slovensko a predovšetkým do iných regiónov ako je hlavné mesto Bratislava, prichádzali moderné formy maloobchodu len pozvoľna, vo významnejšej miere až v samom závere 90-tych rokov.[46] Aj keď na Slovensko a zvlášť do mimobratislavských regiónov takéto formy predaja dorazili, bolo to vo výrazne menšom rozsahu, čo vzhľadom na ekonomickú silu týchto regiónov nie je prekvapujúce. No najmä v prvých rokoch bolo možné zaznamenať rozdiel v architektonickom dotvorení obchodných centier a v rozsahu ponúkaných služieb medzi Bratislavou a ostatnými regiónmi Slovenska.

Ďalším významným činiteľom ovplyvňujúcim rozvoj maloobchodu a kúpyschopnosť obyvateľstva bolo formovanie a početnosť „strednej" spoločensko-ekonomickej vrstvy. V Českej republike vďaka pokojnému pozvoľnému rastu ekonomiky bez výraznejších otrasov, vďaka rozsiahlym zahraničným investíciám a prítomnosti mnohých zahraničných firiem, boli vytvorené podmienky pre vznik širšej strednej spoločenskej vrstvy ako na Slovensku. To malo vplyv na vyššiu kúpyschopnosť obyvateľstva a teda aj rozsah maloobchodného trhu v Českej republike.

Všetky uvádzané faktory sa odrazili na modifikácii nákupného správania zákazníkov v Čechách a na Slovensku, ktorá bolo vyvolaná diferenciami v ponúkaných nákupných možnostiach, v rozdielnej kúpyschopnosti obyvateľstva ako aj v modifikovanom vývoji maloobchodného trhu.

Keď aplikujeme tento všeobecný pohľad na podmienky v skúmaných mestách, vyzerá situácia nasledovne. Č. Budějovice ako metropola Južných Čiech so širokým zákazníckym zázemím i s rozvinutou štruktúrou maloobchodu ponúkali široký výber nákupných možností z kvantitatívneho i kvalitatívneho hľadiska. K už štandardnému vyžívaniu supermarketov a hypermarketov, ktorý viedol k udomácneniu štýlu jazdenia za nákupmi, pribudli príležitosti spojiť nákupy so zábavou či oddychom (tzv. fun-shopping).[47] To sú znaky približujúce nákupné správanie sa českobudějovických zákazníkov k západoeurópskym zvyklostiam.

V B. Bystrici vďaka jej špecifickému postaveniu (uzavretá morfogeografická poloha, postavenie druhého pólu spoločne s mestom Zvolen, menšie spádové územie, nižšia kúpyschopnosť obyvateľstva) zákazníci tak rozsiahle nákupné možnosti ako v Č. Budějoviciach nemali. Každé obohatenie maloobchodnej siete o významnejšiu jednotku znamenalo citeľný posun v nákupných trasách zákazníkov. Nezanedbateľný, aj keď ťažko vyčísliteľný podiel zákazníkov z B. Bystrice vo viac, či menej pravidelných intervaloch nakupoval v hypermarketmi lepšie obslúženom neďalekom meste Zvolen.

Rozšírením počtu subjektov na miestnom maloobchodnom trhu v roku 2004 došlo k zlepšeniu konkurenčného prostredia i nákupných možností. Pripravované obchodno-zábavné centrum zredukuje aj „deficit", ktorý v B. Bystrici bol v oblasti prepojenia nákupných a oddychových aktivít.

Banskobystrickí zákazníci maloobchodu sa postupne dostávajú k všetkým formám moderného nakupovania s ktorými už skôr prišli do kontaktu zákazníci v Č. Budějoviciach. Delí ich časový odstup, ako aj rozdiel v rozsahu i ponuke.

Banskobystrický spotrebiteľ využíva nové možnosti nákupu, ale na to, aby sa mohol v nákupných zvyklostiach správať obdobne ako západoeurópan disponuje príliš nízkou kúpyschopnosťou. Z tohto pohľadu má bližšie k západoeurópskemu nákupnému správaniu obyvateľ Č. Budějovíc.

---

[46] Za začiatok masívneho vstupu zahraničných subjektov na slovenský maloobchodný trh sa považuje rok 2000 (Ako nakupujeme, 2002). Nástup nových foriem predaja bol so vstupom zahraničných subjektov úzko spojený.

[47] Napríklad v zábavno-obchodnom komplexe Čtyři Dvory, ktorý vznikol na prelome rokov 1999-2000 na českobudějovickom sídlisku Máj.

3.1.6. Záver prípadovej štúdie

Rozmiestnenie a počty predajní v skúmaných mestách zodpovedajú prieniku predpokladov pre ich umiestnenie, záujmu subjektov o ich prevádzkovanie a prípadných snáh o reguláciu ich výstavby. Aj keď základné východiská boli dané národným kontextom môžeme skonštatovať, že českobudějovický maloobchodný priestor svojou väčšou kapacitou, ako aj vyššou kúpnou silou obyvateľstva ako v B. Bystrici pritiahol významnejší záujem investorov. To sa odrazilo aj na skoršom prieniku väčšieho počtu veľkoplošných predajní na teritórium Č. Budějovíc.

Práve výstavba veľkoplošných predajní najvýraznejším spôsobom zasiahla do vnútromestských štruktúr, ovplyvnila štruktúru maloobchodu v meste a nákupné správanie sa obyvateľov. Prítomnosť veľkoplošných predajní v obidvoch mestách priniesla nové rozvojové impulzy, revitalizáciu dotknutých oblasti ako aj nebývalé koncentrovanie tovaru, služieb a zákazníkov. Oblasti veľkoplošných predajní sa stali novými pólmi spotreby i obchodu v postsocialistických mestách.

Budovanie veľkoplošných predajní malo vplyv:

1. Na dopĺňanie fyzickej priestorovej štruktúry
2. Na zmeny vo funkčnom využití pôdy
3. Na zintenzívnenie využívania mestského priestoru
4. Na reštrukturalizáciu a rozmiestnenie maloobchodu
5. Na zmeny v nákupnom správaní sa spotrebiteľov

Realizácia výstavby veľkoplošných predajní v skúmaných mestách prebiehala s časovým posunom. V čase budovania prvých veľkoplošných predajní v Č. Budějoviciach sa tu jednalo o významný zásah do prostredia mesta a funkčného využitia lokality. No v čase budovania takýchto predajní v B. Bystrici boli už tieto českobudějovické lokality stabilnou súčasťou postsocialistického mesta. To je konkrétny príklad toho, ako sa prejavovala pokročilejšia fáza transformácie v Č. Budějoviciach a zaostávanie v B. Bystrici nielen v kvantitatívnom, ale aj v kvalitatívnom (percepčnom) pohľade.

Pôvodná maloobchodná sieť v obidvoch mestách citlivo registrovala vznik veľkoplošných predajní. V reakcii na odliv zákazníkov z tradičných oblastí obchodu sa pôvodná maloobchodná štruktúra viac špecializovala. Najviditeľnejší bol tento trend v centre mesta, kde na úkor predaja tovaru bežnej spotreby vyrástli predajne s módnym a luxusnejším tovarom a predmetmi dlhodobej spotreby. Rovnako v obidvoch mestách znamenalo otvorenie veľkoplošných predajní zmeny nákupných trás i nákupného správania sa zákazníkov, čo sa prejavilo aj v zmenenej (zhoršenej) dopravnej situácii v blízkosti týchto zariadení.

Vývoj maloobchodnej siete a nákupného správania sa zákazníkov v Č. Budějoviciach sa výraznejším spôsobom približoval západoeurópskym trendom v tejto oblasti. Maloobchodné zariadenia super a hypermarketového typu na Slovensko a do B. Bystrice prišli s oneskorením a v menšom rozsahu, preto pokrytie obyvateľstva predajnou plochou v týchto zariadeniach je nižšie.

V prípade Č. Budějovíc môžeme hovoriť o ukončení extenzívnej fázy vo vývoji maloobchodu (kvantitatívny nárast predajných plôch predovšetkým zásluhou veľkoplošných predajní) a o prechode ku kvalitatívnej fáze vývoja (rastúca ponuka predajní, nárast možností výberu, priťahovanie záujmu zákazníkov sprievodným programom, spájanie nákupných možnosti s oddychom pri zábave a športe). V prípade situácie v B. Bystrici môžeme hovoriť o doznievaní kvantitatívnej fázy vývoja maloobchodu s tým, že sa začínajú objavovať aj kvalitatívne prvky.

V kontexte uvedeného nemôžeme jednoznačne povedať, v ktorom zo skúmaných miest bol vplyv transformácie maloobchodu na zmeny v čiastkových zložkách ich vnútornej priestorovej štruktúry významnejší. Na jednej strane k rozsiahlejším zmenám došlo v Č. Budějoviciach, ale tie na strane druhej neznamenali tak výraznú relatívnu a kvalitatívnu zmenu ako v B. Bystrici. Táto skutočnosť dáva vyniknúť rozdielu v stupni vyvinutosti maloobchodnej siete a v stupni jej otvorenia moderným formám predaja v skúmaných mestách.

3.2. Prípadová štúdia 2 – Bytová výstavba

V podmienkach postsocialistickej transformácie riešenie otázky výstavby bytov nadobudlo osobitý charakter. Principiálnou zmenou spoločenského zriadenia po roku 1989 došlo k zásadným zmenám v tom, kto bytovú výstavbu finančne zabezpečuje, stavebne realizuje a kto si môže dovoliť bývanie v novostavbe zaobstarať. Rámcovému porovnaniu toho, ako sa v skúmaných mestách s riešením týchto otázok v transformačnom období vyrovnali venujeme ďalšiu prípadovú štúdiu.

Našim pôvodným zámerom bolo pomerne detailne porovnať situáciu v skúmanej oblasti v obidvoch mestách v celom transformačnom období. Tento zámer sme ale museli významne zrevidovať, kvôli absencii dát o bytovej výstavbe v Č. Budějoviciach až do roku 1998 resp. 1999. Preto sa budeme môcť vyjadriť k viacerým otázkam spojeným s bytovou výstavbou v Č. Budějoviciach v prvej polovici 90-tych rokov len rámcovo a v obmedzenom rozsahu.

Situácia v oblasti dostupnosti dát za bytovú výstavbu v B. Bystrici bola lepšia. Ako zdroj údajov z tejto oblasti nám poslúžil Zoznam kolaudačných rozhodnutí vedený na stavebnom úrade (v Č. Budějoviciach ani v najjednoduchšej podobe dlhú dobu neexistoval). Údaje o výstavbe (kolaudácii) bytov v bytových domoch v B. Bystrici máme od roku 1991, o výstavbe rodinných domov od polovice roku 1993. Horné ohraničenie sledovaného obdobia tvorí rok 2001, ale rámcovo sa vyjadríme k prognóze vývoja aj v ďalších rokoch.

3.2.1. Bytová výstavba v bytových domoch

Výstavba bytov v bytových domoch prebiehala do roku 1989 v rámci tzv. komplexnej bytovej výstavby, ktorá v dominantnej miere reprezentovala celkovú bytovú výstavbu. V transformačnom období nebolo možné najmä z ekonomických dôvodov ďalej pokračovať v tak rozsiahlej, finančne náročnej a dotovanej výstavbe. Rozostavané rezidenčné projekty z predchádzajúceho obdobia boli dokončené a tým sa prakticky ukončila jedná éra vo výstavbe bytových domov. Ďalšia výstavba pokračovala len prostredníctvom individuálnych jednorázových rezidenčných projektov viacerých investorov a stavebníkov.

Na priestorové rozmiestnenie výstavby bytových domov v transformačnom období sa pozrieme prostredníctvom porovnania situácie v jednotlivých morfogenetických zónach. Bytovej výstavbe po roku 1999 sa budeme venovať podrobnejšie v osobitnej časti štúdie. Predstavu o rozmiestnení výstavby bytových i rodinných domov v skúmaných mestách si je možné vytvoriť na základe príslušných mapiek na mapovom liste 5 v prílohe.

o o o o

Bytová výstavba v transformačnom období neobišla ani zónu **historického jadra**. Svojou atraktívnou polohou lákalo investorov najmä k výstavbe luxusných bytov v rekonštruovaných priestoroch, ale v ojedinelých prípadoch tu boli postavené aj úplne nové objekty rezidenčného charakteru.

V prípade B. Bystrice sa jednalo o jeden bytový dom, ktorý bol sprevádzkovaný až v roku 2003. Išlo o úplne novú výstavbu na novej parcele ktorá vznikla zastavaním dvorného traktu jedného z historických domov. Iné aj keď rozsahom neveľké obohatenie bytového fondu v historickom jadre mesta okrem rekonštrukcií priniesli aj dostavby v dvorných traktoch historických domov, ktoré vo viacerých prípadoch zahŕňali i rezidenčné časti.

V Č. Budějoviciach bol v zóne historického jadra postavený jeden nový bytový dom. Zásadných rekonštrukcií, na základe ktorých vznikli nové bytové priestory však bolo v tejto zóne viacero. Preto je ťažké posúdiť čo v tejto zóne môžeme považovať za „nový" dom a čo len za zásadnú rekonštrukciu.

V oblasti **vnútorného mesta** mala výstavba nových bytových domov v Č. Budějoviciach väčšie zastúpenie. Boli tu postavené štyri bytové domy, ktoré vhodným spôsobom zapadli do okolitého prostredia. V B. Bystrici bol v tejto zóne postavený len jeden bytový dom. Je významný tým, že išlo o prvú rozsiahlejšiu stavbu rezidenčného charakteru „v popanelákovej" ére (je z roku 1994) postavenú na území mesta. Aj pre túto zónu v obidvoch mestách platilo, že tu prebehlo viacero

významných rekonštrukcií a dostavieb, ktoré rozšírili a skvalitnili možnosti jej rezidenčného využitia.[48]

V oblastiach rodinných domov a víl z dôvodu charakteru tejto zóny nové bytové domy absentujú. Zato nasledujúca **zóna sídlisk** je z pohľadu výstavby bytových domov v obidvoch mestách najsilnejšia. V Č. Budějoviciach bola v tomto smere najintenzívnejšia výstavba na najmladšom panelovom sídlisku Máj. Vo viacerých prípadoch sa tu jednalo o projekty vychádzajúce z rámca komplexnej bytovej výstavby.

V B. Bystrici výstavba bytových domov jednoznačne prevládala v západnej časti mesta, ktorá sa ukázala byť najsilnejšou z pohľadu novej rezidenčnej výstavby všeobecne. Projekty nadväzujúce na komplexnú bytovú výstavbu na sídliskách boli v B. Bystrici dokončené prakticky už v roku 1992, ale pripravené zámery nezapadli prachom. Po takmer desiatich rokoch bol v roku 2001 odovzdaný nový bytový projekt Pršianska terasa a v tejto lokalite sa počíta aj s ďalšou výstavbou.

Zaujímavé je porovnať, kto bol **investorom a stavebníkom** bytových domov v skúmaných mestách. Dokončievanie komplexnej bytovej výstavby na začiatku 90-tych rokov sa ešte nieslo v réžii hlavných dodávateľov stavebných prác v socialistickom období - podnikov Pozemné/Pozemní stavby. Z jednotlivých divízií týchto podnikov (podobne ako tomu bolo v prípade ďalších stavebných gigantov) sa po zániku pôvodných štátnych organizácií vytvorili súkromné stavebné firmy, ktoré realizovali ďalšiu bytovú výstavbu.

Medzi najvýznamnejšie patrili na strane B. Bystrice akciová spoločnosť neskôr s.r.o. Občianske stavby a spoločnosť IKM reality-staving. Na strane Č. Budějovíc bolo takýchto subjektov viac. Predovšetkým to boli firmy Mane, Vodní stavby Bohemia, Texcolor a TEK ČB.

Čo sa týka investorského zabezpečenia stavieb bytových domov, najviac sa v tomto smere angažovali Investorský útvar mesta B. Bystrica a Investiční odbor Úradu mesta Č. Budějovice resp. ich predchodcovia. Obidve organizácie sa zamerali predovšetkým na nadviazanie na predchádzajúcu výstavbu na panelových sídliskách. Väčšia časť z takto postavených bytov bola nájomných, časť z nich bola predaná do osobného vlastníctva.

Inú formu finančného zabezpečenia výstavby predstavoval vznik Spoločenstiev vlastníkov bytov, investičné zabezpečenie developerom (súkromnými subjektami) a najmä v Č. Budějoviciach boli v tejto oblasti aktívne aj stavebné bytové družstvá. V obidvoch skúmaných mestách vznikli správcovské spoločnosti prepojené s mestským úradom, ktoré zohrali dôležitú úlohu pri správe a nakladaní s komunálnymi bytmi.

Zabezpečenie novej bytovej výstavby v bytových domoch po investorskej a stavebnej stránke bolo v obidvoch skúmaných mestách podobné. Len v Č. Budějoviciach na trhu pôsobil väčší počet subjektov a úloha súkromného sektora tu bola významnejšia.

[48] V tejto súvislosti sa zmienime o existencii a rozsahu procesu gentrifikácie v skúmaných mestách. V B. Bystrici o tomto procese môžeme hovoriť len v obmedzenej miere. Niekoľko jednotlivých prestavieb podkrovných priestorov a dvorných traktov na rezidenčné účely v historickom centre mesta zohralo len zanedbateľnú úlohu. V bytových domoch vnútorného mesta, ktoré získali na prestíži bývania, síce dochádzalo k výmene obyvateľstva ale nebol to rozsiahly proces sprevádzaný rozsiahlejšou revitalizáciou fyzického stavu budov. V Č. Budějoviciach bol proces gentrifikácie významnejší. Okrem rekonštrukcie jednotlivých bytov v centre a vo vnútornom meste tu bol viditeľný developerský prístup k využitiu možností územia. V súlade s týmto prístupom bolo viacero domov „na novo" prestavaných na budovy s bytmi vysokého štandardu.

3.2.2. Bytová výstavba v rodinných domoch

Keďže o výstavbe rodinných domov v Č. Budějoviciach až do rokov 1998-1999 neexistujú žiadne relevantné informácie, budeme situáciu v obidvoch mestách charakterizovať prostredníctvom jej konfrontácie so všeobecnými trendmi.

V prvých rokoch po zmene režimu sa počty odovzdávaných rodinných domov výraznejšie oproti predchádzajúcim rokom nemenili. Boli totiž odovzdané stavby, ktorých výstavba bola rozbehnutá pred rokom 1989 alebo na začiatku 90-tych rokov.

No nasledujúce roky (cca 1993-1995) všeobecne priniesli pokles v počte skolaudovaných rodinných domov. Tento pokles bol v B. Bystrici pomerne výrazný a súvisel s nejasnou situáciou spôsobenou postupom ekonomickej reformy a s tým spojeným otraseným sociálno-ekonomickým postavením väčšiny obyvateľstva.

Roky 1996-1998 prinášajú nárast a následné stabilizovanie počtu odovzdávaných rodinných domov. Tento nárast pripisujeme rozrastajúcej sa skupine obyvateľov, ktorým nové spoločensko - ekonomické postavenie získané v transformačnom období umožnilo financovať ich výstavbu. Toto konštatovanie platí pre situáciu v B. Bystrici, ale obdobný vývoj bolo možné očakávať aj v Č. Budějoviciach. Významné zvýšenie počtu dokončených rodinných domov v rokoch 1999 a 2000 v B. Bystrici a pomerne vysoký údaj za rok 2001 sú výsledkom stavebného miniboomu spojeného s etablovaním sa vyššej a strednej vrstvy obyvateľov. Táto skupina obyvateľstva výstavbou finančne náročných rodinných domov demonštrovala svoje postavenie a politicko-ekonomický vplyv.

V Č. Budějoviciach bol na konci 90-tych rokov počet novopostavených rodinných domov pomerne nízky. Pripisujeme to jednak istému medziobdobiu, kedy dokončievanie výstavby rodinných domov v meste stagnovalo, jednak nástupu dynamického rozvoja rezidenčnej suburbanizácie. Od roku 2001 však významne narástli počty dokončených stavieb rodinných domov a to tak v meste ako aj v jeho zázemí. Pokladáme to za odraz formovania širšej strednej vrstvy v stabilizovanej postsocialistickej spoločnosti.

3.2.3. Bytová výstavba v bytových a rodinných domoch po roku 1998

V období rokov 1998-2001 bolo v **Č. Budějoviciach** podľa údajov zo štatistických ročeniek postavených 505 bytov (587 vrátane bytov v nadstavbách). Z toho bolo 65% bytov odovzdaných v bytových domoch, 21% v rodinných domoch a 14% v nadstavbách. Aby sme sa mohli bližšie pozrieť na priestorové rozmiestnenie novej výstavby pri ďalšej analýze budeme vychádzať z údajov zo stavebného úradu, ktoré sú k dispozícii od roku 1999.

V roku 1999 boli odovzdané tri bytové domy, dva na okraji panelového sídliska Máj a jeden menší v oblasti vnútorného mesta na sever od centra. V tom istom roku bolo ukončená výstavba 10 rodinných domov, z toho 8 rodinných domov bolo postavených v mestskej časti Č. Budějovice 3 na severozápade mesta (smer Nemanice, Kněžské dvory).[49]

V roku 2000 nebol na území mesta dostavaný žiadny bytový dom, len 9 rodinných domov. Skolaudované novostavby rodinných domov sa koncentrovali na severozápade mesta (4 RD - tretia mestská časť) a na východe mesta (4 RD - Suché Vrbné, piata mestská časť).

V roku 2001 boli skolaudované dva bytové domy v oblasti panelových sídlisk na západe mesta (mestská časť Č. Budějovice 2) a dom sociálnej starostlivosti (pečovatelský dům) na vonkajšom okraji vnútorného mesta (tretia mestská časť). Počet skolaudovaných rodinných domov na území mesta zaznamenal nárast až na číslo 85. S výnimkou centra mesta sa stavalo v každej mestskej časti, najviac zásluhou 48 radových rodinných domov a 5 klasických rodinných domov vo východnej časti mesta (mestská časť Č. Budějovice 5). Tradične výraznejšia výstavba bola na severovýchode mesta (mestská časť Č. Budějovice 3 - 9

[49] Číselné údaje sa nachádzajú v tabuľke číslo 9 v tabuľkovej prílohe. Všetky uvádzané údaje v štúdii sa vzťahujú ku skolaudovaným stavbám.

RD). V 2, 4, a 6 mestskej časti pribudlo 4 až 6 novostavieb rodinných domov. Po dlhšej odmlke bolo skolaudovaných 5 rodinných domov aj na juhu mesta, v siedmej mestskej časti.

V období 1999-2001 bolo jednoznačne najviac rodinných domov postavených v mestskej časti Č. Budějovice 5 (55 RD), ale rodinné domy sa tu kolaudovali len v rokoch 2000 a 2001. Najstabilnejšia, každoročne kolaudovaná výstavba rodinných domov bola v tretej mestskej časti (21 RD) a potom s odstupom v druhej mestskej časti (7 RD). V mestských častiach 6 a 7 sme zaznamenali prvé kolaudácie rodinných domov až v roku 2001, ale v nasledujúcich rokoch sa tu individuálna výstavba rodinných domov výraznejšie rozvinula.

Ako z uvedených nevysokých čísel vidno, výstavba rodinných domov na území mesta bola s výnimkou roku 2001 pomerne málo výrazná. Jej významný doplnok však tvorila výstavba rodinných domov v bezprostrednom zázemí mesta.[50] Každoročne v zázemí mesta pribudlo podstatne viac rodinných domov ako na území mesta samotného.

V roku 1999 bolo na zázemí Č. Budějovíc skolaudovaných 82 rodinných domov, najviac v obciach Srubec a Hluboká nad Vltavou (po 16 RD). V roku 2000 pribudlo 82 rodinných domov, najviac v obciach Hluboká nad Vltavou 22, Hlincova Hora 15 a Litvínovice 14 rodinných domov. Podobne ako na území mesta aj v jeho zázemí bol na výstavbu rodinných domov najbohatší rok 2001 s počtom 142 odovzdaných rodinných domov (najviac 38 v obci Litvínovice, 31 v obci Hluboká nad Vltavou a 17 v obci Srubec).

V B. Bystrici bolo podľa údajov zo štatistického úradu v období 1998-2001 postavených 411 bytov (577 vrátane nadstavieb a prestavieb). Z toho bolo 47% bytov odovzdaných v bytových domoch, 24% bytov v rodinných domoch a 29% bytov v nadstavbách bytových domov a prestavbách bývalých internátov na bytové domy.[51]

Rok 1999 bol v B. Bystrici na výstavbu bytových domov najbohatší v celom transformačnom období. Pribudli štyri bytové domy, ktoré boli lokalizované do juhozápadného sektoru mesta, v katastrálnom území Radvaň. V tomto roku bolo postavených 29 rodinných domov, z čoho bolo 6 radových. Najvýraznejšie sa na prírastku počtu rodinných domov podieľala výstavba v mestských častiach B. Bystrica - mesto (9 RD), Radvaň (5 RD), Kostiviarska a Kremnička (po 4 RD).

V roku 2000 nebol skolaudovaný žiaden bytový dom, ale pribudol najvyšší počet rodinných domov v celom skúmanom období - 36. Z toho boli len dva rodinné domy radového typu. Dominovala výstavba v mestskej časti Sásová (8 RD) nasledovala výstavba v mestských častiach Radvaň a B. Bystrica - mesto po 7 RD.

V roku 2001 bol postavený jeden, ale pomerne rozsiahly bytový dom. Stojí v mestskej časti Radvaň, nachádza sa tesne za okrajom intravilánu na terase nad mestom. Počet skolaudovaných rodinných domov klesol na úroveň 26 novostavieb. Tie boli najčastejšie budované v rámci mestských častí Radvaň (7 RD), B. Bystrica - mesto (6 RD) a Podlavice (5 RD).

V rámci celého obdobia za ktoré máme dáta (VI. 1993-XII. 2001) ako aj v sledovanom období 1999-2001 bolo jednoznačne najviac rodinných domov postavených v časti B. Bystrica mesto (52, resp. 22 RD), nasledovala výstavba rodinných domov v mestskej časti Podlavice (42 resp. 14 RD) a v mestskej časti Radvaň (41 resp.19 RD).

---

[50] Výstavba v skúmanom období prebiehala v týchto obciach v zázemí mesta: Dobrá Voda, Srubec, Staré Hodějovice, Litvínovice, Hrdějovice, Borek, Roudné, Včelná, Kamenný Újezd, Homole, Dubné, Boršov nad Vltavou, Rudolfov, Hlincova hora, Libníč, Jivno, Hluboká nad Vltavou - bližšie pozri samostatnú kapitolu o rezidenčnej suburbanizácii.

[19] **Bytová výstavba 1998-2001**

	Spolu	v bytových domoch	v rodinných domoch	ostatné
Č. Budějovice	587 b.j.	65%	21%	14%
B. Bystrica	577 b.j.	47%	24%	29%

Čo sa týka výstavby rodinných domov v zázemí B. Bystrice,[52] tak tá mala v porovnaní s výstavbou v zázemí Č. Budějovíc evidentne nižšiu váhu. No rovnako ako v zázemí Č. Budějovíc aj tu bola výstavba rodinných domov každý rok zreteľne vyššia ako na území mesta.

V roku 1999 takto pribudlo 33 rodinných domov, s najvýraznejšou výstavbou v obciach Králiky a Selce (po 5 RD) a Horná Mičiná (4RD). V roku 2000 bolo skolaudovaných najviac rodinných domov v zázemí v sledovanom období (53), najviac v obciach Slovenská Ľupča (11 RD), Kordíky (8 RD), Králiky a Priechod po 7 RD. V roku 2001 počet skolaudovaných rodinných domov poklesol na úroveň 35 novostavieb. Najviac rodinných domov bolo odovzdaných v obciach Slovenská Ľupča, Selce, Kordíky - 6, 5 a 4.

3.2.4. Porovnanie situácie v bytovej výstavbe v skúmaných mestách po roku 1999

Vývoj v oblasti výstavby rodinných domov v období po roku 1999 mal v skúmaných mestách rozdielny priebeh (pozri 7 tabuľku v tabuľkovej prílohe). Na území mesta Č. Budějovice bola výstavba rodinných domov v rokoch 1999-2000 v útlme. Dokončievanie rodinných domov sa koncentrovalo do tradičného sektoru ich výstavby na severozápade mesta. Až v roku 2001 sa výrazným spôsobom, viac ako osemnásobne, zvýšil počet skolaudovaných rodinných domov a to najmä zásluhou odovzdania radových rodinných domov na juhozápade mesta. Bokom tohto nárastu nezostalo ani odovzdanie rodinných domov do užívania v zostávajúcich mestský častiach, ktoré v predchádzajúcich rokoch v ich výstavbe zaostávali.

Na druhej strane na území mesta B. Bystrica boli roky 1999-2001 z pohľadu dokončievania rodinných domov v transformačnom období jednoznačne najsilnejšie. Najviac domov bolo skolaudovaných v roku 2000, najvýraznejšiu výstavbu sme zaznamenali na západe intravilánu mesta (zasahujú sem tri mestské časti B. Bystrica – mesto, Radvaň a Podlavice). Táto oblasť s viacerými lokalitami výstavby rodinných domov sa javí ako jednoznačne najsilnejšia v priebehu celého transformačného obdobia.

Takže až do boomu odovzdávania rodinných domov v Č. Budějoviciach v roku 2001, v predchádzajúcich dvoch rokov viac ako trojnásobne prevažovalo odovzdávanie rodinných domov na území mesta B. Bystrica. No počty rodinných domov odovzdaných v rámci mesta Č. Budějovice v roku 2001 zvrátili v súčte za celé sledované obdobie prevahu v absolútnych číslach pre toto mesto. Keď ale zoberieme do úvahy aj zázemia miest, prevaha vo výstavbe rodinných domov sa jednoznačne presunie na stranu Č. Budějovíc.

Skutočná váha absolútnych počtov postavených rodinných domov sa ukáže až keď ju porovnáme relatívne, teda na počet obyvateľov, ktorí príslušné územia obývajú. Porovnanie takto vyjadrenej intenzity výstavby prinieslo zaujímavé výsledky.

Keď porovnávame intenzitu výstavby rodinných domov v rámci skúmaných miest samotných, ani spomínaný výrazný nárast výstavby v roku 2001 v Č. Budějoviciach nezvrátil vyššiu intenzitu výstavby RD v B. Bystrici za celé sledované obdobie. Z pohľadu zázemí skúmaných miest je situácia v intenzite výstavby jednoznačná v prospech výrazne vyššej intenzity výstavby RD v zázemí Č. Budějovíc v každom roku a samozrejme aj celkove za sledované obdobie. Z pohľadu celkového, teda za výstavbu RD v meste aj v zázemí, každoročne výrazne vyššia intenzita výstavby v zázemí Č. Budějovíc spôsobila, že súhrnná celková intenzita výstavby RD v B. Bystrici a jej zázemí dosahuje len 61% intenzity výstavby RD v Č. Budějoviciach a v ich zázemí.

Čo sa týka intenzity výstavby bytov v bytových domoch (pozri tabuľku 9), tak nízke počty postavených bytov v Č. Budějoviciach a v ich zázemí, zabezpečili výrazne nižšiu intenzitu výstavby (dosahovala len 36% intenzity takejto výstavby v B. Bystrici). Bolo tomu tak napriek tomu, že v zázemí B. Bystrice v tomto období nebol odovzdaný žiaden bytový dom.

[52] Výstavba prebiehala v obciach Hronsek, Vlkanová, Nemce, Malachov, Špania Dolina, Môlča, Kynceľová, Horné Pršany, Riečka, Baláže, Tajov, Horná Mičiná, Dolná Mičiná, Priechod, Poniky, Králiky, Kordíky, Badín, Selce, Slovenská Ľupča – viď kapitola o rezidenčnej suburbanizácii.

Keď porovnáme intenzitu výstavby v rodinných i bytových domoch za obidve mestá aj ich zázemia výnde nám, že s výnimkou roku 2001 (významne väčšia výstavba rodinných domov v Č. Budějoviciach a ich zázemí) bola v zostávajúcich rokoch i celkove v období 1999-2001 intenzita bytovej výstavby v B. Bystrici a v jej zázemí vyššia. Bolo to predovšetkým zásluhou odovzdania väčšieho počtu bytov v bytových domov v B. Bystrici v roku 1999 (2001).

Na druhej strane výhľad na ďalšie roky v bytovej výstavbe v Č. Budějoviciach a ich zázemí ukazuje, že celková ročná intenzita bytovej výstavby dosiahne mierne vyššie hodnoty ako v B. Bystrici. Zásluhu na tom má výraznejšia výstavba v rodinných domoch a to tak na území mesta, ako aj v zázemí Č. Budějovíc. Zároveň ale trend zvýšenej bytovej výstavby od roku 1999 v B. Bystrici tak v bytových ako aj rodinných domoch pokračoval. Preto v najbližších rokoch pomer síl v oblasti intenzity bytovej výstavby v obidvoch mestách nebude tak kolísať ako v skúmanom období.

Na základe počtov bytov odovzdaných za obdobie 1991-2001, ako aj predbežných záverov môžeme konštatovať, že s výnimkou krátkeho obdobia na konci 90-tych rokov bola intenzita bytovej výstavby v Č. Budějoviciach v transformačnom období vyššia ako v B. Bystrici.

Napriek tomu, že exaktné a detailnejšie údaje o bytovej výstavbe za celé transformačné obdobie chýbajú, existujúce údaje naznačujú, že: V čase poklesu bytovej výstavby v B. Bystrici (cca 1993-1998), ale najmä v prvej polovici 90-tych rokov bola výstavba predovšetkým v bytových domoch v Č. Budějoviciach evidentne výraznejšia. To spolu s informáciou o významnej výstavbe na panelovom sídlisku Máj naznačuje, že v tomto meste v podstatne širšom meradle nadviazali na komplexnú bytovú výstavbu ako v B. Bystrici.

Vývoj po roku 1998 považujeme za mierne prekvapenie. Jednak je prekvapivý pomerne výrazný pokles zaznamenaný v bytovej výstavbe v Č. Budějoviciach v období do roku 2000 ako aj pomerne celkovo menej výrazná výstavba v bytových domoch po roku 1998. Rovnako prekvapivé je, že po roku 1998 bytová výstavba (tak v rodinných ako aj v bytových domoch) v B. Bystrici dosahuje tak vysoké hodnoty. A to najmä preto, že tieto hodnoty sú vyššie ako by na základe rozdielu napríklad v priemerných mzdách medzi skúmanými mestami dalo očakávať(vid ďalej). Ukazuje sa, že zmeny v slovenskom hospodárstve po roku 1998 nachádzajú konkrétny odraz vo zvýšenej bytovej výstavbe.

3.2.5. Záver prípadovej štúdie

Systémové vládne opatrenia, transformačné procesy i globálne vplyvy, ktoré sa po roku 1990 v obidvoch mestách prejavovali boli veľmi podobné. Lokálne prejavy týchto vplyvov, procesov a opatrení však vytvorili špecifické podmienky pre rozvoj bytovej výstavby v skúmaných mestách.

Osobitosti v celom procese bytovej výstavby od jej plánovania až po jej vlastníkov rozoberieme na príklade porovnania možností, prístupu a početnosti subjektov, ktoré sa v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach v súvislosti s bytovou výstavbou v transformačnom období angažovali.

Územno-plánovacie východisko (útvar hlavného architekta) zostalo v obidvoch mestách v transformačnom období prakticky rovnaké. No pokrok viditeľný v prácach na základnom územnoplánovacom dokumente v skúmaných mestách už rovnaký nie je. Útvar hlavného architekta v B. Bystrici stále len pripravuje vytvorenie nového územného plánu. Mesto sa stále riadi územným plánom z roku 1976, ku ktorému v transformačnom období pribudlo viacero zmien a doplnkov. Na druhej strane nástupca útvaru hlavného architekta v Č. Budějoviciach uviedol v roku 2000 do života nový územný plán, ktorý nahradil pôvodný dokument z roku 1983 (resp. 1985), ktorý prestal vyhovovať podmienkam postsocialistického mesta.

Po zmenách z roku 1989 prešli významnou transformáciou všetky oblasti zúčastnené na procese bytovej výstavby. Mohutné socialistické projektové organizácie po skončení komplexnej bytovej výstavby stratili opodstatnenie a boli nahradené väčším množstvom projektových ateliérov a architektonicko-urbanistických kancelárií. Náplň ich práce sa musela preorientovať na stavby menšieho rozsahu, medzi ktorými sa projekty bytových domov stali len doplnkovými. Podobne socialistické

stavebné giganty nemali v nových podmienkach možnosť pretrvať v pôvodnej podobe. Preto sa z nich vytvorilo viacero menších firiem a nástupníckych organizácií. Ich existencia a formy záviseli na vývoji stavebného trhu (objeme výstavby), preto prechádzali pomerne častými transformáciami.

Investičné zabezpečenie novej bytovej výstavby zaznamenalo výrazné zmeny. Po skončení projektov nadväzujúcich na komplexnú bytovú výstavbu, prešlo dominantné finančné zabezpečenie bytovej výstavby z rúk štátu, na stranu obcí, súkromných subjektov a jednotlivcov. Rozvoj bytovej výstavby závisel na ich ekonomických možnostiach, štát bytovú výstavbu (a zaobstaranie si bývania) podporoval len doplnkovo.[53]

Obce boli schopné zabezpečiť výstavbu komunálnych bytov len keď si vytvorili dostatok finančných zdrojov. Preto najmä v B. Bystrici ich výstavba bola obmedzená a na dlhšiu dobu pozastavená. Zostávajúce byty v bytových domoch investorsky zabezpečovali developeri, spoločenstvá vlastníkov, bytové družstvá alebo organizácie, ktoré stavali podnikové byty.

Druhá a kľúčová strana dopytu po novom bývaní bola tvorená možnosťami obyvateľstva finančne zabezpečiť nákup nového bývania. Možnosť získania relatívne najdostupnejšieho nového bývania v nájomnom byte bola výrazne obmedzená. Nájomnú bytovú výstavbu zabezpečovali takmer výhradne mestá, ale v úplne nedostatočnom rozsahu (regulácia nájomného nelákala investorov sa v nej angažovať). Veľká časť bývania v bytových domoch bola stavaná ako finančne náročné projekty bytov nadštandardných špecifikácii s ich odkúpením do osobného vlastníctva. Takéto bývanie, ako aj bývanie v nových rodinných domoch si mohla dovoliť len pomerne úzka, príjmovo silná vrstva obyvateľstva.

O porovnaní príjmov a kúpyschopnosti medzi skúmanými mestami sa zmieňujeme v rámci preberania problematiky rezidenčnej suburbanizácie. Tu uvedené skutočnosti dokumentujú, že obyvatelia Č. Budějovíc mali výrazne lepšie ekonomické predpoklady pre zaobstaranie si bývania ako obyvatelia B. Bystrice.

Oblasť bytovej výstavby tak ako sa rozvinula v skúmaných mestách sa odrazila na početnosti i šírke spektra zúčastnených subjektov. V Č. Budějoviciach sídlilo a vyvíjalo činnosť viac subjektov v každej oblasti bytovej výstavby. Či sa už jednalo o realitné a architektonické kancelárie, stavebníkov alebo developerov. Bolo to aj zásluhou toho, že tieto subjekty svojimi službami obsluhujú zaľudnenejší región s viacerými možnosťami pre osídlenie a výstavbu ako v regióne B. Bystrice. Takto v Č. Budějoviciach vznikol relatívne široký a zahustený trh služieb spojených s výstavbou a trhom s nehnuteľnosťami.

Na druhej strane v B. Bystrici sa na väčšine rezidenčných projektov podieľal pomerne uzavretý okruh subjektov. Realitných kancelárii je v meste relatívne veľký počet, ale ich zameranie i možnosti boli obmedzené na trh s existujúcimi nehnuteľnosťami. Žiadna z nich sa nevypracovala až do pozície developera ako tomu bolo v Č. Budějoviciach.

Všeobecne klasický developerský (komplexný) prístup k realizácii bytovej výstavby až na pár výnimiek v B. Bystrici absentoval. Isté oživenie v tejto oblasti priniesli až prvé roky nového desaťročia a pripravované nové rezidenčné projekty.

Uvedené skutočnosti poskytujú obraz o rozdielnom rozsahu, špecifickom charaktere a možnostiach subjektov bytovej výstavby v skúmaných mestách. Preto môžeme konštatovať, že trh s bytmi a ich výstavba v Č. Budějoviciach boli v transformačnom období rozvinutejšie, a zúčastňovalo sa na ňom viac rôznorodých subjektov. Ich sila a možnosti boli dané vyšším zastúpením (súkromného) kapitálu a vyššou kúpyschopnosťou obyvateľstva.

[53] Štát podporoval výstavbu sociálnych a obecných bytov. Priznával štátne prémie k stavebnému sporeniu a bonifikoval jeho úroky, čo sa dialo aj v prípade hypotekárnych úverov.

3.3. Prípadová štúdia 3 – Rezidenčná suburbanizácia

V ďalšej z prípadových štúdií sme našu pozornosť zamerali na preskúmanie situácie v oblasti rezidenčnej suburbanizácie. Zaujímalo nás ako sa líši rozsah, charakter a prejavy tohto procesu v špecifických podmienkach zázemí skúmaných miest.

Zázemia miest sa v súvislosti s postsocialistickou transformáciou stali oblasťami významných zmien. Tie sú prezentované viacerými procesmi medzi ktorými významnú úlohu zohráva rezidenčná suburbanizácia. Je jedným z priestorových vyjadrení transformáciou vyvolaných zmien v oblasti bývania v postsocialistických mestách a zároveň vyjadrením zmien v oblasti využívania, štruktúry a výzoru ich zázemí. Rezidenčná suburbanizácia je úzko spojená s transformačnými zmenami v postsocialistických mestách a nepriamo vplýva aj na zmeny v ich vnútorných priestorových štruktúrach.

V štúdii sa najskôr budeme venovať suburbanizácii ako procesu, ktorý sa významne uplatňuje v rámci transformácie postsocialistických miest a metodickým otázkam.[54] Potom charakterizujeme zázemia skúmaných miest z pohľadu ich predpokladov pre rezidenčnú suburbanizáciu. Následne typologizujeme obce podľa ich charakteru a rozsahu využívania pre účely rezidenčnej suburbanizácie V závere štúdie situáciu zhodnotíme, posúdime špecifiká a priblížime vplyv rezidenčnej suburbanizácie na zmeny v priestorových štruktúrach samotných miest.

Oblasť nášho záujmu - rezidenčná suburbanizácia - je jednou z foriem procesu suburbanizácie, ktorý významne mení tvár zázemí predovšetkým väčších miest.[55] Pôvodné funkcie vlastné týmto oblastiam (ako napr. poľnohospodárstvo, lesohospodárstvo) sú prostredníctvom suburbanizačného procesu dopĺňané resp. nahradzované rezidenčnými a komerčnými funkciami. Týmto spôsobom vzniká v okolí miest prstenec lokalít, v ktorom pôvodne vidiecke zázemie miest dostáva významné impulzy čo sa týka zmien vo využití pôdy, v rozsahu, stvárnení i kompozícii novej výstavby. Výraznou býva i zmena sociálnej štruktúry v dotknutých obciach.

Deje sa tak zásluhou prisťahovania sa nového obyvateľstva (suburbanizátorov - účastníkov suburbanizácie) s odlišnými (väčšinou progresívnejšími) vekovými, vzdelanostnými a ekonomickými charakteristikami. Takto sú prostredníctvom procesu rezidenčnej suburbanizácie ovplyvňované všetky zložky vnútornej priestorovej štruktúry dotknutých prímestských sídel a preto tento transformačný proces nesie všetky znaky komplexity.

Rezidenčná suburbanizácia, expanzia funkcie bývania na okraj / za okraj kompaktného / administratívneho mesta, sa prejavuje v niekoľkých základných formách (Sýkora 1999b). Jedná sa jednak o výstavbu (rodinných) domov na kľúč, jednak o proces kedy developer získa vhodné pozemky, rozparceluje ich, doplní o potrebnú infraštruktúru a predáva záujemcom, ktorí si zabezpečia výstavbu individuálne.

Ďalšiu formu predstavuje individuálna výstavba na voľných parcelách v rámci existujúcej zástavby. Za rezidenčnú suburbanizáciu považujeme aj rekonštrukcie existujúcich nehnuteľností a to v prípade, ak v ich dôsledku dôjde k prisťahovaniu sa obyvateľstva z iného sídla.

Skôr ako sa budeme venovať konkrétnej situácii v skúmanej oblasti, krátko prediskutujeme proces suburbanizácie v súvislosti s mestami veľkosti a postavenia Č. Budějovíc a B. Bystrice. Zamyslíme sa nad tým, či aj v prípade týchto miest môžeme hovoriť o ich rezidenčnej suburbanizácii alebo tá je vlastná len väčším mestám, typicky metropolám.

---

[54] Problematiku (postsocialistickej) suburbanizácie z teoretického i empirického pohľadu rozoberá práca Matlovič-Sedláková (2004) a to na príklade mesta Prešov, ktoré je podobnej veľkosti ako nami skúmané mestá.

[55] Druhú formu predstavuje suburbanizácia komerčná, pri ktorej sa jedná o budovanie obchodných, výrobných a skladových zariadení na okraji / za okrajom mesta. Tieto oblasti sa využívajú kvôli nižším cenám pozemkov, dostatku priestoru, polohe pri zberných komunikáciách a sústredeniu zákazníkov na efektívnejšiu výrobu a predaj. Charakteristickými pre komerčnú suburbanizáciu sú zhluky hypermarketov a iných veľkoplošných predajní, koncentrované v zázemí miest na hlavných dopravných trasách.

Hneď na začiatku konštatujeme, že aj v mestách veľkostnej kategórie 80 - 100 000 obyvateľov (kam B. Bystrica i Č. Budějovice patria) môžeme hovoriť o suburbanizácii ich zázemí, pretože už v mestách tejto veľkosti sa v dostatočnej miere uplatňujú činitele, ktoré vyvolávajú suburbanizačný proces.[56] Suburbanizácia sa javí ako zákonitý proces, ktorý sa pri existencii vhodných podmienok (činiteľov suburbanizácie) objavuje v každom meste.

Pozornosť bádateľov pri skúmaní suburbanizácie sa väčšinou sústreďovala na veľké mestá (napr. Mayer 2000). Prejavy suburbanizácie sa v nich vyskytujú vo väčšom rozsahu a činitele suburbanizácie sa tu uplatňujú vo výraznejšej podobe. Aj keď rozsah procesu suburbanizácie v menších mestách nie je tak výrazný, nadobúda tu špecifický charakter. V našej štúdii sa nebudeme venovať porovnávaniu miestnej situácie s klasickými formami metropolitnej suburbanizácie, ale budeme skúmať špecifiká rezidenčnej suburbanizácie v zázemí skúmaných miest.

o o o o

Pri spracovávaní štúdie sme pracovali na základe týchto metodických východísk:

- Rezidenčnú suburbanizáciu sme skúmali prostredníctvom kvantitatívnej analýzy dát za migráciu z a do skúmaných sídiel (ich zázemí) a na základe dát o výstavbe rodinných domov.[57] Následne sme posudzovali predpoklady jednotlivých sídiel pre rozvoj procesu rezidenčnej suburbanizácie v zázemiach skúmaných miest.
- Obdobie rokov 1997 – 2001 tvorí hlavné časové ohraničenie štúdie. V tomto období sa prekryli dáta zo všetkých použitých zdrojov. Napriek tomu, že toto časové rozmedzie je pomerne úzke považujeme ho za dostatočne preukazné, pretože až v druhej polovici (resp. v závere) deväťdesiatych rokov sa suburbanizačný proces rozvinul v celej šírke. Prípadné disproporcie spojené so suburbanizačnými (migračnými) procesmi v prvej polovici deväťdesiatych rokov signalizujú migračné dáta, načo v texte upozorňujeme.
- Pri posudzovaní rozsahu rezidenčnej suburbanizácie prostredníctvom migračných dát uvádzame a porovnávame tak údaj za celkovú úroveň prisťahovalectva ako aj údaj za prisťahovalectvo z mesta. Takýmto spôsobom uvažujeme nielen o rezidenčnej suburbanizácii v užšom slova zmysle (prisťahovanie sa obyvateľov z mesta), ale aj o zložke prisťahovalectva do zázemia miest z iných lokalít ako z mesta samotného. Takéto prisťahovalectvo má podobný účinok na zázemie ako jeho suburbanizácia samotnými obyvateľmi miest, na mesto však má len obmedzený vplyv.
- Skladba dostupných informácií ako aj rozdiel v početnosti a charaktere výskumom postihnutých sídiel v skúmaných zázemiach (okolie B. Bystrice - menej obcí s väčšími katastrami, okolie Č. Budějovíc - väčší počet obcí s menšími katastrami) spôsobili, že pri spracovaní čiastkových analýz používame modifikovaný postup s rovnakými východiskami.

o o o o

V socialistickom období bol rozsah individuálnej bytovej výstavby v mestách ako aj v ich zázemí limitovaný. Jednak tým, že hlavný dôraz sa kládol na výstavbu bytových domov, jednak preto lebo chýbala potrebná technická infraštruktúra (čo vzájomne súvisí). Na strane druhej v dôsledku rozsiahleho administratívneho pričleňovania okolitých obcí sa časť zázemia mesta ocitla v rámci jeho administratívnych hraníc, čo rozšírilo možnosti o výstavbu v takmer suburbánnom prostredí.

Podmienky pre rozsiahlejšiu výstavbu rodinných domov za hranicami mesta boli ešte náročnejšie. Vyskytovali sa síce obce, v ktorých okrem miestnych obyvateľov stavali aj stavebníci z mesta, ale bolo to len v obmedzenom rozsahu. Keďže rozdiely v cene pôdy v mestách a na vidieku boli v socialistickom období malé a stupeň mobility obyvateľstva bol pomerne nízky, neexistoval dostatok

[56] Činitele vzniku suburbanizácie: málo príležitostí získať väčšie množstvo veľkosťou i cenou prijateľných pozemkov v kompaktnom meste, dopyt po nich, nižšie ceny pozemkov a existencia vhodných pozemkov na okraji / za okrajom mesta, lepšie životné prostredie na okraji / za okrajom mesta, dopyt po bývaní v rodinných domoch (resp. v zázemí), dostatočne silná vrstva obyvateľov/podnikateľských subjektov, ktorá je schopná objednávku po bývaní / komerčnej prevádzke v zázemí mesta vyvolať a finančne zabezpečiť.

[57] Pod pojmom migrácia máme v tejto štúdii na mysli zmenu trvalého bydliska.

cialistickom období malé a stupeň mobility obyvateľstva bol pomerne nízky, neexistoval dostatok dôvodov i príležitostí pre expanziu mestského bývania za administratívne hranice mesta.

Po spoločensko-ekonomických zmenách, ktoré transformácia postsocialistickej spoločnosti priniesla, sa otvorili nové možnosti pre rozvinutie suburbanizačného procesu. Začali sa uplatňovať trhové princípy (najmä polohová renta), čo prinieslo výraznú diferenciáciu v oblasti cien pozemkov v mestách a v ich zázemí.

Postupne sa rozrastala skupina obyvateľov, ktorá zásluhou nárastu príjmov vyvinula dopyt po bývaní v rodinných domoch a bola schopná ho aj financovať. Tento dopyt bol motivovaný okrem vyššie spomenutých činiteľov suburbanizácie aj potrebou odlíšiť sa, demonštrovať nadobudnuté spoločensko - ekonomické postavenie. Zároveň výstavba rodinných domov odrážala rastúce nároky na individuálne bývanie ako kontrast k unifikovanému, hromadnému bývaniu na panelových sídliskách.

Medzi takéto požiadavky patrila aj možnosť získať bývanie v rodinnom dome za „prijateľnú" cenu, čo bolo v rámci kompaktného mesta ťažko uskutočniteľné. Podobne rozličné nároky na veľkosti pozemkov, zastavanej plochy a prostredie, v ktorom má byť bývanie umiestnené najlepšie a v najširšom rozsahu spĺňali len mimomestské lokality.

Preto najmä od druhej polovice deväťdesiatych rokov došlo vo vybraných, ale početných lokalitách okrajov a zázemí miest k rozmachu výstavby rodinných domov. Od tých lacnejších, typizovaných, stavaných hromadne až po rozľahlé a nákladné individualistické sídla. Nárast stavebnej činnosti v oblasti bytovej výstavby v zázemiach miest bol o to výraznejší, že za socializmu bol suburbanizačný proces obmedzený.

3.3.1. Charakteristika zázemí skúmaných miest z pohľadu ich predpokladov pre rezidenčnú suburbanizáciu

Prevažne rovinatý terén v okolí Č. Budějovíc už od stredoveku vytváral vhodné podmienky pre vznik osobitných sídelných útvarov (poľnohospodárskych dvorov, osád a predmestí). Počas intenzívnejšieho územného rastu od konca 19. storočia a najmä v socialistickom období došlo k postupnému pripájaniu týchto sídel k mestu.

Prírodné podmienky a sídelné pomery v okolí Č. Budějovíc poskytovali dostatok vhodných príležitostí pre rozvoj pomerne hustej siete vidieckeho osídlenia. Potom, čo sa v transformačnom období objavil reálny záujem o bývanie v rodinnom dome (čo súviselo s vytvorením podmienok na financovanie ich výstavby nielen pre úzky okruh ľudí), obrátila sa pozornosť developerov a záujemcov o takéto bývanie na vybrané obce v zázemí Č. Budějovíc. Miestne pomery nekládli prekážky rozvinutiu výstavby rodinných domov ani v jej lacnejšej, hromadnej podobe.

V B. Bystrici situáciu v rozmiestnení rezidenčnej výstavby výrazne ovplyvňovala konfigurácia terénu. Kotlinová poloha mesta, ktoré je prakticky obkolesené hradbou hôr, dlhú dobu limitovala možnosti jeho rozvoja. Svedčí o tom skutočnosť, že až v období I. ČSR sa objavovali prvé snahy o rozšírenie plochy mesta pričlením vidieckych sídiel (Baran 2000 a, c). Možnosti rozširovania mesta smerom do jeho zázemia však boli obmedzené tým, že s výnimkou obcí ležiacich na nive rieky Hron, ostatné priľahlé sídla oddeľoval od mesta členitý podhorský terén.

Špecifiká v charaktere zázemí skúmaných miest vyplývajú predovšetkým z odlišných morfologických pomerov v nich a s tým súvisiacou odlišnou sídelnou štruktúrou. Rovinaté zázemie Č. Budějovíc spolu s pomerne hustou sieťou priľahlých vidieckych sídel poskytuje príhodnejšie podmienky pre rozvinutie rezidenčnej suburbanizácie. V zázemí B. Bystrice existuje viacero prírodných prekážok pre rozvoj tohto procesu, no napriek tomu sa jeho využívanie na rezidenčné účely rozšírilo.

V pririečnych lokalitách sa okrsky budovaných rodinných domov v zázemí B. Bystrice podobajú tým, ktoré bežne nachádzame aj v zázemí Č. Budějovíc. V podhorských lokalitách sa vyvinula špecifická forma využívania zázemia pre rezidenčnú suburbanizáciu. Zásluhou toho, že sa v bezprostrednej blízkosti mesta nachádzajú dobre zachované územia prírodného charakteru bolo tu možné umiestniť rezidenčnú

funkciu do enviromentálne nadštandardného prostredia. Táto kombinácia umožňuje rozvinutie rezidenčnej suburbanizácie (s rekreačným podtónom) v atraktívnom podhorskom prostredí.

3.3.2. Kvantitatívna analýza dát za obce v zázemí B. Bystrice a Č. Budějovíc

V tejto časti štúdie sa budeme venovať porovnaniu rozsahu rezidenčnej suburbanizácie v skúmaných mestách. Výber obcí pre túto kvantitatívnu analýzu bol vykonaný na základe rozboru migračných dát o vysťahovalectve z dotknutých sídel a prisťahovalectve do obcí príslušných okresov v období rokov 1995-2001. Následne sme takto vybratý súbor obcí analyzovali na základe indexov vyjadrujúcich intenzitu procesov súvisiacich s rezidenčnou suburbanizáciou za obdobie rokov 1997-2001 (pozri tabuľky 11, 12 a 13 v tabuľkovej prílohe a textovú prílohu venovanú rezidenčnej suburbanizácii).

Výber obcí pre analýzu zázemia B. Bystrice. Bezprostredné vidiecke zázemie B. Bystrice je tvorené prstencom 14 obcí. Vzhľadom na rozlohu B. Bystrice to nie je veľa. Vysvetlením je, že viacero z týchto obcí má rozľahlé katastre. Obce zo zázemia B. Bystrice môžeme rozdeliť do dvoch základných skupín. 1. Pririečne obce, vybudované na terasách rieky Hron a priľahlých tokov. 2. Podhorské obce rozmiestnené v okolitých dolinách resp. na podhorských stráňach.

Do analýzy prisťahovalectva do zázemia B. Bystrice sme zahrnuli jednak obce bezprostredne obklopujúce mesto,[58] jednak v ôsmich prípadoch (Kordíky, Králiky, Dolný Harmanec, Staré Hory, Selce, Priechod, Dolná Mičiná, Hronsek) obce ležiace za nimi – spolu 22 obcí. Tieto obce vykazujú také väzby na mesto, že v ich prípade môžeme hovoriť o bezprostrednom vzťahu mesto - zázemie z pohľadu rezidenčnej suburbanizácie.[59] Takto vyčlenené územie má plochu 339 km^2 a zjednodušene doň patria obce ležiace v kruhu s priemerom 22 km so stredom v centre mesta (pozri mapku na mapovom liste 6 v prílohe).

Výber obcí pre analýzu zázemia Č. Budějovíc. Bezprostredne s administratívnym územím mesta Č. Budějovice susedí 17 obcí. Do zázemia s výraznými väzbami na mesto však patria aj obce vo viacerých ďalších „sledoch". Záujmové územie štúdie zahŕňa katastrálne územia 54 obcí (viacero obcí má malé katastre) a zaberá plochu 412 km^2. Pre porovnanie so situáciou v B. Bystrici sme na mapovom zobrazení okolia Č. Budějovíc takisto umiestnili kruh s priemerom 22 km reprezentujúci bezprostredné zázemie B. Bystrice.

Podrobné výsledky kvantitatívnych analýz za obidve mestá a tabuľkové podklady k nim sa nachádzajú v tabuľkách 11, 12 a v textoch 3.1 a 3.2. v príslušných prílohách Prehľadné zhrnutie a porovnanie kvantitatívnych údajov sa nachádza v tabuľke 13 v prílohe.

Kvantitatívnemu zhodnoteniu rezidenčnej suburbanizácie v skúmaných mestách sa budeme venovať v kontexte ďalej odvodenej typológie obcí a následne v textovej prílohe 3.3. Na tomto mieste ako východisko k odvodeniu typológie obcí zdôrazníme tri základné body, ktoré vyplynuli z kvantitatívnej analýzy:

1. Všetky kvantitatívne ukazovatele naznačujú, že procesy spojené so sťahovaním sa obyvateľov do zázemia okresného mesta, s dôrazom na sťahovanie sa priamo z okresného mesta, prebiehajú v zázemí Č. Budějovíc intenzívnejšie. Dokonca v prípade B. Bystrice prisťahovanie sa obyvateľov zo zázemia do mesta prevláda nad vysťahovaním sa do jeho zázemia, v prípade Č. Budějovíc prevláda vysťahovanie sa do zázemia nad prisťahovaním sa do mesta.
2. V priebehu analýzy sa medzi sídlami zo zázemí skúmaných miest vykryštalizovali rozdiely vo veľkostných kategóriách a v charaktere obcí vo vzťahu k prisťahovalectvu. Najviac prisťahovaných zaznamenali obce väčších veľkostných kategórii, no týchto je v zázemí B. Bystrice evidentne menej. Zreteľná v tomto smere bola i prevaha obcí v zázemí Č. Budějovíc, ktoré rástli predovšetkým vďaka procesu rezidenčnej suburbanizácie.

[58] 14 obcí: Badín, Malachov, Horné Pršany, Tajov, Riečka, Harmanec, Špania Dolina, Nemce, Kynceľová, Slovenská Ľupča, Môlča, Poniky, Horná Mičiná, Vlkanová.

[59] Vymedzením faktickej aglomerácie B. Bystrice sa posledne zaoberala Križanová (2002). Nami vyčlenené záujmové územie je väčšie o 7 obcí.

Na druhej strane špecifické pre zázemie B. Bystrice sa ukázali byť menšie obce v podhorskom prostredí, do ktorých sa sťahuje relatívne veľa obyvateľov z mesta. V takýchto obciach vo významnej miere pridružuje k rezidenčnej zložke suburbanizácie aj funkcia rekreačná.

3. Významný rozdiel sa prejavil v rozložení prisťahovalectva do obcí v zázemiach skúmaných miest. V prípade regiónu B. Bystrice bola distribúcia prisťahovalcov do obcí v jej zázemí rovnomernejšia, nezaznamenali sme tu tak výrazné extrémy ako v zázemí Č. Budějovíc. Tu na jednej strane nachádzame obce s vysokým počtom priťahovaných, s vysokou intenzitou prisťahovalectva a rozsiahlou výstavbou rodinných domov, na druhej strane množstvo obcí stagnujúcich alebo upadajúcich vo všetkých uvedených ukazovateľoch.

3.3.3. Typológia obcí v zázemí B. Bystrice a Č. Budějovíc podľa ich využitia pre rezidenčnú suburbanizáciu

Na podklade kvantitatívnej analýzy a kvalitatívnych záverov z terénnych výskumov v nasledujúcej časti štúdie identifikujeme typy obcí zo zázemí skúmaných miest a priblížime rozsah a charakter rezidenčnej suburbanizácie v nich. Príslušnosť obcí do jednotlivých skupín sme primárne určovali na základe podobnej úrovne kvantitatívnych parametrov (viď kvantitatívna analýza) a sekundárne podobných morfogenetických charakteristík fyzického prostredia sídla. V ojedinelých prípadoch keď nebolo možné obidve podmienky súčasne dodržať na túto skutočnosť upozorňujeme.

Údaje za jednotlivé skupiny obcí, ako aj za rezidenčnú suburbanizáciu ako celok sa nachádzajú v tabuľke 13 v tabuľkovej prílohe. Mapové zobrazenie predmetnej situácie sa nachádza na mapovom liste 6 v prílohe. Všetky kvantitatívne údaje sa vzťahujú k obdobiu 1997-2001.

3.3.3.1. Obce v zázemí Č. Budějovíc

Z analýzy početnosti a intenzity prisťahovalectva a najmä z analýzy počtu prisťahovaných z Č. Budějovíc vyplynulo, že najvýraznejšie migračné toky do zázemia Č. Budějovíc smerovali z mesta na sever, severovýchod, juhovýchod, juh a juhozápad. Imigračne najslabšou bola oblasť zázemia ležiaca na západ od Č. Budějovíc.

Spomedzi obcí s najvyššou intenzitou prisťahovalectva v zázemí mesta je potrebné spomenúť predovšetkým tie, ktoré sa nachádzajú v juhovýchodnom sektore, pretože dosahovali tak vysokú intenzitu ako aj vyššie počty prisťahovaných. Typické príklady takýchto sídel predstavujú obce Dobrá Voda, Srubec a Staré Hodějovice, ale aj obec Litvínovice na juhozápad od mesta.

Obce v zázemí Č. Budějovíc môžeme z pohľadu imigrácie a špeciálne imigrácie z okresného mesta do nich rozdeliť do troch skupín:

1. Veľké obce, mestečká - Dobrá Voda, Hluboká nad Vltavou, Rudolfov, Borovany, Lišov, Ledenice, Zliv

2. Typické centrá rezidenčnej suburbanizácie - Litvínovice, Srubec, Hrdějovice, Staré Hodějovice, Včelná, Kamenný Újezd, (Hlincova Hora, Borek, Libníč, Homole, Dubné, Roudné, Boršov nad Vltavou, Hosín)[60]

3. Obce s nízkym prírastkom prisťahovaním - Borovnice, Hradce, Branišov, Chotýčany, Dásný, Čejkovice, Habří, Hvozdec, Kvítkovice, Vráto, Zahájí, Doubravice, Dubičné, Doudleby, Hůry, Jivno, Nedabyle Úsilné, Vidov, Libín, Pištín, Heřmaň, Plav, Zvíkov, Římov, Planá, Břehov, Čakov, Komářice, Lipí, Vrábče, Nová Ves, Závraty

[60] V zátvorke uvedené obce sa v niektorých ukazovateľoch líšia od typických predstaviteľov tejto skupiny.

Ad 1) Veľké obce, mestečká – Vo všeobecnosti poskytujú dobré podmienky pre rezidenčnú suburbanizáciu. Zásluhou svojej populačnej veľkosti ponúkajú viac príležitostí získať bývanie i zamestnanie. Z rovnakého dôvodu majú prepracovanú technickú i službovú infraštruktúru. Preto sú tu lepšie možnosti pre rozvinutie rezidenčnej suburbanizácie naviazanej či na už existujúci bytový fond alebo na novú výstavbu (na zelenej lúke).

Z týchto dôvodov uvedené obce lákajú absolútne najvyššie počty prisťahovalcov, ktorí nemusia patriť len k príjmovo silným vrstvám. Obce z tejto skupiny zvyčajne majú väčšie, až veľmi veľké katastrálne územia (napr. Hluboká nad Vltavou, výnimkou je Dobrá Voda), ktoré sa často skladajú z niekoľkých častí. Preto tieto obce ponúkajú širší výber lokalít pre novú výstavbu (resp. kúpu bytu). Pre obce tohto typu je charakteristický vysoký počet prisťahovaných na počet novopostavených rodinných domov - teda výraznejšie je využívaný existujúci bytový fond.

Do obcí prvej skupiny sa v rokoch 1997-2001 prisťahovalo 3262 osôb, čo je 18% z celkového počtu prisťahovaných do okresu Č. Budějovice a 46,4% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí Č. Budějovíc. Z uvedených 3262 prisťahovaných osôb sa 48% (1576) prisťahovalo z Č. Budějovíc, čo predstavovalo 45,5% prisťahovaných z Č. Budějovíc v rámci zázemia mesta.

Z menovaných sídel v rámci každej zo skupín bližšie charakterizujeme ich najtypickejších a najvýznamnejších predstaviteľov.[61]

Ad 2.) Typické centrá rezidenčnej suburbanizácie - jedná sa o vidiecke obce strednej veľkosti (s počtom obyvateľov od 800 do 1460 v roku 2001, výnimku tvoria Hlincova Hora a Libníč - majú do 300 obyvateľov). Väčšinou ide o obce s vybudovanou infraštruktúrou, ktoré rástli už v socialistickom období. Najmä od druhej polovice 90-tych rokov sa na ich okrajoch rozvinula výstavba viac, či menej kompaktných okrskov rodinných domov. Zásluhou vhodných podmienok pre výstavbu, atraktívneho prostredia a väčšinou dobrej dopravnej dostupnosti do okresného mesta prilákali obce z tejto skupiny významné množstvo prisťahovalcov a to predovšetkým z Č. Budějovíc.

Viaceré obce z tejto skupiny vykazovali také počty prisťahovaných na počet novopostavených rodinných domov, že môžeme prisťahovalectvo do nich výrazne spájať s novou výstavbou rodinných domov. Túto skutočnosť považujeme za klasický znak rezidenčnej suburbanizácie a preto väčšinu obcí z tejto skupiny môžeme označiť ako typické centrá rezidenčnej suburbanizácie.

Do druhej skupiny obcí sa v rokoch 1997-2001 spolu prisťahovalo 2682 osôb, čo je 15% z celkového počtu prisťahovaných do okresu Č. Budějovice a 38% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí Č. Budějovíc. Z uvedených 2682 prisťahovaných do obcí tejto skupiny sa 61% (1642) pri-

---

[61] ***Dobrá Voda*** *- (obec napojená na českobudějovickú MHD) je klasické suburbium Č. Budějovíc už od 20-tych rokov 20. storočia, ktoré sa výraznejšie rozvíjalo aj za socializmu (administratívne obec patrila pod mesto).*

Dobrá Voda patrí aj v transformačnom období medzi najvyhľadávanejšie suburbiá Č. Budějovíc (svedčí o tom najvyšší absolútny počet prisťahovaných a najvyšší počet prisťahovaných z Č. Budějovíc, najvyššia hodnota podielu prisťahovaných z Č. Budějovíc spomedzi obcí nad 1508 obyvateľov, najvyššia intenzita prisťahovalectva spomedzi obcí nad 373 obyvateľov).

Tento fakt ešte zvýrazňuje malá rozloha obce, čo znamená, že vysoká úroveň prisťahovalectva (migračný prírastok za roky 1995-2001 bol 726 osôb, čo je priemer 104 osôb ročne) musí byť v obci viditeľná na novej rezidenčnej výstavbe i využívaní existujúceho bytového fondu. Obec Dobrá Voda je atraktívna nielen pre prisťahovanie sa z Č. Budějovíc (na celkovom prisťahovalectve do obce sa podieľa 61%), ale aj z iných lokalít. Súvisí to s tým, že táto obec ponúka možnosť bývať prakticky v sídle okresu, ale zároveň využívať výhody, ktoré život mimo mesta prináša.⇒

Hluboká nad Vltavou *- (resp. rezidenčné lokality tohto mestečka) predstavuje z kvantitatívneho pohľadu druhé najvýznamnejšie suburbium Č. Budějovíc. Lokalít na rozsiahlom katastrálnom území tejto obce vhodných pre rezidenčnú suburbanizáciu je viacero. Jednou z najznámejších je lokalita Zámostí, ktorá pritiahla pozornosť osobností a „celebrít" miestneho i celorepublikového významu. Administratívne pod Hlubokú nad Vltavou (napojenú na okresné mesto prímestskou autobusovou i železničnou dopravou) spadá aj obec Bavorovice, rezidenčná výstavba v ktorej významne prispela k údajom o atraktivite celého sídla pre rezidenčnú suburbanizáciu. Príťažlivé prostredie Hlubokej nad Vltavou pritiahlo záujem o prisťahovanie sa obyvateľov z viacerých obcí a tak podiel prisťahovaných z Č. Budějovíc z celkového počtu prisťahovaných dosahoval nižšiu hodnotu 50%.*

sťahovalo z Č. Budějovíc. To predstavovalo 47% prisťahovaných z Č. Budějovíc v rámci zázemia mesta.[62]

Obce z prvej a druhej skupiny sa výrazne dominantným spôsobom podieľali na rezidenčnej suburbanizácii zázemia Č. Budějovíc. Spolu sa do obcí z prvej a druhej skupiny prisťahovalo 5944 osôb, čo je 33% z celkového počtu prisťahovaných v okrese Č. Budějovice, a 84,5 % z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí Č. Budějovíc. Z uvedeného celkového počtu 5944 prisťahovaných osôb sa 54% (3218) prisťahovalo z Č. Budějovíc, čo predstavuje 93% prisťahovaných z Č. Budějovíc v rámci zázemia mesta.

Ad.3) Obce s nízkym prírastkom prisťahovaním. Do tejto skupiny zaraďujeme obce s nízkym prírastkom prisťahovaných, čo však neznamená, že by sa v niektorých prípadoch nejednalo o obce atraktívne pre prisťahovanie sa z mesta. Ich malá populačná veľkosť a možnosti, ktoré dokázali poskytnúť pre výraznejší stavebný rozvoj však boli v sledovanom období boli tak nízke, že sa nestali výraznejšími strediskami suburbanizácie. Okrem toho sa v tejto skupine obcí nachádzajú také sídla, ktoré populačne, stavebne i rozvojovo stagnujú či dokonca zaznamenávajú regres.

Do obcí z tejto skupiny sa celkovo v rokoch 1997-2001 prisťahovalo 1088 osôb, čo je 6% z celkového počtu prisťahovaných do okresu Č. Budějovice a 15,5% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí Č. Budějovíc. Z uvedených 1088 prisťahovaných osôb sa 23% (249 osôb) prisťahovalo z Č. Budějovíc, čo je 7,2% z celkového počtu prisťahovaných z Č. Budějovíc do obcí v ich zázemí.

---

[62] ***Litvínovice a Srubec*** *- (obidve sú napojené na českobudějovickú MHD) sú obce s veľmi podobnými charakteristikami. Predstavujú typické centrá predovšetkým postsocialistickej rezidenčnej suburbanizácie okolia Č. Budějovíc. Väčšia obec Litvínovice dosahovala o niečo vyšší absolútny počet prisťahovaných (celkovo 8. miesto) ako Srubec, ale v ďalších ukazovateľoch majú obidve obce obdobné údaje (najvyššie intenzity prisťahovalectva a najvyššie podiely prisťahovaných z celkového počtu prisťahovaných do obcí tejto skupiny spomedzi obcí nad 260 obyvateľov, jedny z najvyšších podielov prisťahovaných z Č. Budějovíc z celkového počtu prisťahovaných).Obidve obce vykazujú vysoký podiel počtu novopostavených domov na počet prisťahovaných. ⇒*

Litvínovice predstavujú ďalší klasický príklad suburbia Č. Budějovíc s tradičnou ulicovou zástavbou. Na výrazných kvantitatívnych hodnotách svedčiacich o atraktivite pre rezidenčnú suburbanizáciu sa významne podieľala výstavba v obci Mokré, ktorá administratívne patrí pod Litvínovice.

Obec Srubec plnila úlohu suburbia Č. Budějovíc už v socialistickom období s významnou výstavbou rodinných domov v 70 a 80-tych rokoch. V transformačnom období na ňu nadviazali dve hlavné lokality na sever a na juh od obce. Obec Srubec bola už v socialistickom období známa vyšším podielom luxusných stavieb.

Podobné charakteristiky ako Srubec a Litvínovice ale v menej okázalom prevedení vykazuje obec ***Hrdějovice****, s rozsiahlou výstavbou rodinných domov už v 80-tych rokoch, významne doplňovanou v 90-tych rokoch 20. storočia. Táto obec zaznamenala najvýraznejší relatívny nárast počtu obyvateľov za obdobie 1991-2001 (1,6x) spomedzi obcí zázemia Č. Budějovíc nad 300 obyvateľov.*

V prípade obce ***Staré Hodějovice*** *sa jedná o tradičné vidiecke sídlo. Na jeho okraji vyrástol pás rodinných domov, z ktorého jedna zóna je zastavaná „lacnými" radovými rodinnými domami. Obec* ***Včelná*** *je jedno z tradičných suburbií Č. Budějovíc bez vidieckeho jadra. Výstavbu zo 60, 70 a 80 -tych rokov v transformačnom období doplnila výstavba v hornej časti obce, ktorú si ako lokalitu pre bývanie vybralo viacero zástupcov miestnej smotánky. Obidve obce sú napojené na českobudějovickú MHD, Včelná navyše má i železničné spojenie s mestom.*

Ako zástupcu bývania v atraktívnom prírodnom prostredí uvedieme ***Hlincovu Horu*** *(lokalita Kodetka vo vrcholovej polohe nad lesom). Typickú výstavbu na zelenej lúke nachádzame napr. v obciach obce Roudné a Plav. V obci* ***Roudné*** *prebiehala výstavba predovšetkým v 80-tych rokoch v smere na Staré Roudné (dnes súčasť Č. Budějovíc), na ktorú v 90-tych rokoch nadviazala výstavba na zelenej lúke (poliach). Podobne ako v obci* ***Plav*** *aj tu bola realizovaná výstavba aj vo väzbe na areály chatových osád.*

3.3.3.2. Obce v zázemí B. Bystrice

Situácia v zázemí B. Bystrice je z pohľadu jeho využívania pre rezidenčnú suburbanizáciu špecifická. Je to zásluhou diferencovaného prírodného prostredia, z ktorého len malá časť vytvára morfologicky vhodné podmienky pre intenzívnejší rozvoj sídelnej funkcie. Väčšina zázemia B. Bystrice však leží v podhorskom prírodnom prostredí, ktoré poskytuje len obmedzené možnosti pre rozvoj rezidenčnej suburbanizácie vo väčšom rozsahu. Kvantitatívne obmedzenia sú však vyvážené atraktivitou existujúcich sídelných lokalít, ktoré sa stali vyhľadávaným cieľom prímestského bývania.

Celkovo je možné kvantitatívne a priestorovo situáciu v migrácii do zázemia B. Bystrice charakterizovať takto: Najväčšie absolútne počty prisťahovalcov ako aj prisťahovaných z B. Bystrice v sledovanom období smerovali do najväčších obcí, medzi ktorými dominujú pririečne obce - teda južným a východným smerom. Pomerne silný bol aj severný, severozápadný i severovýchodný smer, takže najslabším sa ukazuje byť juhovýchodný smer od centra mesta.

Údaje o intenzite prisťahovalectva, o podieloch i počtoch prisťahovaných banskobystričanov spresnia uvedené konštatovania do nasledovnej podoby: V intenzite prisťahovalectva dominujú podhorské obce na sever a severozápad od mesta, výraznejšie hodnoty dosahujú aj obce na juhozápad a juhovýchod od mesta. V počte prisťahovaných banskobystričanov opätovne dominujú veľké pririečne obce na východ a juhozápad od mesta, v podiele prisťahovaných banskobystričanov na počet obyvateľov obce znovu dominujú podhorské obce na západ a na sever od mesta.

Obce v zázemí B. Bystrice môžeme z pohľadu imigrácie a špeciálne imigrácie z okresného mesta do nich rozdeliť do štyroch skupín (v tabuľkových údajoch uvádzame dáta za tretiu a štvrtú skupiny spoločne):

1. Pririečne obce a veľké obce - Slovenská Ľupča, Badín, Selce, Nemce, Poniky, Priechod, Vlkanová, Hronsek

2. Podhorské obce - Tajov, Riečka, Horná a Dolná Mičiná, Horné Pršany, Malachov

3. Obce s významným rekreačným potenciálom ležiace v horskom prostredí - Králiky, Kordíky, Staré Hory, Špania Dolina

4. Pre suburbanizáciu málo zaujímavé obce - Harmanec, Dolný Harmanec, Môlča

Ad 1.) Pririečne obce a veľké obce - priťahovali záujem o prisťahovanie najväčšieho počtu migrantov Zásluhu na tom malo kvalitné životné prostredie, vhodná poloha pre rozvoj osídlenia, širšie možnosti získať bývanie v novej výstavbe alebo v existujúcich nehnuteľnostiach a dobrá dopravná dostupnosť do mesta

Do tejto skupiny obcí sa celkovo v rokoch 1997-2001 prisťahovalo 1318 osôb[63], čo je 33% z celkového počtu prisťahovaných do okresu B. Bystrica a 59,5% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí B. Bystrice. Z uvedených 1318 prisťahovaných osôb sa 55,6% (734 osôb) prisťahovalo z B. Bystrice, čo je 53% z celkového počtu prisťahovaných z B. Bystrice do obcí v jej zázemí.[64]

---

[63] Vrátane malej obce Kynceľová, ktorú sme do tejto skupiny priradili - viď ďalej.

[64] *Obec **Badín** (je napojená na banskobystrickú MHD) bola v socialistickom období jednou z najväčších lokalít mimomestskej výstavby rodinných domov v regióne B. Bystrice. Postsocialistická výstavba, aj keď pomerne intenzívna, sa zásadnejším spôsobom nepodpísala na zmene charakteru obce resp. jej častí. Obec **Slovenská Ľupča** (má prímestské autobusové i železničné spojenie s B. Bystricou), bývalé mestečko s tomu zodpovedajúcou priestorovou štruktúrou, bola postsocialistickou výstavbou rodinných domov zasiahnutá vo viacerých lokalitách. Nová výstavba prebiehala v náväznosti na existujúcu zástavbu bez výraznejších náznakov priestorovej separácie či vplyvov na zmenu výzoru sídla.*

Obidve spomínané obce zdieľajú spoločné kvantitatívne charakteristiky: najvyšší absolútny počet prisťahovaných i prisťahovaných z B. Bystrice, nízky podiel prisťahovaných na počet obyvateľov obce, nízku intenzitu prisťahovalectva, nižší podiel prisťahovaných bystričanov na počte prisťahovaných a na počte obyvateľov obce

Ad 2.) Podhorské obce - vytvárajú medzistupeň medzi veľkými (resp. pririečnymi obcami) a horskými obcami s rekreačným potenciálom. Miestne prírodné podmienky tu už výraznejšie obmedzujú rozrastanie sídiel, na druhej strane atraktívne prostredie týchto obcí, dobrá dopravná dostupnosť a neveľká vzdialenosť od mesta robia z viacerých z nich príťažlivé miesto pre prímestské bývanie. Pribúdajúca nová zástavba existujúce fyzické prostredie obcí nepretvára, len ho dopĺňa a revitalizuje. Obce tejto skupiny budeme charakterizovať po dvojiciach, čo súvisí s ich priestorovým susedstvom a obdobnou morfológiou terénu, v ktorom sa nachádzajú. Vzájomne však obce v rámci týchto dvojíc vykazujú špecifiká.

Do obcí z tejto skupiny sa v rokoch 1997-2001 prisťahovalo 459 osôb, čo je 14% z celkového počtu prisťahovaných do okresu B. Bystrica a 21% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí B. Bystrice. Z uvedených 459 prisťahovaných osôb sa 73% (336 osôb) prisťahovalo z B. Bystrice, čo je 24% z celkového počtu prisťahovaných z B. Bystrice do obcí v jej zázemí.

*Obce **Horné Pršany** a **Malachov** ležia na juhozápad od centra mesta. Prvá obec je situovaná na svahu spadajúceho bočného hrebeňa Kremnických hôr, druhá leží neďaleko v priľahlom údolí. Je zaujímavé, že čo sa týka absolútnych i relatívnych kvantitatívnych ukazovateľov Horné Pršany boli najmenej a Malachov najviac suburbanizačne atraktívne obce tejto skupiny. Len čo sa týka intenzity prisťahovalectva je tento údaj vyšší v menších Horných Pršanoch. Táto obec však nie je typická pre tretiu skupinu. Charakterom sa takmer blíži k horským obciam, navyše má nízke hodnoty prisťahovalectva do nej. Na druhej strane v Malachove sme zaznamenali najvyšší počet prisťahovaných a prisťahovaných z B. Bystrice, ako aj najvyšší podiel prisťahovaných z tohto mesta. Svoju úlohu zohralo aj to, že Malachov do roku 1993 patril administratívne pod mesto*

*Obce **Tajov a Riečka** tvoria prechod medzi prímestským prostredím a horskými obcami s výraznou rekreačnou funkciou (Králiky a Kordíky) v predhorí Kremnických vrchov. Obce **Horná a Dolná Mičiná** sa nachádzajú v romanticky zvlnenej krajine, ktorá je od mesta oddelená hrebeňom Bystrickej vrchoviny. Sú prvými obcami v juhovýchodnom smere od mesta, ktorý je z kvantitatívneho pohľadu pre rezidenčnú suburbanizáciu menej využívaný. Príčinu tejto skutočnosti vidíme v tom, že proces rezidenčnej suburbanizácie tu mal výrazne individuálny, neorganizovaný charakter a preto sa tu vo väčšom rozsahu nerozvinul.*

Celkovo sa do obcí z prvej a druhej skupiny prisťahovalo 1777 osôb, čo je 54,2% z celkového počtu prisťahovaných v okrese B. Bystrica, a 80,3% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí B. Bystrice. Z uvedeného celkového počtu 1777 prisťahovaných osôb sa 60,2% (1070) prisťahovalo z B. Bystrice, čo predstavuje 78% prisťahovaných z B. Bystrice v rámci zázemia mesta.

---

*Klasickú polohu na nive rieky Hron majú obce **Vlkanová a Hronsek**, ktorých konfigurácia terénu v zastavateľných častiach obce poskytuje jednu z mála možností stavať na rozsiahlejších rovných plochách.⇒ V týchto obciach už v socialistickom období prebiehala pomerne rozsiahla výstavba rodinných domov, čím bol pôvodný charakter týchto obcí zatlačený do úzadia. Obidve obce v socialistickom období administratívne patrili pod mesto, získali tak spojenie s mestom hromadnou dopravou, ktorú si podržali i po odčlenení. Postsocialistická výstavba v nich len nadviazala na procesy zmien pôvodných vidieckych sídel na predmestské rezidenčné lokality rodinných domov. Ako jedny z nemnohých (piatich) obcí v zázemí mesta majú s ním aj železničné spojenie.*

*Obce **Selce, Nemce** (k týmto dvom obciam priraďujeme aj malú obec **Kynceľová**, ktorá leží medzi nimi), **Poniky a Priechod** priraďujeme k väčším vidieckym sídlam. Obce Nemce, Kynceľová, Selce a Priechod ležia v jednej podhorskej oblasti (časť mikroregiónu obcí pod Pánskym dielom) a to na severovýchod od mesta. S výnimkou Priechodu ostatné obce priamo susedia s katastrálnym územím B. Bystrice a ponúkajú dobrú dopravnú dostupnosť do centra mesta. Obec Poniky je od B. Bystrice oddelená výrazným terénnym zlomom, ktorý komplikuje cestné spojenie, ktoré existuje z dvoch smerov. Všetky tu spomínané obce zásluhou svojej veľkosti dosahujú výraznejšie počty prisťahovaných. Nemce, Selce, Kynceľová, ťažia z bezprostrednej blízkosti mesta. Koncentrácia novej, postsocialistickej, výstavby rodinných domov v nich však bola obmedzená na jednu, dve nové ulice, ináč sa vyskytovala individuálne v prielukách a menších skupinkách na okrajoch obce.*

Ad 3.) Obce s rekreačným potenciálom ležiace v horskom prostredí. Atraktívne horské prostredie, ktoré ich obklopuje je faktorom určujúcim ich príťažlivosť, ale zároveň aj limitujúcim možnosti ich rozvoja. V prípade týchto obcí môžeme skôr hovoriť o type prímestského rekreačného bývania, ako o klasickej rezidenčnej suburbanizácii. Respektíve, prímestské rekreačné bývanie a klasická rezidenčná suburbanizácie sa tu prelínajú. Zásluhou relatívne menšej populačnej veľkosti týchto obcí a výrazného prisťahovalectva sme v nich zaznamenali najvyššie hodnoty intenzity prisťahovalectva v rámci zázemia B. Bystrice.[65]

Do obcí z tejto skupiny sa v rokoch 1997-2001 prisťahovalo 310 osôb, čo je 9,5% z celkového počtu prisťahovaných do okresu B. Bystrica a 14% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí B. Bystrice. Z uvedených 310 prisťahovaných osôb sa 80,6% (250 osôb) prisťahovalo z B. Bystrice, čo je 18% z celkového počtu prisťahovaných z B. Bystrice do obcí v jej zázemí.

Ad 4.) Pre rezidenčnú suburbanizáciu málo zaujímavé obce Najväčšou nevýhodou týchto obcí je ich poloha v úzkych dolinách bez výraznejších možností ďalšieho stavebného rozvoja. To je faktor, ktorý limituje možnosti pre rozvinutie procesu rezidenčnej suburbanizácie v nich. Zároveň prírodné prostredie ktoré tieto obce obklopuje je natoľko špecifické, že obmedzilo ich využitie pre účely prímestského rekreačného bývania na minimum.

Do obcí z tejto skupiny sa v rokoch 1997-2001 prisťahovalo 126 osôb, čo je 3,8% z celkového počtu prisťahovaných do okresu B. Bystrica a 5,7% z počtu prisťahovaných do obcí v zázemí B. Bystrice. Z uvedených 126 prisťahovaných osôb sa 48% (61 osôb) prisťahovalo z B. Bystrice, čo je 4,4 % z celkového počtu prisťahovaných z B. Bystrice do obcí v jej zázemí.[66]

---

[65] *V prípade obce **Kordíky** sa jedná o sídlo položené v značnej nadmorskej výške (okolo 800 m.n.m) v svahovitom teréne. Členitosť obce, jej zakomponovanie do horského terénu spolu so širokým výhľadom na okolité pohoria⇒ vytvárajú jedinečnú panorámu, ktorá očarila mnohých, najmä banskobystričanov. Ich podiel na počte prisťahovaných presahoval 90%. Preto sa sem v rokoch 1997-2001 oficiálne prisťahovalo pomerne veľa osôb (22% z počtu obyvateľov obce v roku 2001) a bolo postavených viacero nových objektov deklarovaných ako rodinné domy. Účelom viacerých stavieb je však rekreácia, ale z dôvodu daní a poplatkov je výhodnejšie registrovať stavbu ako rodinný dom a previesť si sem trvalý pobyt.*

*Ešte extrémnejšia situácia v tomto smere bola v obci **Špania Dolina**. Do najmenšej obce v zázemí mesta sa oficiálne v rokoch 1997-2001 prisťahovalo 41% z celkového obyvateľov obce v roku 2001 čo znamená výrazne najvyššiu intenzitu prisťahovalectva v súbore. O špecifickom charaktere rezidenčnej suburbanizácie v tejto obci svedčí to, že za celé 90-te roky 20. storočia tu nebol postavený žiaden nový rodinný dom. Nápor „prisťahovaných" pokryli rekreačné objekty a rekonštruované rázovité banícke domce.*

*Podobná situácia ako v obci Kordíky bola v **Králikoch**. Zásluhou toho, že ide o populačne raz tak veľkú obec ako Kordíky sú hodnoty predovšetkým intenzity prisťahovalectva ako aj zastúpenie banskobystričanov medzi prisťahovanými nižšie. Obdobnú populačnú veľkosť ako Králiky ale výraznejšiu intenzitu prisťahovalectva mala obec **Staré Hory**. Príťažlivosť tejto obce zvyšuje fakt, že je východiskom do dvoch stredísk predovšetkým zimných športov - do obcí Donovaly a Turecká. Svoju úlohu pri atraktivite obce zohráva aj skutočnosť, že je významným strediskom mariánskeho kultu.*

[66] Podrobné závery o charaktere rezidenčnej suburbanizácie v zázemí skúmaných miest na základe dát o migrácii je možné nájsť v textovej prílohe 3.3.

3.3.4. Porovnanie rezidenčnej suburbanizácie v zázemí B. Bystrice a Č. Budějovíc

Podmienky pre vznik a rozvoj rezidenčnej suburbanizácie v zázemí skúmaných miest sa vyznačovali niekoľkými spoločnými črtami a viacerými špecifikami.

K spoločným črtám, ktoré ovplyvňovali rozvoj procesu rezidenčnej suburbanizácie v skúmaných mestách v transformačnom období priraďujeme:

1. Dedičstvo socialistického spoločensko-ekonomického systému. Tento nevytváral vhodné podmienky pre rozvoj procesu rezidenčnej suburbanizácie, reakcia – zvýšený záujem o výstavbu rodinných domov (v zázemí mesta)
2. Úlohy, ktoré bolo potrebné v transformačnom období riešiť. Išlo najmä o nápravu vlastníckych vzťahov (reštitúcie) a o vykonanie spoločensko - ekonomických zmien vedúcich k zavedeniu trhu s pôdou a nehnuteľnosťami
3. Spontánne reakcie na transformačné zmeny: - príjmová diferenciácia, - vytvorenie vrstvy ľudí schopných a ochotných financovať rezidenčnú výstavbu,

Na druhej strane existovali dva okruhy špecifík diferencujúcich situáciu v oblasti rezidenčnej suburbanizácie v zázemí skúmaných miest:

1. Špecifiká vyplývajúce z rozdielnych prírodných podmienok, charakteru zázemí a sídelných pomerov v nich
2. Špecifiká vyplývajúce z rozdielnych spoločensko-ekonomických podmienok resp. z rozdielnej ekonomickej sily obyvateľstva regiónu

Špecifiká vyplývajúce z rozdielnych prírodných podmienok a charakteru zázemí - sú dominantným zdrojom formálnych rozdielov. Zázemie B. Bystrice je uzavreté, fyzicky ostro ohraničené hradbou hôr. Je tvorené menším počtom obcí s prevažne veľkými, pre rezidenčné účely len vo veľmi malom rozsahu využiteľnými katastrami.

Zázemie Č. Budějovíc je otvorené, bez výrazného ohraničenia prírodného charakteru pozvoľne prechádza do okolitej krajiny. Zahŕňa väčší počet sídel od malých, cez stredne veľké až po veľké vidiecke obce, či mestečká. Zázemie Č. Budějovíc takto ponúka príhodnejšie podmienky pre rozvoj rezidenčnej suburbanizácie predovšetkým z kvantitatívneho pohľadu.

Rozdiely v charaktere prírodného prostredia a vo vyvinutosti sídelnej siete sa odrazili na odlišných údajoch o rozlohe a počtoch obyvateľov zázemí skúmaných miest resp. príslušných okresov. Z toho vyplývajú aj rozdiely v počte obcí i počte osôb, ktoré sa do procesu rezidenčnej suburbanizácie môžu zapojiť.

Porovnanie podmienok pre rezidenčnú suburbanizáciu súvisiacich s charakterom prírodného prostredia a sídelných pomerov:

Č. Budějovice - príhodnejšie podmienky pre celkový, kvantitatívny rozvoj rezidenčnej suburbanizácie, ktorá sa môže rozvíjať na väčšej ploche, je tu menej prírodných bariér, viac vidieckych sídel i obyvateľov

B. Bystrica - podmienky pre rozvoj rezidenčnej suburbanizácie sú výrazne obmedzené prírodnými pomermi, je tu redšia sídelná sieť i menej obyvateľov. Na druhej strane atraktívne prírodné prostredie väčšiny obcí zo zázemia mesta spôsobuje, že z tohto titulu je minimum obcí na okraji záujmu o prisťahovanie

Špecifiká vyplývajúce z rozdielnych spoločensko-ekonomických podmienok resp. z rozdielnej ekonomickej sily obyvateľstva regiónu. Podľa obdobia vzniku ich môžeme rozdeliť na: historické (resp. predsocialistické), socialistické a transformačné.

Príhodné sídelné podmienky v zázemí Č. Budějovíc a intenzívny rozvoj mesta v kapitalistickom období spôsobili, že už na začiatku 20 storočia vybrané lokality v ich zázemí nadobudli charakter suburbií. V plnej miere to platí najmä o obci Dobrá Voda, ktorá sa stala v socialistickom období i súčasťou mesta.

Ani v pre rozvoj suburbanizácie nie veľmi priaznivom socialistickom období nezostali nepovšimnuté možnosti, ktoré ponúkalo využitie zázemia Č. Budějovíc pre rezidenčné účely. Vo viacerých obciach v blízkosti mesta (ako napr. Srubec, Hrdějovice, Včelná) prebiehala pomerne rozsiahla výstavba rodinných domov. Takáto výstavba predstavovala formu predmestského individuálneho bývania a preto ju môžeme spojiť s procesom rezidenčnej suburbanizácie. Plnila rezidenčnú funkciu pre obyvateľov mesta resp. pre obyvateľov jeho zázemia, ktorý väčšinu potrieb (ako zamestnanie, vyššie vzdelávanie, služby, kultúra) uspokojovali v meste.

Na druhej strane tým, že B. Bystrica významnejšie populačne i rozlohou rástla až od 60-tych rokov 20. storočia, prvorepublikovú ani výraznejšiu socialistickú tradíciu v oblasti rezidenčnej suburbanizácie zázemia nemá. Mesto sa rozvíjalo v rámci administratívnych hraníc, ktoré boli v socialistickom období direktívne posunuté pomerne hlboko do jeho zázemia. V tomto priestore sa nachádzalo viacero menších lokalít pre individuálnu výstavbu rodinných domov aj s charakterom suburbánneho bývania.

Okolité sídla za administratívnymi hranicami mesta sa až na pár výnimiek (napr. obec Badín) po dlhú dobu rozvíjali ako kooperujúce, ale samostatné, často prírodnými bariérami priestorovo oddelené celky. Slúžili ako externý zdroj pracovných síl pre mesto, ale mesto svoju rezidenčnú funkciu exportovalo do nich len minimálne. Bránili tomu aj sťažené prírodné podmienky, ktoré zvyšovali náklady na výstavbu.

Transformačné obdobie prinieslo v obidvoch mestách novú situáciu aj do oblasti rezidenčnej výstavby. Približne do polovice 90-tych rokov došlo v súvislosti so spoločensko-ekonomickými reformami k otraseniu sociálnej situácie väčšiny obyvateľstva. To sa odrazilo (v B. Bystrici výraznejšie) aj na poklese výstavby rodinných domov.

Na druhej strane došlo v rámci reštitúcii k prinavráteniu majetku a pozemkov. V súvislosti s rozvojom súkromného podnikania vznikla a postupne sa rozširovala vrstva ľudí, ktorí vytvorili tlak na výstavbu rodinných domov. Takto sa otvorili nové možnosti pre rozvoj rezidenčnej výstavby.

V regióne B. Bystrice trval pokles výstavby rodinných domov dlhšie, pretože ekonomická dopady transformácie na obyvateľstvo tu boli výraznejšie. Napriek tomu sa postupne sformovala vrstva ekonomicky dobre situovaných obyvateľov, ktorá naštartovala výstavbu rodinných domov. Preto v závere 90-tych rokov počty novostavieb rodinných domov tak na území mesta, ako aj v jeho zázemí výrazne narástli.

V regióne Č. Budějovíc sa výstavba rodinných domov v meste ako aj v ich zázemí zdynamizovala síce tiež až v závere 90-tych rokov, no východisková pozícia, šírka a rozsah ktorú takáto výstavba nadobudla boli na vyššej úrovni. Zásluhu na tom mali najmä priaznivejšie spoločensko – ekonomické pomery v Českej republike v transformačnom období. Lepšie prírodné a sídelné podmienky, ako aj tradícia v osídľovaní zázemia mesta boli len činiteľmi, ktoré umocnili možnosti rozvoja v tomto smere.

Porovnanie východísk procesu rezidenčnej suburbanizácie v súvislosti so spoločensko-ekonomickými situáciou:

Č. Budějovice • významnejší ekonomický i populačný rozvoj za 1. ČSR priniesol prvé suburbiá • socialistické obdobie - vo viacerých prímestských sídlach sa pomerne intenzívne rozvinula individuálna výstavba rodinných domov - lepšie prírodne a sídelné podmienky znamenali nižšie náklady na výstavbu, predpokladáme aj lepšie ekonomické postavenie širších vrstiev obyvateľstva ako v B.. Bystrici • transformačné obdobie – lepšia spoločensko - ekonomická situácia a nadviazanie na tradície z minulosti umožnili výrazný rozvoj výstavby rodinných domov

B. Bystrica • historicky i v socialistickom období - slabší rozvoj osídlenia za hranicami mesta spôsobený okrem prírodných podmienok nižšou ekonomickou silou regiónu • transformačné obdobie - prinieslo výraznejšie sociálno - ekonomické problémy, čo znamenalo pomalší nábeh i menší rozsah rezidenčnej výstavby (suburbanizácie), zaobstaranie si nového bývania v rodinnom dome bolo prakticky obmedzené na málo početnú skupinu obyvateľov s vysokými príjmami.

Konkrétne vyjadrenie rozdielov v ekonomickej sile obyvateľstva regiónu môžeme ilustrovať na príklade rozdielov vo výške priemernej mesačnej hrubej mzdy obyvateľstva okresu. Úroveň tohto ukazovateľa hovorí jednoznačne v prospech väčšej ekonomickej sily obyvateľstva okresu Č. Budějovice.[67] Práve aj na rozdieloch v intenzite suburbanizácie zázemí skúmaných miest (resp. v intenzite rezidenčnej výstavby všeobecne) môžeme ilustrovať odlišnú ekonomickú silu obyvateľstva regiónov a naopak.

Uvedené špecifiká sa odrazili aj na charaktere zástavby rodinných domov v skúmaných mestách. Prvotným faktorom ovplyvňujúcim podmienky výstavby a odvodene aj jej charakter predstavujú morfologické pomery, keďže s tvarom reliéfu a priestorovými možnosťami súvisí aj charakter zástavby. Najvýraznejšie sa táto súvislosť prejavila v zastúpení prízemných či átriových domov.

V B. Bystrici a jej okolí je minimum obcí (môžeme to zúžiť na 3 obce), ktoré ponúkajú väčší počet rovinatých pozemkov. Preto sa kvôli potrebe minimalizovať zastavanú plochu sa v zázemí B. Bystrice stavajú najmä poschodové rodinné domy, tvarom a usporiadaním prispôsobujúce sa členitému terénu.

V regióne Č. Budějoviciach väčšinou nebolo potrebné z dôvodu konfigurácie terénu obmedzovať charakter výstavby. Preto sa tu prízemné, átriové rodinné domy alebo rozsiahlejšie lokality radových rodinných domov vyskytujú vo väčšom rozsahu.

Takisto môžeme nájsť špecifiká medzi skúmanými mestami v zastúpení vybraných typov výstavby rodinných domov. Tieto špecifiká môžeme demonštrovať na skutočnosti, že v zázemí B. Bystrici sa len v minimálnej miere vyskytovali rozsahom a nákladmi krajné príklady výstavby, ktoré rezidenčná suburbanizácia v transformačnom období priniesla. Na jednej strane sú to typizované, často radové rodinné domy na malých parcelách a betónových platformách, na druhej strane sú to rozľahlé, individualistické sídla. Obidva príklady sa vo viacerých formách v okolí Č. Budějovíc nachádzali.

Lacné typizované domy, navyše v radovom usporiadaní nenašli v B. Bystrici a okolí výraznejšie uplatnenie. Do podhorského prostredia sa minimálne esteticky nehodia a konfigurácia terénu ani neumožňuje vytvárať súvislejšiu zástavbu radového typu. Okrem toho, dopyt po takýchto domoch bol pomerne malý, pretože vzhľadom na spoločensko-ekonomické postavenie stavebníkov väčšinou dostatočne nespĺňali predstavu o „poriadnom" rodinnom dome. Ak sa takáto výstavba vyskytuje, tak najmä v pririečnych obciach, kde sa uplatnili aj iné, náročnejšie katalógové projekty rodinných domov.

Rozsiahle individualistické sídla prakticky nemajú v B. Bystrici a okolí zastúpenie. Na jednej strane je to spôsobené faktom, že typ poľnohospodárskeho statku, na ktorý by mohla nová výstavba nadviazať (resp.

[67] Priemerná hrubá mesačná mzda za obdobie 1997-2001 bola v okrese Č. Budějovice 13 465 Kč, v okrese B. Bystrica 10 216 Sk. V uvedenom období bol priemerný výmenný kurz 1 CZK = 1,2 SKK s tým, že kúpna sila mien zodpovedala tomuto kurzu. Zdroj: Štatistické úrady v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach, Národná banka Slovenska.

uskutočniť sa jeho rekonštrukcia) nemá v hornatom kraji tradíciu. Na strane druhej aj v prípade vlastníctva väčšieho pozemku bývala oplotená len jeho časť prislúchajúca k domu. Preto o rozsiahlych sídlach na skutočne veľkých pozemkoch v zázemí B. Bystrice prakticky nemôžeme hovoriť. To však neznamená, že sa tu nestavajú aj nákladné a úžitkovou plochou rozsiahle vily.

Porovnanie charakteru výstavby a zástavby

Č. Budějovice • rozvoj výstavby rodinných domov v transformačnom prebiehal aj vo viacerých úplne nových lokalitách, • rezidenčné projekty tu boli vo väčšom rozsahu developersky zaistené • existuje tu širšia paleta stavaných rodinných domov - od lacnejších, radových, typizovaných až po rozsiahle individualistické sídla

B. Bystrica • nová rezidenčná výstavba tu väčšinou prebiehala v nadväznosti na existujúcu zástavbu, preto sa tu vyskytuje menej úplne nových lokalít výstavby • málo prípadov organizovanej výstavby • slabšie developerské zabezpečenie rezidenčných projektov • krajné prejavy výstavby ako lacné typizované domy a rozsiahle sídla sú tu zastúpené veľmi málo

Celková charakteristika rezidenčnej suburbanizácie

Č. Budějovice • zázemie mesta ponúka širokú paletu lokalít • prevláda tu klasická podoba rezidenčnej suburbanizácie (sťahovanie sa strednej a vyššej vrstvy obyvateľstva do vybraných lokalít zázemia miest, ktoré ponúka atraktívne prostredie, cenou a rozlohou zaujímavé stavebné pozemky s dobrým dopravným napojením na mesto) • do procesu rezidenčnej suburbanizácie sa môže zapojiť širší okruh ľudí, je dostupnejšia

B. Bystrica • zázemie mesta ponúka užšiu paletu lokalít pre rezidenčnú suburbanizáciu ale širšiu paletu lokalít pre rekreačné bývanie v atraktívnom prostredí • klasická podoba rezidenčnej suburbanizácie ako je popísaná vyššie tvorí len časť sťahovania sa do zázemia, nezanedbateľnú časť tvorí prisťahovanie sa do zázemia mesta s výraznou rekreačnou motiváciou • rezidenčná suburbanizácia je dostupná pre užší okruh ľudí, typicky pre príjmovo najsilnejšie skupiny[68]

[68] V obidvoch mestách sú účastníkmi rezidenčnej suburbanizácie aj tí obyvatelia, pre ktorých je ekonomicky výhodnejšie opraviť staršiu nehnuteľnosť, ako získať bývanie v meste, resp. bývať v paneláku a pritom nemusia patriť k príjmovo nadpriemerným skupinám obyvateľstva. To je zložka rezidenčnej výstavby o ktorej vieme, ale nemôžeme ju kvantifikovať.

3.3.5. Postsocialistická rezidenčná suburbanizácia a jej vplyv na zmeny vo vnútorných priestorových štruktúrach skúmaných miest a sídiel v ich zázemí

V predchádzajúcich častiach štúdie sme sa venovali rozsahu a charakteru rezidenčnej suburbanizácie v zázemiach skúmaných miest. V poslednej časti štúdie sa zameriame na zmapovanie toho ako sa tento proces odrazil na zmenách vo vnútorných priestorových štruktúrach skúmaných miest a dotknutých sídiel v ich zázemí.

Najskôr je potrebné zdôrazniť, že odraz rezidenčnej suburbanizácie na zmenách vnútorných priestorových štruktúr miest môžeme posudzovať a ilustrovať len nepriamo. Bráni nám v tom nedostatok informácii a obmedzená vypovedacia hodnota existujúcich podkladových materiálov.

Čo sa týka vplyvu rezidenčnej suburbanizácie na zmeny vo fyzickej priestorovej štruktúre miest, tak tie mali len „kozmetický" charakter. Môžeme predpokladať, že k zmene fyzického stavu niektorých budov mohlo dopomôcť odsťahovanie sa pôvodných obyvateľov do zázemia mesta. Keďže ale rozsah takýchto zmien bol veľmi malý, proces rezidenčnej suburbanizácie mal na situáciu vo fyzickej priestorovej štruktúre kompaktných miest len minimálny vplyv.

Podobne funkčná priestorová štruktúra v priamej nadväznosti na proces rezidenčnej suburbanizácie prakticky nezaznamenala žiadne zmeny. K zmenám došlo len veľmi nepriamo a to napríklad v súvislosti so zmenou nákupného správania sa obyvateľstva a výstavbou veľkoplošných predajní. Práve so skupinou obyvateľov – suburbanizátorov je štýl jazdenia za veľkými nákupmi do veľkoplošných predajní spojený najužšie, aj keď predstavujú len časť ich zákazníkov.[69] Takto výstavbou nákupných centier došlo k zmenám vo funkčnej a fyzickej štruktúre miest no proces rezidenčnej suburbanizácie sa na tom podieľal len nepriamo.

V oblasti vzdelanostnej a socio-ekonomickej štruktúry obyvateľstva miest došlo k istému pohybu, ale tieto zmeny sa v mestách v súvislosti so skúmaným procesom zle dokumentujú. V rámci počtu obyvateľov mesta a počtu obyvateľov zúčastnených na rezidenčnej suburbanizácii sú totiž tieto zmeny veľmi malé a rozptýlia sa v priestore. Rovnako je ťažké rozlíšiť, ktoré zmeny môžeme pripísať priamo na vrub rezidenčnej suburbanizácie a ktoré na vrub iných procesov.

Napriek tomu predpokladáme, že relatívne najvýraznejšie zmeny v oblasti sociálnej priestorovej štruktúry na strane miest nastali na panelových sídliskách. Panelové sídliska totiž predstavovali oblasti, ktoré boli ako prvé opúšťané ľuďmi, ktorí si ekonomicky polepšili. Keďže panelové sídliská v B. Bystrici si lepšie podržali svoj status i pôvodné obyvateľstvo ako tomu bolo v Č. Budějoviciach, výraznejšie (ale prakticky nemerateľné) zmeny podľa tohto predpokladu nastali v sociálno-priestorovej štruktúre v juhočeskej metropole.

Celkovo sa dá povedať, že rezidenčná suburbanizácia v sledovanom období mala pomerne malý vplyv na zmeny vo vnútorných priestorových štruktúrach skúmaných miest samotných, ale výrazný vplyv na dotknuté obce ich zázemia. Týka sa to všetkých oblastí ich vnútornej priestorovej štruktúry.

Obce (resp. lokality) zasiahnuté rezidenčnou suburbanizáciou zaznamenali významné doplnenie, rozšírenie a revitalizáciu fyzickej priestorovej štruktúry predovšetkým zásluhou výstavby rodinných domov. Z pohľadu dopravnej infraštruktúry došlo k jej lokálnej sanácii a doplneniu o miestne a prístupové komunikácie.

Rovnako v dotknutých obciach došlo k zvýšeniu zastúpenia rezidenčnej funkcie na úkor funkcií ostatných, ako aj k zmene vo vzdelanostnej a socioekonomickej štruktúre obyvateľstva. Zmeny v tejto oblasti všeobecne smerujú k postupnému znižovaniu priemerného veku obyvateľov, k zvyšovaniu podielu vysokoškolsky vzdelaných ľudí a k posunom v sektorovej príslušnosti ekonomicky

[69] Toto spojenie má pôvod v nerozvinutosti maloobchodnej siete v nových rezidenčných lokalitách a v (dynamickom) životnom štýle, ktorým bývajú ich obyvatelia charakterizovaní. V prípade týchto dvoch fenoménov (rezidenčnej suburbanizácie a veľkoplošných predajní) sa jedná o prejav transformačného posunu v príslušných oblastiach a o ich vzájomné spolupôsobenie - práve existencia veľkoplošných predajní (na okrajoch miest) podporila rozvoj procesu rezidenčnej suburbanizácie a naopak.

aktívneho obyvateľstva (v smere od primárneho a sekundárneho sektora k terciárnemu a kvartérnemu sektoru).

Naznačené trendy sú zrejmé, aj keď sa veľkosť a význam týchto zmien líšia od obce k obci. Ako sa zmeny prejavia závisí nielen od toho aký je pomer počtu suburbanizátorov k počtu obyvateľov obce, ale aj podľa toho, či si obec dokáže udržať pôvodné obyvateľstvo (najmä mladých ľudí).

Vplyv rezidenčnej suburbanizácie na zmeny v obciach bol výrazne diferencovaný. V zázemí Č. Budějovíc sme najvýraznejšie vplyvy tohto procesu zaznamenali v malých obciach významne zasiahnutých klasickou rezidenčnou suburbanizáciou (napr. Hlincova Hora v zázemí Č. Budějovíc). Na druhej strane minimálne vplyvy sa prejavili v početných, z pohľadu rezidenčnej suburbanizácie, „stagnujúcich" obciach v zázemí Č. Budějovíc.

Zázemie B. Bystrice bolo vplyvmi rezidenčnej suburbanizácie zasiahnuté rovnomernejšie. Rozsah zmien bol najväčší v lokalitách s významnou koncentráciou suburbanizačného osídlenia predovšetkým v pririečnych a veľkých obciach (obce prvej skupiny). Viaceré z týchto obcí však prechádzali premenami všetkých zložiek vnútornej štruktúry už od 80-tych rokov takže relatívna zmena nie je až tak výrazná.

V podhorských a horských obciach bola situácia špecifická. Väčšina z nich vykazovala vysokú intenzitu prisťahovalectva, ktorá bola umocnená ich menšou populačnou veľkosťou. Takto boli vytvorené podmienky na to, aby sa príchod suburbanizátorov výrazne prejavil na zmenách v miestnej vnútornej priestorovej štruktúre.

Keďže však časť prisťahovalectva do týchto obcí bola len deklarovaná a spojená s rekreačnou funkciou, nemali takéto zmeny až tak výrazný dosah na obce, ako by bolo možné na základe dát o prisťahovalectve očakávať.

3.3.6. Záver prípadovej štúdie

Naša štúdia ukázala, že proces rezidenčnej suburbanizácie v zázemí skúmaných miest vykazoval množstvo špecifík. Aj keď sa na ich počte významne podieľalo odlišné prírodné prostredie, zdokumentované skutočnosti svedčia o rozmanitosti prejavov, ktoré rezidenčná suburbanizácia v kontexte postsocialistickej transformácie nadobudla.

Miestne prírodné podmienky tvoria síce významný, ale predsa len rámec procesov, ktoré v skúmaných mestách a v ich zázemiach prebiehali. Rozhodujúce pre vznik diferencií v ich vývoji však boli rozdiely v socioekonomickej oblasti. Tieto už v kapitalistickom období položili základ pre špecifiká, ktoré sa prejavili aj v oblasti rezidenčnej suburbanizácie.

Socialistická epocha priniesla nivelizačné tendencie, ktoré umenšili rozdiely medzi skúmanými mestami. No transformačné zmeny v postsocialistickej spoločnosti s novou silou obnažili diferencie, ktoré dovtedajší vývoj priniesol. Odrazom týchto diferencií sú rozdiely v rozvinutosti a charaktere rezidenčnej suburbanizácie v ich zázemiach.

Z kvantitatívneho pohľadu sa skúmané mestá vo vzťahu k rezidenčnej suburbanizácii ich zázemí nachádzali v odlišnej situácii:

Od záveru 90–tych rokov sa v Č. Budějoviciach rozbiehalo suburbanizačné štádium vývoja mestského organizmu. Mesto spoločne so zázemím zaznamenali v skúmanom období prírastok migráciou a to práve zásluhou vysťahovania sa obyvateľov z Č. Budějovíc do ich zázemia.

To znamená, že mesto na jednej strane poskytovalo dostatok príležitostí pre realizáciu jeho obyvateľov (zamestnanie, podnikanie, spoločenské uplatnenie). Na druhej strane sa v ňom vytvorila taká

situácia, ktorá významným spôsobom orientovala záujem o nové bývanie (v rodinných domoch) do zázemia mesta.[70]

To sa odrazilo na tom, že takmer 4% z počtu obyvateľov mesta v roku 2001 sa v rokoch 1997-2001 vysťahovali do jeho zázemia. Tento podiel môžeme vzhľadom na rozsah a charakter výstavby rodinných domov v zázemí mesta vo významnej miere spájať s klasickou rezidenčnou suburbanizáciou. Táto je odrazom silnejúcej strednej vrstvy obyvateľov a nového nazerania na charakter i lokalizáciu bývania.

Mesto B. Bystrica sa na konci sledovaného obdobia (2001) vo vzťahu k svojmu zázemiu ešte stále nachádzalo v koncentračnom štádiu. Teda viac ľudí sa zo zázemia do mesta prisťahovalo ako z mesta do zázemia vysťahovalo. Celkovo však mesto migráciou obyvateľstvo strácalo, pričom viac ako 67% z vysťahovaných smerovalo mimo okres (v Č. Budějoviciach 38%).

Tento migračný úbytok bol spôsobený nedostatkom príležitostí pre uplatnenie sa obyvateľov v meste a tí ho preto opúšťali. Len 2% z počtu obyvateľov mesta (2001) sa v období 1997-2001 vysťahovali do jeho zázemia. Aj keď tento podiel nemôžeme v plnej miere spojiť s klasickou rezidenčnou suburbanizáciou, počty postavených rodinných domov a charakter osídľovania zázemia mesta v transformačnom období naznačujú, že proces rezidenčnej suburbanizácie sa tu primerane (a napriek) miestnym možnostiam rozvinul.

Vyššie uvedené skutočnosti svedčia o tom, že prisťahovanie do suburbánnej zóny B. Bystrice sa dialo len v obmedzenom rozsahu. Výstavbu rodinných domov v tejto oblasti si (väčšinou) mohla dovoliť len úzka vrstva ekonomicky najlepšie situovaných obyvateľov.

Takmer dvojnásobne vyšší údaj o podiele vysťahovaných z Č. Budějovíc do ich zázemia svedčí o tom, že do procesu rezidenčnej suburbanizácie tu boli zapojené širšie vrstvy obyvateľstva. Dokumentuje to aj existencia lacnejších, hromadne stavaných typizovaných rodinných domov.

Napriek lepšej ekonomickej situácii obyvateľstva Č. Budějovíc bolo výraznejšie rozvinutie rezidenčnej suburbanizácie v obidvoch mestách stále limitované obmedzenou kúpyschopnosťou obyvateľstva. Vývojové tendencie po roku 2001 v obidvoch skúmaných mestách ale ukazujú, že rozsah individuálnej bytovej výstavby v ich zázemí rastie a vrstvy obyvateľstva , ktoré si ho môžu dovoliť zaobstarať sa rozširujú.

Súhrnne povedané proces rezidenčnej suburbanizácie mal významný aj keď nie rovnaký vplyv na skúmané mestá a ich zázemia. V mestskom regióne Č. Budějovíc tento proces predstavoval významnú časť bytovej výstavby, s tým, že početné lokality v zázemí okresného boli prostredníctvom tohto procesu výrazne pozmenené. Proces rezidenčnej suburbanizácie sa v skúmanom období stal najvýznamnejšou silou, ktorá ovplyvňovala a zasmerovala vývoj v migračnej i sídelnej oblasti a v spôsobe riešenia bytovej otázky v regióne.

V mestskom regióne B. Bystrice bol v skúmanom období rozsah výstavby rodinných domov v zázemí a na území mesta porovnateľný. Aj keď prisťahovalectvo do zázemia mesta bolo rovnomernejšie rozmiestnené ako v zázemí Č. Budějovíc, môžeme povedať že zázemie B. Bystrice bolo zasiahnuté týmto procesom v menšom rozsahu, s menšou intenzitou a špecifickým spôsobom. Preto aj početnosť a význam zmien, ktoré sa udiali v dôsledku procesu rezidenčnej suburbanizácie boli obmedzené. Proces rezidenčnej suburbanizácie v skúmanom období bol len doplnkom síl, ktoré formovali vývoj v migračnej a sídelnej oblasti a v spôsobe riešenia bytovej otázky v regióne.

[70] Vytvorili sa tu vhodné podmienky pre vznik procesu rezidenčnej suburbanizácie. V tomto prípade išlo najmä o: 1. Vzrastajúcu ekonomickú silu a početnosť potenciálnych suburbanizátorov. 2. Obmedzený rozsah, charakter a možnosti bytovej výstavby na území mesta.

3.4. Prípadová štúdia 4 - Bezdomovci v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach

V poslednej z prípadových štúdií, ktoré majú ilustrovať zmeny vo vnútorných priestorových štruktúrach skúmaných miest, sa budeme zaoberať problematikou bezdomovectva. Ide o špecifický fenomén, ktorý sa vyskytoval už v socialistických mestách, ale na význame a rozsahu nadobudol až v transformačnom období. Na príklade javu bezdomovectva chceme poukázať na odraz transformačných dejov v najnižšej časti sociálneho spektra a na vzájomný vplyv (priemet) tohto javu a zmien v sociálno-priestorovej štruktúre skúmaných miest.[71]

Transformačné pohyby v postsocialistických spoločnostiach zákonite našli odraz aj v zmenách v sociálno-priestorovej štruktúre miest. Nemožno však hovoriť o zásadných zmenách v rozmiestnení obyvateľstva v mestách spojených so zmenou jeho sociálno - ekonomického postavenia. Významnejšie pohyby v tejto oblasti boli totiž obmedzené na relatívne nie veľké skupiny obyvateľstva.

Na jednej strane k zmene došlo v prípade tých obyvateľov, ktorí vylepšenie svojho sociálno-ekonomického postavenia premietli do progresívnej zmeny v kvalite bývania (najpregnantnejším príkladom uvedeného je posun od bývania na sídlisku k bývaniu v novom rodinnom dome). Na druhej strane existuje skupina obyvateľov, ktorí v priamom či nepriamom súvise s transformačnými pohybmi boli prinútení znížiť štandard svojho bývania (presťahovať sa do finančne menej náročného bytu), prípadne o bývanie prišli úplne (bezdomovci).

Transformačné obdobie prinieslo viacero procesov a množstvo kultúrno-ekonomických faktorov, ktoré vplývali na sociálno-ekonomickú štruktúru obyvateľstva, z ktorých vyplynuli zmeny v priestorovom rozmiestnení obyvateľstva podľa socioekonomického statusu.[72] Išlo však o širšie spektrum vplyvov, ktorých dopady na obyvateľstvo môžeme predpokladať, zväčša nepriamo ilustrovať, ale podrobnejšie dokumentovať tieto zmeny a identifikovať ich v geografickom priestore mesta je obtiažne (viď ďalej).

Záujem o sociálnu problematiku v rámci výskumu miest nás priviedol k myšlienke analyzovať situáciu a načrtnúť závery o skupine obyvateľstva, ktorá o bývanie prišla - teda situáciu bezdomovcov. Analyzovali sme príčiny bezdomovectva, ako aj miesta pôvodného trvalého bydliska u podchytených bezdomovcov.[73] Na základe týchto analýz sme identifikovali oblasti miest a skupiny obyvateľstva s výraznejšími predpokladmi pre vznik bezdomovectva. Zakomponovanie výsledkov uvedených analýz do sociálno-priestorových súvislostí nám umožnilo rámcovo porovnať situáciu na najnižších stupňoch sociálno-ekonomického rebríčka v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici.

Takáto analýza je prirodzene podmienená existenciou príslušných dát resp. podkladov, ktorých získanie je, u tak neurčitej skupiny akou bezdomovci sú, veľmi náročné. V tomto nám významnú pomoc poskytli údaje pochádzajúce z azylových zariadení pre bezdomovcov. Na príklade B. Bystrice a jej komplexne prepracovaného systému sociálnych stredísk pre bezdomovcov sme si vyskúšali možnosti a úskalia analýzy takýchto dát. Získané skúsenosti sme potom využili pri analýze bezdomovectva v Č. Budějoviciach, kde spektrum a štruktúra existujúcich dát boli užšie. Z tohto dôvodu najskôr zhodnotíme situáciu v B. Bystrici, následne v Č. Budějoviciach a vzápätí situáciu v obidvoch mestách porovnáme.

---

[71] Údaje o pôvode a štruktúre bezdomovcov poskytujú indície o tom, ktoré skupiny obyvateľstva boli postsocialistickou transformáciou najvýraznejšie negatívne ovplyvnené, resp. sa s transformáciou najťažšie vyrovnávali

[72] Ako najvýznamnejšie príklady uvedieme sociálno-ekonomickú polarizáciu, ktorá je dôsledkom príjmovej diferenciácie a rozsiahle pôsobenie globalizačných vplyvov.

[73] Jedná sa o bezdomovcov, ktorí niekedy prenocovali v sociálnom stredisku.

3.4.1. Úvodné metodické poznámky

1. Sociálnu situáciu v skúmaných mestách ako celok je možné porovnávať len nepriamo. Bližšiemu porovnaniu bránia rozdiely v ekonomickej a sociálnej oblasti a z toho vyplývajúce rozdiely v hĺbke spoločensko-sociálnych problémov a možnostiach ich riešenia.
2. Pri analýze tak problematicky podchytiteľného fenoménu, akým bezdomovectvo je, nemôžu byť číselné odhady smerodajnými pre posúdenie situácie. Uvedené odhady získavajú na vypovedacej hodnote až pri objasnení miestnych špecifík z kvalitatívneho pohľadu.
3. Použitie údajov za skupinu bezdomovcov ako indikátora sociálne problematických oblasti mesta má výhody a úskalia. Medzi výhody zaraďujeme citlivosť tohto indikátora, pretože problémoví občania, z ktorých sa stávajú bezdomovci vnímavo reagujú na zmeny v sociálno-ekonomickej oblasti, ako aj v sociálnej starostlivosti. Z tohto dôvodu poukazujú na problémové skupiny obyvateľstva a problémové oblasti mesta skôr, ako sa zhoršenie situácie prejaví v širších vrstvách obyvateľstva.
4. Je potrebné starostlivo posudzovať a zohľadniť faktory, vedúce k bezdomovectvu a vylúčiť tie, ktoré prílišnou subjektivitou skresľujú skutočnosť. Z tohto pohľadu osobitnú skupinu tvoria migrujúci bezdomovci, ktorí k sociálnej situácii v meste prakticky neposkytujú žiadne podklady. Nakoniec k obozretnosti vedie aj to, že máme dátami podchytených absolútnu väčšinu, ale nie viac ako 85% bezdomovcov. Časť zo skupiny bezdomovcov preto zostáva nepoznaná, skrytá. Jedná sa o „divokých bezdomovcov" (tých čo sa vyhýbajú azylovým zariadeniam a žijú v provizórnych podmienkach), tulákov a permanentne migrujúcich bezdomovcov, ale aj o „bezdomovcov" z povolania, ktorí nie sú odkázaní na kontakt zo sociálnymi zariadeniami.[74]

3.4.2. Analýza problematiky bezdomovectva v B. Bystrici

Ako podklad pre analýzu javu bezdomovectva v B. Bystrici slúžili dáta z jednotlivých stupňov systému resocializačných stredísk pre bezdomovcov. Dátovú základňu pre analýzu tvorili údaje o mieste (pôvodného) trvalého bydliska 262 klientov sociálnych stredísk, čo je približne 85% z celkového počtu ubytovaných klientov v období január 1998 až jún 2002. Z uvedeného počtu uviedlo miesto trvalého bydliska na území mesta B. Bystrica 137 klientov a mimo územia mesta 125 klientov.

Celkovo môžeme situáciu v B. Bystrici z pohľadu rozmiestnenia pôvodných trvalých bydlísk miestnych bezdomovcov zhodnotiť nasledovne:

Najvyšší počet bezdomovcov pochádzal z najnovších panelových sídlisk. Ich podiel na počte obyvateľov týchto štvrtí bol však kvôli vysokému počtu obyvateľov veľmi nízky (0,05- 0,14%). Najvýraznejšiu koncentráciu miest pôvodného trvalého bydliska bezdomovcov sme zaznamenali v morfogeneticky starších oblastiach s tradične vyšším podielom rómskeho obyvateľstva (centrum mesta) a v špecifickom periférnom urbanistickom obvode Vysielač, v ktorom výskumom podchytení bezdomovci mali takmer 6% podiel na tam prihlásenom obyvateľstve.

Vyvážený stav medzi podielom bezdomovcov a podielom obyvateľov z ich celkového počtu v meste vykazovali urbanistické obvody so staršou sídliskovou zástavbou zo socialistického obdobia. V urbanistických obvodoch charakteristických dominantnou priemyselnou funkciou a v oblastiach pričlenených pôvodne vidieckych obcí sme zaevidovali opätovný nárast podielu bezdomovcov na ich obyvateľstve.

V tomto prípade však nemôžeme hovoriť o jednoduchom trende, ale o tom, že každá z uvedených oblastí mesta má špecifické predpoklady byť zdrojom bezdomovcov. O tom svedčí aj fakt, že oblas-

[74] Bližšie sa jednotlivým skupinám bezdomovcov, ich významu a podielu venujeme v texte prípadovej štúdie.

ti, do ktorých neumiestnil miesto svojho pôvodného trvalého pobytu žiaden bezdomovec nachádzame vo všetkých morfologických zónach mesta okrem historického jadra.[75]

Po porovnaní uvedených skutočností so sociálnou situáciou v B. Bystrici môžeme identifikovať dve hlavné oblasti mesta a tri hlavné skupiny obyvateľstva, ktoré sa najčastejšie stávajú zdrojom kandidátov na bezdomovectvo:

Hlavnú zdrojovú oblasť potenciálnych bezdomovcov tvoria sídliská zo socialistického obdobia, pričom predpokladáme, že ich podiel na vzniku bezdomovectva bude narastať. Prehĺbenie sociálnej diferenciácie a polarizácie, ktoré prinieslo transformačné obdobie, tu našlo odraz vo viacerých smeroch. Na jednej strane sídliská opustili tí obyvatelia, ktorí si v novej ekonomickej situácii polepšili. Na druhej strane sídliská opustili aj tí jedinci, ktorí z najrozličnejších dôvodov prestali byť schopní platiť nájomné, čo bolo veľmi často spojené s problematickým spolužitím (tzv. sociálne neprispôsobiví občania).

Sídliská navyše obýva nezanedbateľná skupina obyvateľov, ktorých sociálna situácia sa v priebehu transformačného obdobia zhoršila, ale zásluhou regulovaného nájomného sú si zatiaľ schopný bývanie udržať. Pri ďalšom zhoršení sociálno - ekonomickej situácie mnohí jedinci z tejto skupiny majú veľmi blízko k problémom s platením nájomného a k potenciálnemu bezdomovectvu.

Týchto obyvateľov môžeme priradiť ku skupine potenciálnych kandidátov na bezdomovectvo z titulu zlej sociálnej situácie. Vzhľadom na početnosť tejto skupiny, naďalej očakávame najvýraznejší a stúpajúci podiel oblasti sídlisk na vytváraní chudoby a teda aj bezdomovectva v slovenských mestách.[76]

Sekundárnu zdrojovú oblasť potenciálnych bezdomovcov tvoria staršie štvrte s bytovým fondom nižšej kvality s obyvateľstvom nižšieho sociálneho statusu. Predpokladáme, že v priebehu druhej polovice 90-tych rokoch došlo k ukončeniu rastu, dochádza k stagnácii a dôjde k postupnému znižovaniu podielu týchto štvrtí na jave bezdomovectva. Bude sa to týkať predovšetkým tých štvrtí, ktoré sa nachádzajú v blízkosti centra mesta.

V prípade oblastí takéhoto charakteru nemôžeme však hovoriť o kompaktných lokalitách, v ktorých sa obyvateľstvo nižšieho sociálneho statusu sústreďuje, ale skôr o jednotlivých blokoch, domoch alebo domácnostiach. Takto žili zväčša starší obyvatelia, u ktorých aj menšie zhoršenie sociálnej situácie môže vyvolať potrebu zásadnej sociálnej pomoci aj v oblasti bývania. Skupinu takýchto ľudí by sme mohli nazvať kandidátmi na bezdomovectvo z titulu zlej sociálnej situácie, len v priemere vekovo starších ako v predchádzajúcom prípade.

K hlavnej zdrojovej oblasti bezdomovcov do polovice 90-tych rokov patrilo aj historické jadro mesta. Očakávame, že podiel bezdomovcov pôvodne obývajúcich historické jadro mesta prudko klesá. Je to zapríčinené premiestnením problémových obyvateľov (potenciálnych bezdomovcov, za socializmu nasťahovaných do historických domov v centre) do iných oblastí mesta. Uprázdnené priestory sú v dominantnej miere využívané pre nebytové účely v súlade s trendom revitalizácie a komercionalizácie atraktívnej oblasti mestského centra.

Prirodzene sú aj ďalšie oblasti mesta, v ktorých žije obyvateľstvo s nižším sociálnym statusom. To či zhoršovanie sociálneho statusu obyvateľstva môže viesť v individuálnych prípadoch až k bezdomovectvu, závisí aj od toho, ako sa k postihnutému postaví rodina a okolie. Preto na jednej strane zdôrazňujeme negatívnu úlohu anonymity sídlisk a nepôvodnosti tam žijúceho obyvateľstva. Na

[75] Ide o viaceré UO nasledovného charakteru: a) štvrte rodinných domov s vyšším statusom obyvateľstva, b) okrajové pričlenené pôvodne vidiecke obce, c) špecifické rezidenčno - obslužné oblasti a d) priemyselné areály.

[76] Tu je potrebné zdôrazniť, že bezdomovectvo je len v minime prípadov zapríčinené zlými sociálno-ekonomickými podmienkami samotnými. Príčiny bezdomovectva je potrebné hľadať v súbore faktorov, ktorých súhra zapríčinila nezvládnutie náročnej životnej situácie spojenej napr. aj so zhoršením sociálno-ekonomických podmienok. Do tohto súboru faktorov zaraďujeme problémy osobné, rodinné, fyzické (zdravotné), psychické, výchovné, finančné (existenčné), sociálne (problémy spolužitia) a problémy so závislosťou na alkohole, omamných látkach či patologickom hráčstve.

druhej strane pozitívnu úlohu pri prevencii vzniku bezdomovectva (či iných sociálno – patologických javov) zohráva fungujúca rodina a miestne, komunitné väzby.

To je na prvý pohľad jeden z dôvodov, prečo sa v pôvodne vidieckych oblastiach pričlenených k B. Bystrici, kde by mali byť zachované silnejšie príbuzenské väzby, vyskytuje nižší počet bezdomovcov. Pri podrobnejšom pohľade však zistíme, že podiel bezdomovcov v týchto oblastiach nie je výrazne odlišný od tradičných oblastí mesta, ktoré uviedli bezdomovci ako svoje pôvodné trvalé bydlisko (centrum, vnútorné mesto, staršie štvrte rodinných domov - 0,09 až 0,25% podiel bezdomovcov na obyvateľstve).

Pri takomto porovnávaní však musíme zobrať do úvahy nízky počet obyvateľov pôvodne vidieckych oblastí, z ktorých prakticky každá mala v rámci svojho katastra lokalitu, kde sa sústreďovali sociálne slabší občania (najčastejšie Rómovia). To by na jednej strane malo prispievať k vyššiemu podielu bezdomovcov, na druhej strane nijak vypuklá úroveň tohto podielu svedčí o istej „ochrannej" funkcii pôvodne vidieckych spoločenstiev. Tieto spoločenstvá potenciálne vyšší podiel bezdomovcov miestnymi väzbami absorbovali a tak robili tento jav menej viditeľným.

Osobitnú skupinu obyvateľstva výrazne ohrozenú bezdomovectvom predstavujú rómski obyvatelia.[77] Ich bydliská sa vyskytovali vo všetkých spomínaných oblastiach ohrozených sociálnou regresiou (novšie sídliská, staršie rezidenčné štvrte, priemyselná periféria), plus v oblastiach špecifického rómskeho bývania v kolóniách.

Na základe Analýzy stavu rómskych rodín vo vybraných lokalitách mesta B. Bystrica (Analýza, 1996) boli presnejšie identifikované miesta a charakter bývania rómskych rodín. Z tohto pohľadu analýza uvádza bývanie rómskych rodín na sídliskách, ďalej v rodinných domoch, v bývalých internátoch a ubytovniach a v provizórnych príbytkoch (kolóniách).

Mimo sídliskovej zástavby, kde sa rómski obyvatelia nachádzali rozptýlení medzi ostatným obyvateľstvom, bolo v analýze identifikovaných 7 lokalít mesta s výskytom rómskych rodín, s celkovým počtom 511 obyvateľov rómskeho pôvodu.[78] Z týchto 7 lokalít sa jedna nachádzala v historickom jadre mesta s počtom 49 Rómov, po dve lokality v oblasti vnútornej priemyselnej periférie (UO Mesto Východ - 279 Rómov), dve lokality v oblasti pričlenených obcí (UO Podlavice - Skubín - 34 Rómov) a po jednej lokalite na okraji sídliskového UO Sásová II - 42 Rómov a v UO Vysielač - 107 Rómov.

[77] Zvýšené ohrozenie rómskych obyvateľov bezdomovectvom vyplýva z ich postavenia v spoločnosti, z výrazne vyššej možnosti stať sa dlhodobo nezamestnaným a ocitnúť sa v sociálno-ekonomickej núdzi. Navyše Rómovia často prichádzajú o miesta svojho pôvodného ubytovania z ekonomických dôvodov (neplatenie nájomného), či z dôvodu rušenia ubytovní. Na základe doterajších zistení mali bezdomovci rómskeho pôvodu približne 50% podiel na klientele sociálnych zariadení pre bezdomovcov v B. Bystrici.

[78] Analýza odráža stav v polovici 90-tych rokov. V čase zbieranie dát k štúdii (druhý polrok 2002), bol stav taký, že významne ubudlo rómskych rodín z historického jadra.

3.4.3. Analýza problematiky bezdomovectva v Č. Budějoviciach – porovnanie situácie v skúmaných mestách

Analýza problematiky bezdomovectva v Č. Budějoviciach je zložitejšia. Systém zariadení pre bezdomovcov (azylové domy) je tu síce rozvinutý, ale je prevádzkovaný rozličnými organizáciami s odlišným spôsobom práce i evidencie. Tieto nie je možné navzájom skĺbiť a preto tak podrobná analýza situácie ako v B. Bystrici nie je možná. Z tohto dôvodu budeme musieť pri analýze vystačiť s minimom číselných údajov a viac s expertnými odhadmi. Preto bude analýza situácie v Č. Budějoviciach spojená s priamym porovnaním so situáciou v B. Bystrici.

Základnú otázku, v ktorom zo skúmaných miest je počet bezdomovcov vyšší nie je možné jednoducho zodpovedať rečou čísel. Ak porovnáme expertné odhady sociálnych pracovníkov výnde nám, že v Č. Budějoviciach je bezdomovcov jednoznačne viac. V B. Bystrici bol počet bezdomovcov v roku 2002 odhadovaný na cca 150 jedincov (do 200 vrátane migrujúcich bezdomovcov), v Č. Budějoviciach na cca 300 (vrátane migrujúcich bezdomovcov). V pomere k počtu obyvateľov takto pripadalo na 1000 obyvateľov B. Bystrice 1,8 - 2,4 bezdomovca, na 1000 obyvateľov Č. Budějovíc cca 3,1. Tieto údaje bez bližšieho objasnenia hovoria o tom, že v Č. Budějoviciach by mala byť otázka bezdomovectva podstatne vypuklejšia. V skutočnosti rozdiel nie je taký výrazný ako ukazujú čísla, resp. zásluhou odlišných charakteristík skupín bezdomovcov v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici sa uvedené čísla dostávajú do iného svetla.

V prvom rade za zreteľne vyšší počet bezdomovcov v Č. Budějoviciach môže skutočnosť, že významnú časť z nich tvoria tranzitní bezdomovci, zatiaľ čo v B. Bystrici je početnosť takejto kategórie zreteľne nižšia.[79] Obe skúmané mestá sa líšia aj z pohľadu atraktivity pre tranzitných bezdomovcov. Č. Budějovice ako najväčšie mesto v južných Čechách sa stávajú zastávkou pred cestou za hranice, či pri migrácii po Českej republike, takže medzi miestnymi bezdomovcami (resp. klientami azylových zariadení) sa vyskytujú aj zástupcovia vzdialenejších okresov, či exotických krajín.

B. Bystrica taktiež lákala bezdomovcov zo širšieho okolia, ale z iného dôvodu. Tým bol na slovenské pomery prepracovaný systém zariadení pre bezdomovcov. Tieto zariadenia prevádzkuje Slovenský Červený kríž a ten zo svojho štatútu nemôže odmietnuť pomoc nikomu. Preto sa mnoho bezdomovcov pôvodom z rozličných oblastí Slovenskej republiky snažilo získať miesto v týchto zariadeniach a to nielen na pár nocí.

Z pohľadu pôvodnej územnej príslušnosti (pôvodného trvalého bydliska) bezdomovcov v skúmaných mestách nachádzame tieto rozdiely: Prvým je rozdiel v zastúpení cudzincov. Napríklad v roku 2001 mali cudzinci medzi bezdomovcami v Č. Budějoviciach 10% podiel, zatiaľ čo v B. Bystrici nebol už po viac rokov zaregistrovaný ani jeden cudzinec.[80]

Druhým rozdielom je vyššie zastúpenie bezdomovcov s pôvodným miestom trvalého bydliska v meste samotnom či priľahlom okrese v prípade B. Bystrice ako v prípade Č. Budějovíc (58,7% ku 43,5%). Z pohľadu podielu bezdomovcov, ktorí pochádzajú z ostatných okresov príslušného štátu nie je situácia až taká rozdielna (Č. Budějovice - 46,5%, B. Bystrica - 41,3%).

V skúmaných mestách nachádzame aj rozdiely v štruktúre bezdomovcov podľa pohlavia, ako aj v zastúpení bezdomovcov rómskej národnosti. V B. Bystrici podiel žien dosahoval takmer 27%, v Č. Budějoviciach to bolo cca 20%. V Č. Budějoviciach sa odhaduje podiel bezdomovcov rómskeho pôvodu na približne jednu tretinu, v B. Bystrici sa tento podiel pohybuje okolo 50%. Tieto diferen-

[79] Pod pojem tranzitní bezdomovci zahŕňame takých jedincov, ktorí dočasne, často len na jednu noc vyhľadali sociálne stredisko pre bezdomovcov. Jedná sa často o utečencov či azylantov alebo o bezdomovcov, ktorí sa pri svojej púti „náhodne" ocitli v meste. Tranzitní bezdomovci sú pre indikáciu sociálnej situácie v meste prakticky nepoužiteľní. Tranzitní bezdomovci sa vyskytujú predovšetkým medzi mužmi a tvorili viac ako 1/3 klientov azylového domu pre mužov v Č. Budějoviciach.

[80] Medzi takýchto nepočítame niekoľko jedincov pochádzajúcich z Českej republiky resp. Ukrajiny, ktorí prišli na Slovensko (do B. Bystrice) pred viacerými rokmi a pracovali tu.

cie sa odrazili aj v rodinnej štruktúre bezdomovcov a súhrnne poukazujú na rozdielne charakteristiky (štruktúru) bezdomovectva v Č. Budějoviciach a v B. Bystrici.

Rodinná štruktúra bezdomovcov (štruktúra podľa partnerského spolužitia) v B. Bystrici sa javí väčšmi rozvinutá a pevnejšia. Významnú úlohu v tomto smere zohrala skutočnosť, že v B. Bystrici boli pre vznik a pretrvanie rodinných (partnerských) vzťahov inštitucionálne vytvorené lepšie podmienky. V Č. Budějoviciach pracovali všetky azylové zariadenia oddelene pre mužov a ženy.[81]

V B. Bystrici bolo medzi bezdomovcami viac ľudí, u ktorých významnú úlohu pri upadnutí do stavu bezdomovectva zohrali sociálno-ekonomické podmienky resp. ukončenie zvýšenej pomoci zo strany štátu (hlavne u rómskych rodín), ako tomu bolo v Č. Budějoviciach. Takto sa v vazylových zariadeniach v B. Bystrici ocitlo viac párov i kompletných rodín a menej osamotených jedincov.

Na druhej strane v Č. Budějoviciach sa vyskytovalo viac jedincov, ktorí prijali bezdomovectvo takmer ako životný štýl, či ako prechodný stav pri úteku za lepšími podmienkami (utečenci, azylanti). Vzhľadom na celkovo lepšiu sociálno-ekonomickú situáciu v tomto meste samotné existenčné problémy spôsobené zlou finančnou situáciou, nevplývali na rozsah dlhodobého bezdomovectva v tak výraznej miere ako v B. Bystrici.

Porovnanie skupín bezdomovcov v skúmaných mestách na základe ich typických charakteristík vyzerá nasledovne:

Českobudějovickí bezdomovci sú oproti banskobystrickým bezdomovcom v priemere v tomto postavení kratšiu dobu, viac medzi nimi prevládajú muži, je tu vyšší podiel tranzitných bezdomovcov, ktorými sú v prevažujúcej miere muži.

Banskobystrický bezdomovci sú v priemere v tomto postavení dlhšiu dobu, je medzi nimi vyšší podiel Rómov, je tu väčší podiel žien, manželských či družských párov ako v Č. Budějoviciach.[82]

Uvedené konštatovania sa odrážajú v priestore skúmaných miest nasledovným spôsobom: Priestorovú situáciu z pohľadu zdrojových oblastí bezdomovectva v B. Bystrici charakterizuje dominancia zóny najnovších, panelových, socialistických sídlisk, doplnená o morfogeneticky staršie oblasti s najvýraznejším zastúpením rómskych obyvateľov. Najnižšie zastúpenie bezdomovcov nachádzame jednak v najprestížnejších oblastiach mesta a na druhom mieste v oblastiach starších socialistických sídlisk.

V Č. Budějoviciach je s to vyčlenením skupín obyvateľstva ohrozených bezdomovectvom i s priestorovou identifikáciou rozmiestnenia pôvodných trvalých bydlísk bezdomovcov zložitejšie. Na jednej strane sú tu skupiny obyvateľstva ohrozené bezdomovectvom obdobné ako v B. Bystrici. Na druhej strane zásluhou odlišnej štruktúry a početnosti takýchto skupín sa z nich pochádzajúci jedinci podieľajú na jave bezdomovectva v malej miere. Jedinú skupinu obyvateľstva, ktorá mala vo výraznejšej miere zastúpenie medzi bezdomovcami, tvorili obyvatelia rómskej národnosti.

Takáto situácia bola spôsobená významným zastúpením migrujúcich a nepôvodných bezdomovcov v rámci „populácie" bezdomovcov v Č. Budějoviciach. Malý počet domácich bezdomovcov nerómskeho pôvodu nebol dostatočný na to, aby sme mohli spájať miesta ich pôvodného bydliska so zvýšenými predpokladmi pre vznik bezdomovectva.

Iná je situácia v prípade bezdomovcov rómskeho pôvodu. Miesta koncentrácie rómskeho obyvateľstva tvorili najvýznamnejšie miesta koncentrácie pôvodných trvalých bydlísk bezdomovcov v Č. Budějoviciach. Rómovia totiž boli a sú najväčšou a najhomogénnejšou skupinou v rámci komunity bezdomovcov. Platí to tak pre Č. Budějovice ako aj pre B. Bystricu a preto ich rozmiestneniu v týchto mestách venujeme osobitnú pozornosť v nasledujúcom odstavci.

---

[81] Na druhej strane v B. Bystrici neboli vytvorené podmienky pre umiestnenie detí do 15 rokov v azylových zariadeniach, zatiaľ čo v Č. Budějoviciach pracuje azylový dom pre matky s deťmi.

[82] Tieto charakteristiky sú odvodené od charakteristík klientov azylových zariadení. Bezdomovci z povolania, ktorí berú svoje postavenie ako životný štýl a v azylových zariadeniach sa nevyskytujú môžu niektoré všeobecné charakteristiky narúšať.

Porovnanie priestorového rozmiestnenia rómskych obyvateľov v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach. Priestorové rozmiestnenie rómskych obyvateľov v obidvoch mestách bolo značne rozdielne. Zatiaľ čo 58% z populácie českobudějovických Rómov žilo v 3 urbanistických obvodoch nachádzajúcich sa v historickom jadre a vo vnútornom meste (v týchto UO mali Rómovia aj najvyšší podiel na obyvateľstve spomedzi všetkých UO), v B. Bystrici v prvých troch UO podľa počtu Rómov žilo len 34% z celkovej populácie Rómov v meste.

Navyše sa tieto UO nachádzali na panelových sídliskách (takže podiel rómskeho obyvateľstva tu bol nízky). Rozdiel medzi situáciou v skúmaných mestách teda nachádzame jednak v lokalizácii ťažiskovej koncentrácie Rómov a v rozdielnej miere koncentrácie Rómov v tomto ťažisku.

Ináč povedané v Č. Budějoviciach boli Rómovia predovšetkým koncentrovaní do niekoľkých UO a to v centre a v oblasti vnútorného mesta, zatiaľ čo v B. Bystrici bolo rozmiestnenie rómskeho obyvateľstva v meste rovnomernejšie.[83] Navyše najväčšie počty banskobystrických Rómov sa s jednou výnimkou vyskytovali v lokalitách panelových sídlisk. Až piatym v poradí podľa počtu rómskych obyvateľov v B. Bystrici bol UO Historické jadro. V tomto UO sme však zaznamenali najvyšší podiel rómskych obyvateľov spomedzi UO s počtom obyvateľov vyšším ako 360 obyvateľov.

Poradie hlavných oblastí koncentrácie Rómov v skúmaných mestách bolo teda prehodené (Č. Budějovice: vnútorné mesto, centrum mesta, sídliská. Banská Bystrica: sídliská, vnútorná periféria, centrum mesta). Uvedené konštatovania ilustruje nasledovná tabuľka:

Tabuľka č. 4: Porovnanie 10 UO s najvyšším počtom rómskeho obyvateľstva

	UO B. Bystrice	Ob	PO	Róm	PRUO	PRM	KP	UO Č. Budějovic	Ob	PO	Róm	PRUO	PRM	KP
1	Sásová II (S)	8 511	10	93	1,1	14,5	14,5	Na sadech	3 995	4,1	107	2,7	24,5	24,5
2	Rudlová II (S)	10 865	12,8	65	0,6	10	24,6	Za poliklinikou	2 980	3,1	99	3,3	22,7	47,2
3	Mládežnická (S)	3 741	4,4	61	1,6	9,5	34,2	Č. Buděj. – střed	2 164	2,2	49	2,3	11,2	58,5
4	Mesto-východ	236	0,3	58	24,6	9	43,2	U Pekárenské	4 900	5	30	0,6	6,9	65,4
5	Histor. jadro	3 123	3,7	56	1,8	8,7	52	Sídliště Máj	12 481	12,8	29	0,2	6,7	72
6	Podlavice	4 170	4,9	53	1,3	8,3	60,2	Sídliště Vltava	12 921	13,3	28	0,2	6,4	78,4
7	Sásová I	5 180	6,1	40	0,8	6,2	66,5	Brněn. Předměstí	3 363	3,5	26	0,8	6	84,4
8	Stará Fončorda	2 887	3,4	33	1,1	5,1	71,6	U Matice školské	3 652	3,8	15	0,4	3,4	87,8
9	Sídlisko SNP	4 249	5	32	0,8	5	76,6	Č. Dvory-střed	575	0,6	13	2,3	3	90,8
10	Uhlisko	3 429	4	24	0,7	3,7	80,3	Pětidomí	2 846	2,9	10	0,4	2,3	93,1
	Spolu:	46 391	54,6	515		80,3		**Spolu:**	49 877	51,3	406		93,1	

Vysvetlivky: OB - počet obyvateľov (1991), **PO** - podiel počtu obyvateľov UO na populácii mesta (%), **RÓM** - počet Rómov, **PRUO** - podiel rómskeho obyvateľstva na počte obyvateľov UO (%), **PRM** - podiel rómskeho obyvateľstva v UO z celkového počtu Rómov v meste (%), **KP** - kumulatívne percentá PRM (%), S - sídlisko. **Zdroj:** SLDB 1991[84]

Z týchto dôvodov územie mesta Č. Budějovice nie je možné tak jednoznačne charakterizovať podľa pôvodu bezdomovcov ako v prípade B. Bystrice. Skôr môžeme lokalizovať územia, v ktorých dochádzalo k zmene v sociálno-priestorovej štruktúre ich obyvateľstva. Najvýznamnejší takýto príklad predstavuje časť vnútorného mesta na sever od historického jadra. Tu dochádzalo k najvýraznejšej zmene v sociálno-priestorovej štruktúre a to zásluhou premiestnenia predovšetkým rómskeho obyvateľstva z tejto oblasti. Ako uvedieme ďalej, táto zmena zároveň korešponduje aj s problematikou bezdomovcov.

Spomínané tranzitívne územie je možné ohraničiť príslušnými časťami urbanistických obvodov Na sadech, Za poliklinikou a U Pekárenské, ktoré sa nachádzajú v oblasti vnútorného mesta. Tu sa ešte na začiatku 90-tych rokov 20. storočia nachádzala najvýraznejšia koncentrácia (podiel i absolútny počet) rómskych obyvateľov v meste. Predovšetkým oblasť okolo Palackého námestia vošla do povedomia obyvateľov Č. Budějovíc ako miesto sústredenia bývania rómskeho obyvateľstva, oblasť so zdevastovaným domovým fondom a menej bezpečná štvrť mesta. Nie náhodou získala slangové pomenovanie Bronx.

V tejto lokalite sa nachádza prakticky súvislá zástavba rodinných a nižších bytových domov postavaných najmä na prelome 19 - 20. storočia. Veľkú časť z nich obývali sociálne nie celkom prispôsobivý občania čomu fyzický stav viacerých domov aj zodpovedal.

[83] V B. Bystrici Rómovia uviedli svoje bydlisko v 52% zo všetkých UO, ktoré zahŕňali 88% obyvateľstva mesta. V Č. Budějoviciach Rómovia obývali 28% zo všetkých UO, ktoré zahŕňali 83% obyvateľstva mesta (podľa SLBD 1991).

[84] Údaje zo sčítania ľudu z roku 1991 boli použité preto, lebo lepšie odrážali skutočnosť ako dáta zo sčítania obyvateľstva v roku 2001.

Domy, ktoré v socialistickom období prešli do majetku mesta, boli vrátené v reštitúciách pôvodným majiteľom. Aby bolo možné ďalšie využitie týchto objektov bola potrebné ich rekonštruovať. To bolo uskutočniteľné len po premiestnení tamojších obyvateľov, ktorí z veľkej časti boli rómskej národnosti. Ako náhrada za uvoľnené byty najnižších kategórií im boli ponúknuté byty I. kategórie na Sídlisku Máj.

Len v minime prípadov si bývanie v pôvodnej oblasti rómske rodiny ponechali. Väčšina z nich ponuku využila a získala bývanie na sídlisku Máj, kde však často z rôznych príčin oň prišla. Bolo to spôsobené neschopnosťou platiť vyššie nájomné, sociálnou neprispôsobivosťou, či snahou získať peniaze predajom bytu. Takíto obyvatelia po strate bývania rozšírili rady bezdomovcov.

Noví majitelia uprázdnené domy postupne rekonštruovali (intenzita revitalizácie sa zvyšovala smerom k centru mesta), väčšinou so zámerom ich komerčného (nerezidenčného) využitia. Táto oblasť v blízkosti mestského centra má výrazné predpoklady na rozvinutie procesu gentrifikácie - rehabilitácie nehnuteľností a výmeny obyvateľstva s nižším sociálno-ekonomickým statusom za obyvateľstvo so sociálno-ekonomickým statusom vyšším.

Uvedená zmena v charaktere a lokalizácii bývania uľahčila a zviditeľnila narúšanie tradičných rómskych rodinných väzieb. To sa odzrkadlilo na náraste počtu Rómov medzi bezdomovcami. Zásluhou toho sa oblasti sústredenia (takéhoto) rómskeho obyvateľstva stáli najvýraznejšími zdrojovými oblasťami bezdomovcov. Bola to predovšetkým oblasť okolo Palackého námestia a oblasť sídliska Máj odkiaľ pochádzala väčšina podchytených miestnych bezdomovcov. Sídlisko Máj sa takto stalo dominantnou zdrojovou oblasťou bezdomovcov. Napriek tomu, že na tomto sídlisku v transformačnom období prebiehala nová bytová výstavba, niektoré jeho časti si podržali najnižšie postavenie v prestíži bývania v rebríčku českobudějovických sídlisk.

3.4.4. Analýza bezdomovectva vs. sociálno - priestorová situácia

Aký je vzájomný prienik prezentovaných analýz o bezdomovectve a ich aplikácia na sociálno-priestorovú situáciu v skúmaných mestách?

Sociálno-priestorová situácia v B. Bystrici je odrazom výraznejších diferenciačných pohybov, ktoré v oblasti socioekonomického postavenia obyvateľstva v transformačnom období prebehli. Sociálne otrasy spôsobené napríklad stratou zamestnania tu boli podstatne významnejšie ako v Č. Budějoviciach. Aj porovnanie priemerných hrubých miezd, tak ako sme ho načrtli v predchádzajúcej kapitole, podáva obraz o rozdielnom ekonomickom postavení obyvateľov skúmaných miest.

Zostupy v spoločensko-ekonomickom rebríčku sa na obraze a v priestore mesta B. Bystrica prejavili len v obmedzenej miere. Len v prípade niekoľkých, bodovo lokalizovaných objektov sme identifikovali koncentráciu bývania sociálne slabšieho obyvateľstva (sociálne strediská, objekty pre neplatičov, rómske kolónie). Viditeľnou však bola tendencia k prechodu od spontánnych, neregulovaných lokalít takéhoto charakteru v prospech špecializovaných zariadení v správe mesta či charitatívnych organizácií.

To, že sa zmeny v sociálnom postavení obyvateľov B. Bystrice v transformačnom období výraznejšie negatívne neprejavili na obraze a v priestore mesta pripisujeme predovšetkým regulovanému nájomnému. Táto regulácia umožnila, že problémy s neschopnosťou platiť za bývanie sa nedotkli väčšej skupiny obyvateľstva. O bývanie prišli predovšetkým občania, ktorí neboli schopní riešiť náročnú životnú situáciu a tí, ktorí boli odkázaní (naučení) na pomoc od (socialistického) štátu. To sa týkalo najmä rómskych rodín a (problémových) jedincov odlúčene žijúcich od rodiny, ktorí prišli o bývanie po zrušení ubytovní a internátov.

Väčšinu bezdomovcov v B. Bystrici sa podarilo podchytiť v sociálnych strediskách, deložovaní neplatiči nájomného sú sústreďovaní v určených objektoch. V uliciach viditeľné bezdomovectvo bolo v rámci možností minimalizované. Zlepšeniu obrazu a povedomia o tejto skupine obyvateľov výrazne napomohlo vydávanie a predaj pouličného časopisu Nota bene, na ktorom sa podieľajú samotní bezdomovci.

Vyskytovalo sa i sporadické žobranie na frekventovaných miestach, no išlo skôr o zárobkovú činnosť špekulantov, ako východisko z núdze skutočnej chudoby. Prespávanie „na divoko" v núdzových podmienkach síce nie je výnimočné, ale je väčšinou efemérne. Najstabilnejšiu takúto lokalitu využívanú najmä v zimnom období predstavuje nedokončená budova sedačkovej lanovky v lesoparku na vrchu Urpín.

Prognóza ďalšieho vývoja počíta s nárastom počtu bezdomovcov v B. Bystrici. Súvisí to s obmedzením maximálnej výšky sociálnych dávok a zvýšením nákladov na bývanie. Rizikovou sa stáva najmä skupina obyvateľov okolo veku 50 rokov, ktorá má po strate zamestnania veľmi malú šancu znova sa pracovne uplatniť.

V Č. Budějoviciach bol spoločensko-ekonomický vývoj v transformačnom období priaznivejší, bez významnejších negatívnych vplyvov. To sa odrazilo aj v sociálnej oblasti, kedy sociálne otrasy boli obmedzené predovšetkým na problémových jedincov. Špecifickou a najpríznačnejšou bola situácia Rómov. Narušanie tradičných väzieb, strata možnosti lacného ubytovania a s tým súvisiace sťahovanie (resp. strata domova) viedli k najvýznamnejšiemu procesu zmeny v sociálno-priestorovej štruktúre, ktorú sme v spodnej časti sociálneho spektra v Č. Budějoviciach v transformačnom období zaznamenali.

Zvýšené množstvo bezdomovcov v Č. Budějoviciach, ktoré tu prejde azylovými zariadeniami je spôsobené špecifikom v B. Bystrici sa vyskytujúcim v obmedzenej miere, ktorým sú tranzitní bezdomovci. Väčší celkový počet bezdomovcov v Č. Budějoviciach ako v B. Bystrici sa neodrazil na výraznejšom prezentovaní tohto javu na verejnosti.

Kvôli nepôvodnosti veľkej časti bezdomovectva v Č. Budějoviciach nie je možné okrem miest koncentrácie rómskeho obyvateľstva identifikovať oblasti mesta či skupiny obyvateľstva (okrem asociálov) s výraznejšími predpokladmi pre bezdomovectvo. Miest kde bezdomovci „na divoko" prespávali bolo viacero, rovnako ako ich nebolo možné prehliadnuť v centre mesta, či pri nákupných strediskách. Zásluhou charakteru bezdomovectva v Č. Budějoviciach však jeho veľká časť zostala pre bežného obyvateľa skrytá a nevyskytovala sa ani v špecializovaných sociálnych zariadeniach.

Zariadenia pre bezdomovcov sa stali útočiskom najmä pre skupiny typických a tranzitných bezdomovcov (pozri záverečné delenie do skupín). Tieto zariadenia boli rozmiestnené vo viacerých zónach rezidenčného charakteru (vnútorné mesto, panelové sídliská, oblasti rodinných domov). Takýmto spôsobom bola časť bezdomovectva podchytená a rozmiestnená v priestore mesta tak, aby na jednej strane nedochádzalo k neželanej koncentrácii takýchto zariadení a zároveň tieto zariadenia neboli priestorovo segregované.

3.4.5. Záver prípadovej štúdie

Situácia prvotne v sociálnej oblasti, druhotne v oblasti bezdomovectva v skúmaných mestách v sledovanom období niesla niektoré podobné a viaceré špecifické znaky. Rámcovo podobnou bola východisková sociálna situácia, s ktorou mestá vstupovali do transformačného obdobia. Máme na mysli situáciu, v ktorej rozhodujúca časť mestskej populácie bola v socialistickom období v podobnom postavení. Zásluhou štátnej politiky sociálna diferenciácia spolu so sociálnou polarizáciou zostávali na relatívne nízkej úrovni.

K priblíženiu sociálno-priestorovej situácie v skúmaných mestách v socialistickom období došlo najmä zásluhou prisťahovania väčšieho množstvo ľudí v produktívnom veku z vidieka a menších miest. Otázka ich bývania bola riešená prostredníctvom rozsiahlej výstavby bytov na panelových sídliskách. Takto vedľa seba bývalo sociálne značne heterogénne obyvateľstvo. To sa vyznačovalo rozličnou vzdelanostnou a sociálnou štruktúrou, ako aj odlišnými kultúrnymi zvyklosťami a pôvodom. Výsledkom toho bolo, že najmä na novších sídliskách nevznikali susedské a komunitné väzby čomu napomáhala anonymita týchto oblastí. To (okrem iného) vytvorilo vhodné podmienky pre vznik sociálno-patologických javov vrátane bezdomovectva.

Rozsah procesu sťahovania do skúmaných miest, jeho dynamika a vplyv na charakteristiky populácií boli v B. Bystrici odlišné ako v Č. Budějoviciach. Odrazom toho bol aj vyšší podiel obyvateľov B. Bystrice žijúci na sídliskách oproti Č. Budějoviciam (79% : 45%) a naopak zvýšený podiel obyvateľstva žijúceho v oblastiach rodinných domov v Č. Budějoviciach (23% : 6%) oproti B. Bystrici. Tieto rozdiely mali dosah aj na štruktúru bezdomovectva v skúmaných mestách.

V B. Bystrici, kde bol podiel obyvateľov bývajúcich na (sociálne problematických) sídliskách vyšší, prevládali bezdomovci pochádzajúci z mesta a jeho okolia. V Č. Budějoviciach, kde výrazne vyšší podiel obyvateľov obýval (sociálne stabilizované oblasti) rodinných domov bolo zastúpenie nepôvodných bezdomovcov (pochádzajúcich z iných oblastí ako mesto a jeho okolie) evidentne vyššie.

Diferencie vo vývoji v sociálno-ekonomickej oblasti v skúmaných mestách sa znova začali prejavovať po zmenách v roku 1989. Spoločensko-ekonomický vývoj v Č. Budějoviciach sa v transformačnom období niesol v relatívne pokojnom duchu bez významnejších sociálnych otrasov. No v B. Bystrici dochádzalo počas celého transformačného obdobia k sociálnym otrasom spojeným s prepúšťaním z viacerých podnikov, ktoré sa v prvom rade dotklo problémových jedincov.

Výsledkom načrtnutých, modifikovaných podmienok v oblasti sociálnej situácie v skúmaných mestách bolo, že aj bezdomovectvo v 90-tych rokoch 20. storočia v nich nadobudlo špecifický charakter a štruktúru. V obidvoch mestách bezdomovcov môžeme rozdeliť do troch skupín, pričom základný rozdiel spočíva v podiele, ktorý jednotlivé skupiny na celkovom jave bezdomovectva v jednotlivých mestách majú:

Do prvej skupiny patria **„Typickí bezdomovci“**. Jedná sa o sociálne najslabších obyvateľov, ktorí nedokážu riešiť svoju krízovú situáciu – napr. asociáli, závislí, „zbankrotovaní“, chovanci po odchode z detských domovov a prepustenci z výkonu trestu. Jedná sa väčšinou o ľudí z materského mesta a bližšieho okolia.

Druhú skupinu tvoria **„Tranzitní bezdomovci“**. Ide o utečencov, „azylantov“, migrujúcich bezdomovcov. Sú to prechodní bezdomovci, časť z nich sa však stane bezdomovcami typickými, či bezdomovcami z povolania.

Tretia skupina - **„Bezdomovci z povolania“**. Ide o ľudí so špecifickými povahovými črtami („voľnomyšlienkári“), ktorým vyhovuje život mimo spoločenského rámca, zväzujúcich spoločenských konvencií a „reálnych“ hodnôt. Môžu pochádzať aj z prvých dvoch skupín, nedá sa určiť presná hranica medzi nimi.

Rozdelenie bezdomovcov do skupín podľa ich zastúpenia v skúmaných mestách, má nasledovnú podobu:

	B. Bystrica	**Č. Budějovice**
„Typickí bezdomovci“	cca 60%	cca 40%
„Bezdomovci z povolania“	do 25%	cca 35%
„Tranzitní bezdomovci“	do 15%	cca 25%

Takéto rozdelenie v syntetickej podobe odráža diferencie v charaktere bezdomovectva v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach tak, ako boli bližšie špecifikované v analytickej časti štúdie.

IV. Záverečná časť

4.1. Zmeny v priestorových štruktúrach v skúmaných mestách v transformačnom období - zovšeobecnenie

V tejto kapitole sa budeme venovať zovšeobecneniu zmien, ktoré sa v transformačnom období udiali v priestorových štruktúrach skúmaných miest. Porovnáme zmeny v jednotlivých zónach mesta ako aj význam, aký jednotlivé transformačné procesy pre skúmané mestá mali. Identifikujeme a porovnáme oblasti v mestách B. Bystrica a Č. Budějovice, ktoré boli najvýznamnejšie ovplyvnené / zasiahnuté transformačnými zmenami.

Vývoj v oblasti zmien v priestorových štruktúrach v obidvoch skúmaných mestách v transformačnom období prakticky prebiehal v súlade so všeobecnými trendmi, tak ako boli naznačené v podkapitole „Procesy priestorových zmien" v teoretickej časti práce. V jednotlivých mestách sa však prejavili miestne špecifiká, vyplývajúce z rozličného východiskového stavu priestorových štruktúr a veľkosti síl, ktoré v nich na zmeny pôsobili.

Oblasť centra patrí v obidvoch mestách medzi zóny, ktoré prešli najvýznamnejšími transformačnými premenami.[85] Práve v oblasti centra mesta sa prejavili zmeny v priestorových štruktúrach v transformačnom období ako prvé. Vývoj v tejto zóne sa uberal v obdivoch mestách rovnakým smerom (za pôsobenia procesov ako komercionalizácia, revitalizácia, derezidencionalizácia, gentrifikácia), čo sa odrazilo na zmenách v skladbe podnikateľských subjektov i obyvateľstva. Prejavil sa ale rozdiel v rozsahu v akom sa transformačné premeny v skúmaných mestách udiali. Tento rozdiel však nebol tak výrazný z toho dôvodu, že centrum v B. Bystrici prakticky zahŕňa aj slabo vyvinutú oblasť vnútorného mesta. Spoločne tieto dve zóny vykazovali o niečo menší rozsah zmien ako centrum v Č. Budějoviciach.

Rozdiely v rozsahu a prejavoch transformačným procesov sa naplno prejavili v zóne **vnútorného mesta**. V Č. Budějoviciach oblasť vnútorného mesta predstavuje priestor, ktorý poskytuje ďalšie možnosti jeho využitia kompatibilné s funkciami centra mesta (týka sa to najmä maloobchodu, kancelárskych priestorov a revitalizovaného bývania). Týmto spôsobom sa rozširuje kapacita centrálnej časti mesta a teda aj možnosti pre rozvoj najlukratívnejších funkcií. Preto významná časť vnútorného mesta v Č. Budějoviciach prechádzala transformačnými zmenami podobného charakteru ako samotné centrum.

V B. Bystrici sú takéto možnosti výrazne limitované. Ak opomenieme bezprostredne nadväzujúcu časť vnútorného mesta, ktoré je organickým pokračovaním historického jadra, zostávajúce oblasti plošne malého vnútorného mesta poskytujú obmedzené možnosti pre rozvoj funkcií vlastných centrám miest. Druhou stranou mince je skutočnosť, že sila a početnosť subjektov, ktoré by mohli vyvolať zvýšený dopyt po ďalších atraktívnych priestoroch v širšom centre mesta bola malá.

V zóne **rodinných domov a víl** sa medzi skúmanými mestami prejavuje diferencia v lokalizácii, ale najmä v rozsahu štvrtí takéhoto charakteru. Postsocialistické premeny ku ktorým dochádzalo v rámci tejto zóny však boli podobné. Tradičné oblasti víl a rodinných domov v blízkosti centra boli zasiahnuté komercionalizáciou predovšetkým prostredníctvom firiem, ktoré si tu zriaďovali svoje sídla. Významná časť objektov prešla revitalizáciou a došlo aj k výmene obyvateľstva, resp. k čiastočnej derezidencionalizácii v týchto oblastiach.

V lokalitách rodinných domov postavených v socialistickom období prebiehali obdobné procesy ako v starších oblastiach tohto charakter (s výnimkou procesu derezidencionalizácie a výmeny obyvateľstva). Ich iniciátormi však boli väčšinou samotní majitelia nehnuteľností, ktorí zlepšovali fyzický stav svojho majetku, prípadne ho upravovali pre potreby drobného podnikania.

K procesom revitalizácie a komercionalizácie existujúcich nehnuteľností sa tu však pripojili adičné (či intenzifikačné) procesy prostredníctvom novej výstavby rodinných domov. V niektorých prípa-

[85] Poznámka k posudzovaniu významnosti zmien. To je založené na celkovom posúdení (teda na čase a rýchlosti uplatňovania zmeny, na tom ako a kedy k nim došlo, na charaktere, dosahu a význame zmeny pre dané územie a celé mesto). Nejedná sa teda len o posudzovanie absolútneho vyjadrenia zmeny.

doch nadobudla takáto výstavba pomerne rozsiahle rozmery, čo malo nezanedbateľný vplyv na fyzickú a sociálno-priestorovú štruktúru danej mestskej štvrte.

Výstavba na zelenej lúke - to bol spôsob, ktorým vznikli viaceré nové lokality individuálneho bývania v rodinných domoch. Okrem zásadnej zmeny vo fyzickom prostredí a vo využití pôdy, významnou sa stala i zmena vyvolaná príchodom obyvateľov rozličného pôvodu, ktorých spájalo nadpriemerné socio–ekonomickým postavenie. Týmto spôsobom dochádzalo k vytváraniu i priestorovo vyčlenených ostrovov obývaných obyvateľstvom s nadštandardnými charakteristikami v oblasti majetkových pomerov.

Rozsah a podiel **oblasti sídlisk** v skúmaných mestách odzrkadľuje veľkosť vplyvu, ktorý socialistická perióda na ne mala. Samotná nerovnováha v zastúpení týchto oblastí, tentoraz výrazne v „prospech" B. Bystrice, sa neprejavila na skutočnosti, že by v tejto zóne prebiehali transformačné procesy s odlišným pozadím. Skôr sa prejavili rozdiely v tom, aké je postavenie a vnímanie oblasti sídlisk obyvateľmi skúmaných miest.

Menšie zastúpenie sídlisk v Č. Budějoviciach a viac (ekonomických i priestorových) možností získať atraktívnejšie bývanie spôsobilo, že bývanie na panelovom sídlisku (najmä vo vybraných lokalitách) je v tomto meste vnímané ako „núdzové riešenie". Keďže na sídliskách žije stále veľký počet (aj keď nie podiel) obyvateľstva mesta, rozbehli sa na niektorých z nich programy zamerané na revitalizáciu fyzického stavu a vzhľadu panelových domov i zlepšenie ich energetických parametrov.

Na druhej strane časti niektorých, zväčša najmladších sídlisk sú stále rozvíjajúcimi sa lokalitami, ktoré rástli prostredníctvom novej bytovej i komerčnej výstavby. Jednak v nadväznosti na stavebnú činnosť zo socialistického obdobia, jednak v súvislosti s novými rezidenčnými, či komerčnými projektmi najmä v oblasti maloobchodu a služieb. Zásluhou tejto výstavby zóna sídlisk získala impulzy, bez ktorých by patrila medzi najvýznamnejšie oblasti úbytku počtu obyvateľov.

Vnímanie bývania na početných sídliskách v B. Bystrici sa v transformačnom období významne nezmenilo. Na túto rezidenčnú formu je totiž odkázaný stále ďaleko najvýznamnejší počet i podiel obyvateľov v meste. Preto výraznejší pohyb v oblasti všeobecného vnímania bývania v týchto štvrtiach nie je možné očakávať. Napriek tomu staršie i mladšie oblasti sídlisk vykazujú spoločne s historickým centrom mesta najvýraznejšie úbytky obyvateľstva v transformačnom období.

Bytová výstavba na sídliskách nadväzujúca na jej panelové formy zo socialistického obdobia nebola rozsiahla. Bola ukončená ešte na začiatku 90-tych rokov minulého storočia a potom oblasti sídlisk prechádzali štádiom recesie. Niekoľko projektov súkromných investorov v oblasti nadštandardného bývania roztrúsených po viacerých sídliskách (najmladším sa vyhli) bolo príliš malého rozsahu, aby na situácii niečo zmenili.

Až na prelome storočí sa aj na niektorých mladších sídliskách rozbehla nájomná bytová výstavba. Najskôr v nadstavbách a prestavbách, potom i v bytových domoch. Maloobchodná sieť na sídliskách práve v tomto období (a po pomerne dlhom čase) zaznamenala významné rozšírenie o veľkoplošné predajne. Začali sa objavovať častejšie príklady revitalizácie fyzického stavu budov na sídliskách, no stále sa jednalo len o projekty vo vybraných domoch a len v nevyhnutnom rozsahu.

Čo sa týka **okrajových oblastí mesta a jeho zázemia**, tak tie sú v rámci postsocialistickej transformácie ovplyvňované najmä procesmi komerčnej a rezidenčnej suburbanizácie. Ich rozsah a prejavy v skúmaných mestách sú ovplyvnené prírodnými a sídelnými podmienkami, ako aj ekonomickou silou tu pôsobiacich subjektov.

Tieto skutočnosti spôsobili, že sa v Č. Budějoviciach, najmä pri najvýznamnejších dopravných komunikáciách smerujúcich z mesta, koncentrovali predovšetkým veľkoplošné predajne a to tak v rámci administratívnych hraníc mesta ako aj za nimi. V B. Bystrici bolo a je množstvo zariadení spadajúcich do kategórie komerčnej suburbanizácie evidentne nižšie. Skladové a výrobné prevádzky sú tu umiestnené väčšinou na okraji kompaktného mesta, veľkoplošné predajne priamo v jeho rámci.

Z pohľadu rezidenčnej suburbanizácie okrajových častí a zázemia skúmaných miest nachádzame rozdiely v charaktere a rozsahu zástavby takéhoto typu. V Č. Budějoviciach príhodné sídelné podmienky umožnili okrem výstavby finančne náročnejších samostatne stojacich domov, vybudovať aj súvislejšiu zástavbu menej nákladných radových či typizovaných rodinných domov. To v súvislosti s lepšou ekonomickou situáciou miestneho obyvateľstva znamenalo, že zaobstaranie si bývania (v suburbánnej zóne) nezostalo obmedzené len na úzke najmajetnejšie vrstvy obyvateľstva.

V regióne B. Bystrice sa proces rezidenčnej suburbanizácie rozvinul v špecifickej forme. Len pomerne malá časť rodinných domov postavených za hranicami (kompaktného) mesta leží v teréne, ktorý umožnil aj jednoduchšiu a hromadnejšiu výstavbu. Väčšia časť výstavby rodinných domov je situovaná v relatívne členitom teréne, čo výstavbu predražuje. Preto možnosť jej financovania bola do veľkej miery obmedzená na majetkovo najsilnejšie vrstvy obyvateľov. Podobné finančné krytie je možné očakávať v prípade veľkej časti osobitného typu rezidenčnej suburbanizácie v zázemí B. Bystrice, ktoré sa vyznačuje silným rekreačným podtextom.

o o o o

Na základe celkového pohľadu môžeme určiť poradie zón (resp. území) v skúmaných mestách, podľa významnosti zmien ktorými v rámci postsocialistickej transformácie prechádzali (pozri nižšie).V rámci tohto poradia pri jednotlivých vyčlenených územiach uvádzame aj najvýznamnejšie transformačné procesy, ktoré najlepšie reprezentujú dianie v nich. Ich poradie zároveň do veľkej miery vyjadruje ich význam z pohľadu celomestských procesov zmien v priestorových štruktúrach.

Rámcovo je poradie zón (území) i hlavných transformačným procesov pre obidve mestá rovnaké. Uvedené poradie území i prejavy transformačných procesov v jednotlivých zónach (územiach) v každom zo skúmaných miest je však potrebné hodnotiť v kontexte miestnych špecifík (napr. zhrnutých v predchádzajúcej časti tejto kapitoly), ktoré miestne skutočnosti modifikujú.

1. Historické jadro + najvýznamnejšie časti vnútorného mesta[86] - *komercionalizácia a revitalizácia (derezidencionalizácia, gentrifikácia)*

2. Vonkajšie mesto (oblasti využívané pre komerčné a rezidenčné účely na hranici / za hranicou kompaktného mesta)- *intenzifikácia, komerčná a rezidenčná suburbanizácia, funkčná fragmentácia*

3. Sídliská – *sociálna a fyzická diferenciácia* - na jednej strane *stagnácia a recesia* fyzického stavu budov a *sociálna regresia*, na druhej strane lokálna *revitalizácia* prostredníctvom obnovy bytového fondu, vertikálnej a horizontálnej adície vytvára potenciál pre lokálnu *sociálnu progresiu.*

4. Štvrte rodinných domov (bez možnosti plošného rozvoja) – *stagnácia, revitalizácia, intenzifikácia. komercionalizácia*

5. Vybrané časti vnútorného mesta, starších oblastí zo socialistického obdobia a extenzívne využívaných oblastí vonkajšieho mesta– *stagnácia, recesia*

To, že uvedené poradie bolo pre obidve skúmané mestá prakticky rovnaké svedčí o tom, že sa rámcovo nachádzali v podobných podmienkach a pôsobili na ne rámcovo podobné sily, ktoré smerovali do oblastí podobného charakteru.

Takéto poradie je prakticky v súlade s poradím, ktoré bolo identifikované v ďalších postsocialistických mestách v Českej a Slovenskej republike (Praha, Bratislava, Olomouc, Prešov - viď Matlovič - Ira - Sýkora - Szczyrba, 2002 a výstupy z tohto grantu). To svedčí o tom, že transformačné zmeny v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach mali rámcovo rovnaké zasmerovanie a vplyvy ako je tomu u miest s podobným alebo hierarchicky vyšším postavením v rovnakom geografickom priestore.

Vyššie uvedené poradie vztiahnuté na mesto B. Bystrica sa viac približovalo k poradiu v posudzovaných českých mestách (Č. Budějovice, Olomouc, Praha - druhá najvýznamnejšia oblasť

[86] Ide predovšetkým o najviac komerčne využívané oblasti vnútorného mesta - obchodné ulice, ulice s rekonštruovanými domami pre kancelárske účely a bývanie vyššieho štandardu.

zmien vonkajšie mesto), ako k poradiu v posudzovaných slovenských mestách (Prešov, Bratislava - druhá najvýznamnejšia oblasť zmien vnútorné mesto; ináč je poradie zón v uvedených českých a slovenských mestách rovnaké).

Neznamená to, že by B. Bystrica mala bližšie k českým mestám ako k mestám slovenským. V prípade takejto situácie v B. Bystrici sa jedná o kombináciu špecifických morfologických podmienok (malý plošný rozsah vnútorného mesta a menej príležitosti na jeho využitie) s možnosťami miestnych subjektov pôsobiť a rozvíjať svoje aktivity v zóne vnútorného mesta.

o o o o

Z pohľadu transformačných procesov, tak ako sme ich priradili k jednotlivým zónam (územiam) vo vyššie uvedenom zozname je situácia zložitejšia. Tu sa výrazne uplatňujú miestne podmienky pre ich rozvinutie. Zmienime sa preto len o vybraných príkladoch transformačných procesov v skúmaných mestách, ktoré vykazovali špecifický charakter.

V centre mesta (v našom prípade vrátane najvýznamnejších časti vnútorného mesta) nenachádzame významnejšie odchýlky. Samozrejme nie je možné rovnocenne porovnávať procesy prebiehajúce v hlavných mestách s procesmi prebiehajúcimi na úrovni regionálnych centier. Napríklad proces gentrifikácie bol v rámci 4 porovnávaných miest v uvedenej práci identifikovaný len v Prahe.

Napriek tomu sme proces gentrifikácie v Č. Budějoviciach i v B. Bystrici identifikovali, pretože tu boli naplnený charakter a znaky tohto procesu, aj keď jeho rozsah je v porovnaní s Prahou podstatne menší.

Podobne je to aj v prípade druhej oblasti, ktorá prešla v transformačnom období najvýraznejším vývojom. Tou je vonkajšie mesto (resp. jeho vybrané lokality). V rámci tohto zovšeobecnenia ako vonkajšie označujeme tak okraj kompaktného mesta, oblasť okolo administratívnych hraníc mesta, ako aj oblasť zázemia mesta. V obidvoch mestách totiž aj oblasti okraja kompaktného mesta (oblasti kde sa stretávala sídlisková, prípadne priemyselná zástavba s nezastavanými plochami voľných priestranstiev) patrili k tým, ktoré prešli významnými premenami.

Najvýznamnejší podiel na tejto skutočnosti mala komerčná výstavba (lokalizácia veľkoplošných predajní a skladovo výrobných kapacít). Táto až na výnimky zostávala v relatívnom kontakte s kompaktným mestom. Lokalizácia rezidenčnej výstavby na okraji kompaktného mesta mala osobité pozadie. Väčšinou nadväzovala na existujúce rezidenčné lokality, ale v vyskytli sa tu aj prípady úplne nových oblastí výstavby na zelenej lúke. Vzhľadom na rozsah a rozdrobenosť rezidenčnej výstavby však nemôžeme hovoriť o nejakom prstenci, či páse takejto výstavby.

Zásluhou pričlenenia rozsiahlych plôch vidieckej a často pre rozvoj mesta ťažko využiteľnej krajiny v socialistickom období, zostali v okrajovom páse obidvoch miest pomerne rozsiahle nevyužité plochy. Ďalšie oblasti, ktoré dostali z mesta rozvojové impulzy, sa nachádzajú až za administratívnymi hranicami mesta. Tu už hovoríme o procese rezidenčnej suburbanizácie, ktorá ako sme už viackrát naznačili mala v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach špecifický charakter.[87]

Uvedené transformačné procesy a ich špecifické pozadie v skúmaných mestách predstavujú najvýraznejšie príklady postsocialistického diania v nich. Dianie v zostávajúcich oblastiach miest sme v rámci tejto kapitoly už prebrali. Čo sa týka zostávajúcich dosiaľ nespomínaných transformačných procesov, za zmienku stojí už len (očakávaný) fakt týkajúci sa sakrálnej výstavby v skúmaných mestách.

Aj keď proces sakralizácie v B. Bystrici nedosiahol takú úroveň ako už v v súvislosti s týmto procesom spomínanom meste Prešov (v textovej prílohe), predsa je potrebné spomenúť, že sme tu

[87] Suburbanizácia predstavuje ďalší prípad procesu, ktorý býva v tradičnom chápaní spájaný s mestami väčšími ako sú B. Bystrica a Č. Budějovice. Keďže ale identifikujeme znaky charakteristické pre tento proces aj na úrovni nami skúmaných miest, nevyhýbame sa pojmu suburbanizácia. Myslíme si, že v prípade procesov ako suburbanizácia a gentrifikácia špecifický transformačný postsocialistický vývoj spôsobil, že niektoré procesy typické pre veľké mestá nachádzajú svoje špecifické vyjadrenie aj v mestách menších.

zaznamenali nezanedbateľné prejavy tohto procesu v podobe výstavby sakrálnych objektov najrozličnejšieho druhu. Rozsah zmien tu bol, v porovnaní s minimálnym dianím v tejto oblasti v Č. Budějoviciach, ďaleko významnejší.

4.2. Záver práce

Na základe výskumov vykonaných v rámci dizertačnej práce môžeme konštatovať, že podoby postsocialistickej transformácie v skúmaných mestách sa pri rámcovom pohľade veľmi nelíšili. Na druhej strane však pri detailnejšej analýze vykazovali množstvo drobných diferencií.

Pôvod týchto diferencií vidíme predovšetkým v rozdielnej hĺbke, v akej socialistické princípy zasiahli do fungovania skúmaných miest a najmä v tom, že boli aplikované na mestské organizmy v rozličnom štádiu ich vývoja. Aj keď vonkajšie, inštitucionálne, vplyvy socialistického obdobia (ako ideológia, prístupy k plánovaniu, spravovaniu a rozvoju miest) boli v obidvoch skúmaných mestách veľmi podobné, ich odraz v konkrétnej realite konkrétneho mesta celkom rovnaký nebol.

Keď sa mestá ocitli v postsocialistických podmienkach a ich vývoj začal prebiehať na základe trhových princípov, naplno sa odhalil vplyv a hĺbka zásahov do mestských organizmov v socialistickom období. To sa odrazilo na množstve a zložitosti problémov, ktoré obdobie postsocialistickej transformácie obnažilo, ako aj na diferencovaných možnostiach miest s nimi sa vysporiadať.

o o o o

Mesto Č. Budějovice (ako komplexný sociálno-ekonomický priestorový systém) vstupovalo do postsocialistickej transformácie v príhodnejšej situácii ako mesto B. Bystrica. Oproti B. Bystrici si do transformačného obdobia totiž prinieslo menej rozporov zo socialistickej éry. Princípy a sily pôsobiace na mestá v socialistickom období boli v Č. Budějoviciach aplikované na podstatne vyzretejší mestský organizmus ako v B. Bystrici. Zásluhou dobre vyvinutých vnútromestských štruktúr z kapitalistického obdobia v Č. Budějoviciach tieto neboli vplyvmi zo socialistického obdobia (až na sociálno - ekonomickú štruktúru) tak výrazne poznamenané ako mesto B. Bystrica.

Korene tejto skutočnosti ležia v lepšom geopoliticko - ekonomickom postavení Č. Budějovíc v období kapitalizmu. Jeho dedičstvo zostalo zachované aj v socialistickom období a to napriek snahám o znižovanie regionálnych rozdielov a nivelizačným tendenciám v spoločnom štáte.

Preto aj po rozdelení Československa v roku 1993 bolo postavenie Českej republiky z geopolitického i ekonomického pohľadu lepšie ako postavenie Slovenskej republiky. Svoju pozíciu prakticky najkonsolidovanejšieho postsocialistického štátu si Česká republika ďalej upevňovala, čo malo priaznivý vplyv na rozvoj zahraničného obchodu a na prijímanie podnetov zo zahraničia (investície, know-how, životný štýl, globalizácia).

Keďže v Č. Budějoviciach nejestvoval žiaden zásadný lokálny problém, s transformačnými podmienkami sa tu vysporiadali bez výraznejších zakolísaní. Úspešne zvládli reštrukturalizáciou všetkých oblastí ľudskej činnosti (ako výroba, služby, miestna správa ...) a životaschopne ich zapojili do reality postsocialistickej spoločnosti.

Výsledný efekt – „preplávanie" skúmanou časťou transformačného obdobia bez významnejších otrasov bolo umožnené súhrou pomerne priaznivých východiskových podmienok s ktorými Č. Budějovice do transformácie vstupovali a ľudského činiteľa, ktorý sa tu rýchlejšie dokázal adaptovať na podmienky postsocialistickej transformácie.[88] To bolo umožnené a zároveň podmienené relatívne malými sociálno-ekonomickými problémami v transformačnom období a tým, že sa významnejšie nedotkli obyvateľov mesta.

[88] ... ako v B. Bystrici.

Mesto B. Bystrica (ako komplexný sociálno-ekonomický priestorový systém) si do postsocialistického transformačného obdobia prinieslo niekoľko prvkov, ktoré komplikovali jeho transformáciu. Ich korene ležia najmä v socialistickom období a v hĺbke, v akej tu socialistické princípy zasiahli do vývoja mestského organizmu.

Socialistické premeny vo všetkých zložkách vnútornej priestorovej štruktúry B. Bystrice boli veľmi výrazné. Bolo to umožnené a umocnené tým, že rozsah mestských štruktúr pochádzajúcich z kapitalistického obdobia bol malý. Preto boli vplyvmi (a následne štruktúrami) pôsobiacimi a vytváranými v socialistickom období ľahko prekryté. Z tohto dôvodu sa procesy prebiehajúce v socialistickom období prejavili v B. Bystrici významnejšie a viac zasiahli všetky zložky jej vnútornej priestorovej štruktúry.[89]

Dynamický vývoj B. Bystrice v socialistickom období spôsobil, že okolo pomerne malého jadra mestského organizmu z predsocialistického obdobia bol v krátkom čase (a teda urýchlene) na princípoch socialistického plánovania vybudovaný podstatne väčší celok. Keď sa takýto mestský organizmus ocitol v postsocialistických podmienkach vynorili sa mnohé rozpory a problémy. Najviac v tých oblastiach, ktorých vznik, existencia a rozsah boli podmienené pôsobením socialistických princípov. Keďže takýchto rozporov bolo v B. Bystrici viac odrazilo sa to na skutočnosti, že tu bolo v transformačnom období potrebné riešiť viac a závažnejších problémov ako v Č. Budějoviciach.[90]

Začiatok 90-tych rokov sa v B. Bystrici niesol v znamení odoznievania socialistického obdobia. Po nástupe premiéra V. Mečiara k moci v roku 1992 a následnom rozdelení spoločného československého štátu sa situácia v B. Bystrici vyvinula tak, že mesto sa ocitlo v klamlivo „priaznivom" postavení.[91] To však predstavovalo len náplasť na množstvo problémov, ktoré sa vyskytovali (ako rozpad / výrazné zoštíhlenie najväčších priemyselných závodov, otrasená sociálna situácia väčšiny obyvateľstva ...).

Pre ďalší vývoj v transformačnom období bola významnou skutočnosť, že sa na vedúce pozície v štátnej správe, miestnej správe, podnikoch i firmách presadili ľudia limitovaní socialistickou minulosťou a „zabetónovali" sa tu (vypuklejšia podoba problému mnohých postsocialistických spoločností). Takto sa vytvorila situácia, charakteristická záujmom o udržanie si vlastného postavenia a blokovaním prieniku nových myšlienok a nových ľudí. Preto sa v B. Bystrici uchytilo len málo zahraničných investorov, veľa schopných ľudí ju opustilo alebo sa prispôsobilo miestnym podmienkam a rezignovalo.

Z B. Bystrice sa takýmto spôsobom stala akási konzerva, ktorá o svoje nadobudnuté „výhody" prišla, nové príležitosti nevytvárala a preto v súťaži miest kvôli svojej skostnatelosti začala zaostávať.[92] Po roku 1998 vyšlo najavo vysoké zadĺženie mesta, preto prešlo na udržiavací režim s limitovanými rozvojovými aktivitami.

o o o o

[89] Významnú úlohu zohrala skutočnosť, že obdobné urbanizačné a industrializačné fázy prebiehajúce v B. Bystrici v socialistickom období boli v Č. Budějoviciach ukončené o niekoľko desiatok rokov skôr ešte v kapitalistickom období.

[90] Samozrejme aj v Č. Budějoviciach bolo množstvo problémov podobného charakteru, len tu bol ich rozsah menší. Lepšie, najmä finančné podmienky pre ich riešenie umožnili rýchlejšie a bez výraznejších negatívnych dopadov sa s nimi vysporiadať.

[91] Prebehla rýchla obnova historického centra mesta, do mesta boli presunuté viaceré generálne riaditeľstvá celoslovenských štátnych podnikov i inštitúcií, B. Bystrica bola rozvíjaná ako finančné a univerzitné centrum.

[92] Na zaostávanie mala vplyv aj uzavretá kotlinová poloha a horšia dopravná dostupnosť mesta. No práve na zmiernenie týchto daností bolo potrebné, aby mestská politika bola otvorená a flexibilná, no bolo to takmer naopak.

V druhej časti záveru sa budeme venovať výsledkom skúmania v kontexte cieľov, otázok a hypotéz, ktoré sme vyslovili v úvode a v teoretickej časti dizertačnej práce.

Prípadové štúdie a syntéza ich výsledkov v zhrnutí ukázali, že problematika zmien vnútorných priestorových štruktúr v skúmaných mestách je mnohovrstevná. Vykazuje mnohé spoločné črty ale aj viaceré špecifiká, ktoré poukazujú na diferencie v podobách, v akej sa výsledky postsocialistickej transformácie v skúmaných mestách prejavili.

Celkový priebeh postsocialistickej transformácie v skúmaných mestách sa líšil len v detailoch. Typy transformačných procesov a mechanizmy ich uplatňovaniu boli v obidvoch skúmaných mestách veľmi podobné, rovnako ako aj aktéri transformačného diania. Isté, ale nie zásadné rozdiely sa nachádzali v podmienkach, v hĺbke, kvalite i rozsahu uplatňovania transformačných procesov v jednotlivých mestách.

Základný rozdiel medzi vývojom v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach v transformačnom období sa nachádzal v posune, s ktorým sa transformačné zmeny v priestorových štruktúrach skúmaných miest prejavovali. Jedná sa jednak o posun:

- časový (všeobecne môžeme hovoriť o 1 až 3 rokoch),
- kvantitatívny (vyjadrený napr. intenzitou bytovej výstavby, počtom m^2 predajnej plochy v nových maloobchodných jednotkách na počet obyvateľov),
- kvalitatívny (v hĺbke v akej došlo k premenám, v komplexnosti premeny - v tom či sú zmeny izolované na pár jedincov, len na jednu oblasť mesta alebo prenikajú viacerými štruktúrami a v širšom rozsahu sa stávajú súčasťou životného štýlu obyvateľov či výzoru mesta a pod.).

Syntetickým vyjadrením uvedených posunov je posun v rozsahu, v akom sa transformačné zmeny v skúmaných mestách v rovnakom období prejavili.

Na základe výskumov spojených s vypracovaním dizertačnej práce môžeme na položené otázky a hypotézy z jej prvej časti dať nasledovné odpovede:

I. Vykonané výskumy ukázali, že na základe štúdia zmien v priestorových štruktúrach sa je možné vyjadriť k smerovaniu vývoja skúmaných miest a zároveň sa, aj keď len rámcovo, vyjadriť k vývoju českých a slovenských miest v transformačnom období.

Základné zistenie v tomto smere môžeme zhrnúť do konštatovania, že vývoj skúmaných miest (ale prakticky to platí aj všeobecne o českých a slovenských mestách) v transformačnom období mal rovnaké zasmerovanie dané prakticky rovnakými fázami postsocialistickej transformácie, ktorými tieto mestá prešli.

Avšak rozdiely, ktoré si české a slovenské mestá do transformačného obdobia priniesli sa v syntetickej podobe prejavili na rozdiele v rozsahu v akom sa transformačné zmeny v nich prejavovali. Napriek tomu závery z výskumov nemožno zúžiť a zjednodušiť na konštatovania o zmene zasmerovania vzájomného vývoja skúmaných miest typu - konvergentný vývoj v socialistickom období / divergentný postsocialistický vývoj.

O vzájomnom vývoji skúmaných miest v transformačnom období môžeme preto skôr povedať, že Č. Budějovice (a mestá v Českej republike všeobecne) získali náskok v rýchlejšom a menej problémovom implementovaní systémovej transformácie, čo sa odrazilo na skoršom a širšom rozvinutí spontánnych procesov zmien v priestorových štruktúrach.

To, či a do akej miery sa podarí slovenským mestám znížiť tento náskok ukáže až vývoj v ďalších rokoch. Pokiaľ budú zmeny a reformné kroky, ktoré posúvajú slovenskú ekonomiku po roku 1998 vpred úspešne pokračovať, existuje predpoklad, že k zníženiu rozdielov medzi slovenskými a českými mestami dôjde. Isté nebezpečenstvo však hrozí pre mestá mimo hlavných osí rozvoja (medzi ktoré patrí, čiastočne aj kvôli svojej skostnatelosti, aj B. Bystrica; v podstatne menšej mie-

re sú ohrozené i Č. Budějovice). Ak sa nezmobilizujú, môže sa stať, že vlny rozvoja ich obídu a mestá začnú zaostávať.

II. Výskumy v rámci dizertačnej práce potvrdili, že intraurbánne štruktúry miest v Českej a Slovenskej republike prechádzajú od začiatku 90-tych rokov intenzívnou transformáciou charakterizovanou progresívnymi i regresívnymi procesmi. Na príklade Č. Budějovíc a B. Bystrice sme poukázali na obdobné a špecifické prejavy transformačných procesov v rámci jednotlivých vnútromestských štruktúr. Konštatovanie o vyššej intenzite (progresívnych) transformačných procesov v Č. Budějoviciach bolo v práci mnohokrát potvrdené.

Podmienky pre významnejší rozvoj regresívnych transformačných procesov boli v B. Bystrici príhodnejšie ako v Č. Budějoviciach, avšak ich viditeľné prejavy zostali obmedzené. Uvedené konštatovania o progresívnych a regresívnych zmenách môžeme rámcovo vztiahnuť aj na porovnateľné české a slovenské mestá.

Na výskumnú otázku „Aké podobnosti a odlišnosti, v zmenách vnútorných priestorových štruktúr skúmaných miest, ktoré boli vyvolané pôsobením transformačných procesov, je možné identifikovať" sme podrobne odpovedali v prípadových štúdiách. Všeobecne, podobnosti v tejto oblasti vyplývajú z veľmi podobnej situácie v tom čo (oblasti mesta), akým spôsobom, akými prostriedkami (mechanizmy) a kto (aktéri) sa na procese transformácie v obidvoch skúmaných mestách zúčastňuje.

Špecifiká v oblasti zmien vo vnútorných priestorových štruktúrach skúmaných miest vyplývajú predovšetkým z nerovnakých podmienok pre osídlenie a odlišného historického, spoločensko-ekonomického vývinu, ktoré formovali vývoj miest až do nástupu socializmu.

To všetko sa podieľalo na formovaní špecifických politicko - spoločensko - ekonomických podmienok, v ktorých sa skúmané mestá nachádzali v transformačnom období. Ich výsledkom bolo, že aj konkrétne prejavy transformačných procesov, najmä hĺbka, čas prejavenia a ich rozsah boli v skúmaných mestách špecifické.

„Je možné na základe výskumu zmien vo vnútorných priestorových štruktúrach miest v transformačnom období usudzovať o zmene vo vzájomnej orientácii v ich vývoji?" - Skúmané obdobie bolo príliš krátke na to, aby sme mohli hovoriť o zmenách vo vzájomnej orientácii vo vývoji miest. No práve transformačné obdobie prinieslo situáciu, kedy sa podmienky, v ktorých skúmané mestá pôsobia do istej miery zblížili. Na jednej strane prestali pôsobiť regulačné vplyvy zo socialistického obdobia, na druhej strane mestá v obidvoch republikách sa ocitli v obdobných podmienkach transformujúcej sa postsocialistickej spoločnosti. Mestá v týchto podmienkach majú lepšiu možnosť ukázať svoj skutočný potenciál. Takže skutočná orientácia vývoja skúmaných miest sa ukáže práve v priebehu transformácie.

Hovoriť o vzájomnej orientácii vývoja miest je možné len z dlhšej časovej perspektívy a zároveň v kontexte spoločensko-ekonomickej epochy, v ktorej sa mestá nachádzajú. Aj keď socialistické obdobie a ekonomické vzťahy, ktoré sa v tomto období uplatňovali boli z pohľadu trhovej ekonomiky a demokratického zriadenia „neprirodzené a umelé", je potrebné ich hodnotiť ako odraz doby a spoločensko ekonomického systému. Preto hodnotenie typu „umelý, neprirodzený" (socialistický) a „prirodzený" (trhový, demokratický) vývoj nie je namieste.

Dedičstvo socialistického systému, vtlačené do obrazu miest bude v náznakoch viditeľné ešte relatívne dlhú dobu. Tým dlhšie, čím bol tento vplyv výraznejší a čím je menší tlak (resp. sú menšie možnosti) na zmenu jestvujúceho stavu. To, že vplyv socialistického obdobia na jednotlivé skúmané mestá nebol celkom rovnaký (zjednodušene povedané Č. Budějovice vo vývoji trochu pribrzdil a v B. Bystrici výrazne zakceleroval vývoj) len prináša východiskovú situáciu, s ktorou sa musia obidve mestá vyrovnať.

Odpoveď na otázku „Aký vplyv mali transformačné zmeny na priblíženie resp. odlíšenie obrazu skúmaných miest?" nie je jednoznačná. Súvisí s časovým posunom a rozdielom v rozsahu v akom sa transformácia jednotlivých oblastí v skúmaných mestách prejavovala. Z pohľadu celého transformačného obdobia nedošlo k závažnejšej odchýlkam vo vývoji priestorových štruktúr keďže ich zmeny boli

orientované rovnakým smerom. Zásluhou toho sa obraz skúmaných miest do istej miery v transformačnom období priblížil, na čom má najvýznamnejší podiel globalizačný proces.

V tejto súvislosti poznamenávame, že všetky lokálne procesy, ktoré sa v transformačnom období v skúmaných mestách diali, prebiehali v rámci celospoločenských vplyvov, ktoré boli vo výraznej miere napojené na medzinárodné a teda globálne dianie. Keďže obidve skúmané mestá ležia mimo hlavných osí rozvoja v materských republikách, rýchlosť a rozsah s akou sa globalizačné vplyvy v nich prejavovali zodpovedali tomuto postaveniu. Môžeme skonštatovať, že zásluhou spomenutého posunu v transformácii sa vplyvy globalizácie v Č. Budějoviciach prejavoval výraznejšie. Najlepšie to bolo dokumentované v rámci prípadovej štúdie o maloobchode

o o o o

V našej práci sme sa prostredníctvom porovnania postsocialistickej transformácie priestorových štruktúr v B. Bystrici a v Č. Budějoviciach snažili priblížiť situáciu v týchto mestách v období, v ktorom dochádza k závažným spoločensko-ekonomickým zmenám. Zamerali sme sa skúmanie toho, ako sa v skúmaných mestách vyrovnali s problémami, ktoré transformácia v priestorových štruktúrach v rámcovo podobných podmienkach priniesla.

Pre skúmanie v tejto oblasti, sme si zvolili postup, kombinujúci prevažne kvantitatívne zhodnotenie východiskového stavu s kvantitatívno-kvalitatívnym zhodnotením situácie v parciálnych oblastiach (prípadových štúdiách) z vývojového pohľadu. Tento postup za daných podmienok považujeme za najvhodnejšiu metódu, ako skúmať zvolenú problematiku.

Na základe zistení z výskumov sme prišli k záverom, ktoré dokumentujú to, ako sa vplyvy historického spoločensko-ekonomického vývoja, geopolitickej polohy a lokálnej politiky odrazili na špecifickej podobe, ktorú v skúmaných mestách postsocialitická transformácia nadobudla. Zmeny v priestorových štruktúrach miest sú odrazom ekonomických, politických a spoločenských procesov. Preto ich považujeme za vhodný indikátor smeru, hĺbky a praktického uskutočňovania transformácie v postsocialistických mestách.

Literatúra:

1. Andruzs, G. - Harloe, M. - Szelényi, I. eds. (1996): Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies. Oxford. Blackwell.
2. Baláž, J. (2002): Banská Bystrica v premenách času. Banská Bystrica. BAJA.
3. Baran, V. (1997): Vývoj a problematika administratívnych hraníc na príklade Banskej Bystrice. In: Baran, V. ed.: Geografické štúdie No. 3. Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Banská Bystrica. Fakulta prírodných vied. Univerzita Mateja Bela, s. 102 – 108.
4. Baran, V.(2002a): Formovanie pôdorysnej štruktúry mesta. In: In: Baran, V. ed: Banská Bystrica v geografickej realite času a priestoru. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii a Mesto Banská Bystrica. s. 33-41.
5. Baran, V. (2002b): Historickogeografické etapy rozvoja mesta a jeho sídelného priestoru. In: In: Baran, V. ed: Banská Bystrica v geografickej realite času a priestoru. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii a Mesto Banská Bystrica. s. 15-18.
6. Baran, V. (2002c): Administratívno-teritoriálne hranice mesta - vývoj a ich problematika. In: In: Baran, V. ed: Banská Bystrica v geografickej realite času a priestoru. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii a Mesto Banská Bystrica. s. 42-45.
7. Beck, U. (1999): Schöne neue Arbeitswelt. Frankfurt/New York. Campus Verlag.
8. Carter, H. (1995): The Study of Urban Geography. 4th edition. London. Arnold.
9. Divinský, B. (2000): Koncepcia morfologického mesta a jej aplikácia na Bratislavu. In: Matlovič, R., ed., Urbánny vývoj na rozhraní milénií. Urbánne a krajinné štúdie Nr. 3, Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. s 39-47.
10. Dolejší, V. (2001a): V kraji není hypermarket. In: Mladá fronta DNES. 14.9.2001. Elektronický archiv Mladé Fronty DNES. NEWTON Information Technology, s.r.o. http://mfdnes.newtonit.cz
11. Dolejší, V. (2001b): V nabídce velkoprodejen je kraj nejchudší. In: Mladá fronta DNES. 26.9.2001. Elektronický archiv Mladé Fronty DNES. NEWTON Information Technology, s.r.o. http://mfdnes.newtonit.cz
12. Drtina, T. (1996): The Internationalisation of Retailing in the Czech and Slovak Republics. In: Akehurst, G.- Alexander, N. eds.: The Internationalisation of Retailing. London, Frank Cass&Co.
13. Dziewoński, K. (1967): Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojec, metod i ich zastosowania. Prace Geograficzne, 63, Instytut Geografii PAN, Warszawa.
14. Enyedi, G. (1996): Urbanisation under Socialism. In: Andruzs, G. -Harloe, M. -Szelényi, I. eds: Cities after Socialism. Oxford. Blackwell.
15. Enyedi, G. (1998): Transformation in Central European Postsocialist Cities. Discussion papers No. 21. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences. Pécs.
16. Fabian, J.-Michalec, I. (1977): Urbanistická koncepcia priestoru Banská Bystrica. Účelová publikácia Ministerstva výstavby a techniky SSR. Bratislava. Alfa.
17. French, R. A.- Hamilton, F. E.I., eds (1979): The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy, pp. 387-424. Chichester, John Willey & Sons.
18. Gajdoš, P. (1999): Sociálno-priestorová situácia Slovenska, jej vývoj a problémy v 20. storočí. Sociológia. XXXI, č. 2. s. 111-140.

19. Gajdoš, P. - Pašiak, J. (1995):Vývoj sociálno-ekologickej situácie spoločnosti Slovenskej republiky. Bratislava. Veda.

20. Hamilton, F.E.I. (1979): Spatial structure of East european cities. In: French, R.A., Hamilton, F.E.I., eds (1979): The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy, pp. 387-424. Chichester, John Willey & Sons.

21. Hampl, M. - Gardavský, V. - Kühnl, K. (1989): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Praha. Univerzita Karlova.

22. Harloe, M.(1996): Cities in the Transition. In: Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I. (Eds.): Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies. Oxford, Blackwell Publishers, pp. 1 – 29.

23. Honner, J. at al. (1994): Statistická ročenka města České Budějovice. Český statistický úřad, Krajská reprezentace České Budějovice.

24. Hromádka, J. (1943): Všeobecný zemepis Slovenska. In: Slovenská vlastiveda I., Bratislava.

25. Horáková, I. (2000): Suburbanizace či urbanizace? Magisterská práce, katedra Sociální geografie a regionálního rozvoje. Přírodovědecká fakulta Univezita Karlova v Praze.

26. Chorvát, I. (1999): Urbanizácia ako faktor premeny mesta a spoločnosti. In: Darulová, J. ed.: Banská Bystrica: Premeny mesta a spoločnosti (Štúdie k antropológii mesta a spoločnosti). Banská Bystrica, Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií. Fakulta Humanitných vied, Univerzita Mateja Bela.

27. Chorvát, T. (2003a): Bezdomovci v Banskej Bystrici a v Českých Budějoviciach v 90-tych rokoch 20. storočia z pohľadu urbánneho geografa. Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace, č.11, s. 52-67.

28. Chorvát, T. (2003b): Bytová výstava v Banskej Bystrici a okolí v 90. rokoch 20. storočia. Geografie – Sborník České geografické společnosti 108, č. 3, str. 202-215.

29. Chorvát, T. (2003c): Several methodological notes to the research of changes in internal spatial structure of post-socialist cities. In: Kowalczyk, A. (ed): Theoretical and Methodological Aspects of Geographical Space at the Turn of Century, Warszava, Uniwersytet Warszawski. s. 371 - 374.

30. Jaroš, M. (2004): Desatina ekonomiky je sivá. V tieni sa skrýva významná časť ekonomiky. SME, č. 183, ročník 12, 9.8.2004. s. 1 a 5.

31. Kolpron (1998): Maloobchod v Českých Budějovicích. Interná štúdia spracovaná pre Úrad mesta České Budějovice. Praha. Kolpron s.r.o.

32. Kolpron (2002): Aktualizace databáze aplikace GIS. Rozvojový potenciál města. Část: Maloobchod. Interná štúdia spracovaná pre Úrad mesta České Budějovice. Praha. Kolpron s.r.o.

33. Kovács, Z. (1999): Cities from state-socialism to global capitalism: An introduction. GeoJournal 49 (1), s. 1-6.

34. Kozak, T. (1974): Ekonomiczna ocena modernizacji starej zabudowi Lodzi. *Miasto,* XXIV (12), s. 13- 18.

35. Križanová, I. (2002): Prímestské sídla Banskej Bystrice a ich znaky. In: Baran, V. ed: Banská Bystrica v geografickej realite času a priestoru. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii a Mesto Banská Bystrica. s. 61-70

36. Kupec, J.-Brašeňová, A.-Puškárová, A.-Voskár, Š.(2002): Prognózy urbánneho rastu. In: Baran, V. ed: Banská Bystrica v geografickej realite času a priestoru. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii a Mesto Banská Bystrica. s. 71-81

37. Liszewski, S. (2000): Przemiany przestrzenno-funkcjonalne miasta socjalistycznego. In: Matlovič, R., ed., Urbánny vývoj na rozhraní milénií. Urbánne a krajinné štúdie Nr. 3, s. 11-18. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

38. Lovász, A. (2002): Byty: Deformácia a základ závislosti. In: Domino fórum, č. 46, s. 5

39. Lux, M.- Zapletalová J. (2004): Bytová politika: koniec alebo začiatok. Bratislava, Inštitút bývania a Local Government and Public Service reform Initiative, LGI OSI. s. 120.

40. Mayer, V. (2000): Teoretické a metodologické úvahy k problematice suburbanizace bydlení ve Vídeňské aglomeraci. Urbanizmus a územní plánování, ročník III, číslo 6, s. 7-17.

41. Matlovič, R. (2000): Sakralizacja - czastkowy proces transformacji przestrzeni miejskiej miasta postkomunistycznego na przykladzie Prezsowa. In: XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemian,. Czesc I. Łódź, Katedra Geografii Miast i Turyzmu Universytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe. s. 121-128.

42. Matlovič, R. (2001): Transformačné procesy a ich efekty v intraurbánnych štruktúrach postkomunistických miest. Geografické štúdie Nr. 8. Premeny Slovenska v regionálnom a didaktickom kontexte. Banská Bystrica, Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela. s. 73-81.

43. Matlovič, R. (2004a): Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. Sociológia 36 (2), s.137-158.

44. Matlovič, R.- Ira, V.- Sýkora, L.- Szczyrba, Z. (2002): The Transformation of Spatial Intra-Urban Structures and Their Reflection in Perception (Comparative Study: Prague, Bratislava, Olomouc and Prešov). Research Support Scheme Network Chronicle, 10, RSS Prague. s. 51-53.

45. Matlovič, R.-Sedláková, A. (2004) Suburbanizácia - transformačný proces priestorovej organizácie postkomunistických miest (empirický príklad Prešova). Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis - Folia Geographica XLII (7), s. 75-103.

46. Musil, J. (1977): Urbanizace v socialistických zemích. Praha. Svoboda.

47. Musil, J. (1993): Changing Urban Systems in Post-communist Societes in Central Europe: Analysis and Prediction. Urban Studies, Vol. 30, No. 6, pp. 899 - 905.

48. Musil, J. (2001): Vývoj a plánovaní měst ve Střední Evropě v období komunistických režimů. Sociologický časopis č. 3, ročník 37. SÚ AV ČR.

49. Ouředníček, M. (2000): Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace. Geografie – Sborník České geografické společnosti 105, č. 4, str. 361-369.

50. Ouředníček, M. (2002): Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In: Sýkora, L. ed.: Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Praha.Ústav pro ekopolitiku. str. 39-54.

51. Pantaj, R. (2002): Korupcia zhltne 30 miliárd. SME č. 301, ročník 10, 30.12.2002, s. 1 a 3. Bratislava. Petit Press.

52. Popjaková, D. (1998): Socioekonomická transformácia. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy XXIX- Folia Geographica č. 1, s. 317-335.

53. Pouš, R. (1998): Funkčné disproporcie v intraviláne Banskej Bystrice. In: Geografické štúdie Nr. 5. Banská Bystrica, Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela. s. 45-49.

54. Radváni, P. (1989): Mesto a jeho racionálna priestorová organizácia. Geografický časopis IVI, č. 3, s. 293 - 309.

55. Sailer-Fliege, U. (1999): Characteristics of post-socialist urban transformation in East Central Europe. GeoJournal 49 (1), s. 7-16.

56. SME (2002): Podmienky predaja sa vyrovnávajú. Správa TASR. SME č. 5, ročník 11, 9.1. 2002. s. 6, Bratislava. Petit Press.

57. Smith, D. M. (1989): Urban Inequality under Socialism: Case Studies from Eastern Europe and the Soviet Union. Cambridge, Cambridge University Press.

58. Smith, D. M. (1996): The socialist city. In: Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I., eds.: Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies, pp. 70-99. Oxford, Blackwell.

59. Sýkora, L. (1993): Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst. In: Sýkora, L. ed: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, s. 100-119.

60. Sýkora, L. (1996): Transformace fyzického a sociálního prostředí Prahy. In: Hampl, M. ed: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, s. 361-394.

61. Sýkora, L. (1999a) Local and regional planning and policy in East Central European transitional countries. In: Hampl, M. ed: Geography of Societal Transformation in the Czech Republic, pp. 153-179. Prague, Charles University, Department of Social Geography and Regional Development.

62. Sýkora, L. (1999b): Proměny vnitřní prostorové struktury postkomunistické Prahy. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy XXXII - Folia Geographica č. 3, s. 98-103.

63. Sýkora, L. (2000a): Induktivní a deduktivní přístupy při srovnávacím výzkumu změn vnitřní prostorové struktury postkomunistických měst. In: Matlovič, R., ed.: Urbánny vývoj na rozhraní milénií. Urbánne a krajinné štúdie Nr. 3, Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. s. 19-26.

64. Sýkora,L. (2000b) Post-communist city. In: XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście.Miasto postsocjalistyczne - organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany,s. 41-45. Łódź, Katedra GeografiiMiast i Turyzmu Universytetu Łódzkiego,Komisja Geografii Osadnictwa i LudnościPTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

65. Sýkora, L. (2001): Klasifikace změn v prostorové struktuře postkomunistických měst. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis XXXV - Folia Geographica č. 4, s. 194-205.

66. Sýkora, L.-Hrychová, H. (2002): Percepce a hodnocení proměn v prostorové struktuře Prahy. In: Urbanismus a územní rozvoj č. 1/2002. Ústav územního rozvoje. Brno.

67. Szelenyi, I. (1983): Urban Inequalities under State Socialism. Oxford University Press.

68. Tytykalová, H. (2002): Ako sa vlani nakupovalo. In: Profit č. 3, s. 24-25. Košice, Horizont Slovakia.

69. Weclawowicz, G. (1992): The socio-spatial structure of the socialist cities in East-Central Europe. The case of Poland, Czechoslovakia and Hungary. s. 129-140. In: Urban and rural Geography. Papers from 6th Italian-Polish Geographical Seminar. Venice. Cafoscarina.

70. Weclawowicz, G. (1998): What to do with the Post-Socialist Cities? Toward a new urban policy. In: Domanski R., ed.: Emerging Spatial and Regional Structures of an Economy in Transition. PWN (Polish Academy of Sciences), Warszawa, s. 163-182.

71. Weclawowicz, G. (1999): Miasto polskie w transformacji – Ksztaltowanie sie miasta postsocjalysticznego. In: XI. Konwersatorium Wiedzy o Miesce. Łódź, Katedra Geografii Miast i Turyzmu Universytetu Łódzkiego,Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

72. Wiegandt, C. C. (2000): Urban development in Germany - perspectives for the future. GeoJournal 50 (1), s. 5-15.

73. Zborowski, A (2001): Procesy globalizacji w miesce postsocjalistycznym. In: XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemian,. Czesc II. Łódź, Katedra Geografii Miast i Turyzmu Universytetu Łódzkiego,Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe. s. 95-106.

74. kol. aut. (1977): Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda.

75. kol aut. (1986): Vývoj československých měst 1869-1980. Terplan, Praha.

76. kol. aut. (1998): Encyklopedie Českých Budějovic. Úřad města České Budějovice.

77. kol. aut. (2000): Maloobchodní síť a podnikání. Praha. Ministerstvo průmyslu a obchodu České republiky.

78. kol aut. (2000): České Budějovice, město na prahu třetího tisíciletí. České Budějovice. Úřad města a Krajská reprezentace statistického úřadu.

79. kol. aut. (2002): Hypermaket. Praha. Incoma Research s.r.o.

Podklady:

- Ako nakupujeme (2002): Špecializovaná príloha denníka SME z 23.8.2002. Bratislava. Petit Press.
- Analýza stavu rómskych rodín vo vybraných lokalitách mesta Banská Bystrica (1996). Interný materiál. Mestský úrad Banská Bystrica.
- Komplexný rozvojový program mesta Banská Bystrica na obdobie 1996-1998.
- Koncepcia rozvoja bývania v meste Banská Bystrica. V.I.P. Bratislava 1994.
- Podklady štatistického charakteru poskytnuté k nahliadnutiu a expertné odhady - Azylový dům Sv. Pavla, Azylový dům na půl cesty, Azylový dům pro ženy - České Budějovice; Nocľaháreň Večierka, Sociálne stredisko Nádej-Šanca, Sociálno-charitatívne centrum Prístav - Banská Bystrica.
- Sčítanie ľudí, domov a bytov 1991. Dáta za urbanistické obvody miest B. Bystrica a Č. Budějovice v elektronickej forme. Praha. Federální statistický úřad.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Údaje za urbanistické obvody miest B. Bystrica a Č. Budějovice v elektronickej forme. Krajské správy štatistického úradu. B. Bystrica, Č. Budějovice.
- Statistická ročenka České republiky 2000, 2001. Praha. Český statistický úřad.
- Územný plán aglomerácie Banská Bystrica. 1976 + aktualizácie do roku 2001. Textová a grafická časť, Prieskumy a rozbory
- Územný systém ekologickej stability mesta Banská Bystrica. Urbanistický vývoj
- Územní plán města České Budějovice. 1983.
- Územní plán statutárního města České Budějovice. 2000. Textová + grafická časť. Průzkumy a rozbory.
- Výroční zpráva Diecézní charity v Českých Budějovicích za rok 2001 (2002). Diecézní charita České Budějovice.